

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра східної та слов'янської філології

Кваліфікаційна робота магістра з арабської філології на тему:

«Дієслівна система сучасної арабської мови»

Студента групи (Мар 54-21)
сходознавства і слов'янської філології
Денної форми навчання

Освітньо-професійної програми:
Східна філологія: арабська мова та
література, переклад, методика
навчання.

Спеціальності: 035 Філологія

Спеціалізації: 035.060 Східні мови та
література (переклад включено),
перша-арабська.

Аль-Ахмад Ахмада Мохамада

Керівник: доктор філологічних
наук, професор Рибалкін В. С.

Допущений до захисту

«___» _____ 2022 року

Завідувач кафедри

(підпис)

(ПІБ)

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

Київ – 2022

Зміст

Умовні позначення	4
Вступ	5
Розділ 1. Тракткування неправильних дієслів в арабській граматичній традиції	8
1.1. Арабські граматисти середньовіччя про ДН	8
1.1.1. Сильні дієслова	8
1.1.2. Слабкі дієслова	10
1.2. Сучасні арабські граматисти про ДН	11
1.2.1. Хамзовані дієслова	11
1.2.2. Подвоєні дієслова	15
1.2.3. Слабкі дієслова	18
Розділ 2. Тракткування неправильних дієслів у східнослов'янській арабістиці	36
2.1. Хамзовані дієслова	36
2.2. Подвоєні дієслова	38
2.3. Подібноправильні дієслова	40
2.4. Порожні дієслова	40
2.5. Недостатні дієслова	42
2.6. Загальні закономірності перетворень СД	45
Розділ 3. Характеристика та класифікація неправильних дієслів арабської літературної мови	53
3.1. Склад дієслівних форм	53
3.2. Про правильність деяких неправильних дієслів	54
3.3. Хамзовані дієслова	62
3.4. Подвоєні дієслова	65
3.5. Подібноправильні дієслова	67
3.6. Порожні дієслова	69
3.7. Недостатні дієслова	70
3.8. Подвійно та втричі неправильні дієслова	73
3.8.2. Хамзовані подвоєні дієслова	74

3.8.3. Подібноправильні подвоєні дієслова	74
3.8.4. Подібно правильні недостатні дієслова	74
3.8.5. Порожні недостатні дієслова	75
3.8.6. Порожні дієслова початкової хамзи	76
3.8.7. Недостатні дієслова початкової хамзи	78
3.8.8. Подібноправильні дієслова серединної хамзи	78
3.8.9. Недостатні дієслова серединної хамзи	79
3.8.10. Подібноправильні дієслова кінцевої хамзи	80
3.8.11. Порожні дієслова кінцевої хамзи	81
3.8.12. Порожні недостатні дієслова початкової хамзи	81
3.8.13. Подібно правильні недостатні дієслова серединою хамзи	82
3.8.14. Втричі слабкі дієслова	82

Розділ 4. Правила відмінювання неправильних дієслів

	84
4.1. Правила правопису хамзи	84
4.1.1. Основні правила	84
4.1.2. Особливості початкової хамзи	84
4.1.3. Особливості серединної хамзи	88
4.1.4. Особливості кінцевої хамзи	91
4.2. Правила злиття однакових приголосних	91
4.3. Правила перетворення слабких звукосполучень	95
4.3.1. Основні положення	95
Висновок	97
Література	101

СПИСОК УМОВИХ ПІЗНАЧЕНЬ

АЛМ – Арабська літературна мова	ПЗОП – Правила злиття однакових приголосних
З. в. – Знахідний відмінок	СД – Слабке дієслово
ДКХ – Дієслово кінцевої хамзи	СЗ – Слабке звукоп'єднання
ДПХ – Дієслово початкової хамзи	СКПСЗ – Схема класифікації та перетворення слабких звукосполучень
ДН – Дієслово неправильне	С. Зг. – Слаба згодна
ДП – Дієслово правильне	Под. Д – Подвоєне дієслово
ДСХ – Дієслово серединної хамзи	ХД – Хамзоване дієслово
Н. в. – Називний відмінок	ч. р. – чоловічий рід
ЛС – Логічна схема	ж. р. – жіночий рід
НД – Недостатнє дієслово	од. – єдине число
ПД – Порожній дієслово	мн. – множинне число
ППД – Подібно правильне дієслово	по. ч. – подвійне число
ППХ – Правила правопису Хамзи	пас. с. – пасивний стан
ППСЗ – Правила перетворення слабких звукосполучень	д. с. – дійсний стан

ВСТУП

Наразі Україна активно співпрацює з арабськими країнами у різних галузях. Важливу роль цьому грає вивчення у ВНЗ країни арабської мови. З трьох основних частин мови АЛМ (ім'я, дієслово, частка) особливе місце належить дієслову. Саме з ним пов'язані основні труднощі, з якими стикаються студенти, які вивчають арабську мову.

Актуальність теми. Найбільш складним питанням при вивченні дієслівної системи АЛМ є відмінювання ДН. Ця складність обумовлена розмаїттям ДН, серед яких за традицією виділяються хамзовані, подвоєні, подібно до правил, порожні та недостатні. Кількість типів ДН багаторазово збільшується у разі поєднання різних типів неправильностей в одному дієслові і наявністю десяти основних порід, що включають ті самі неправильності. Незважаючи на таку складну ситуацію, досі не з'ясовано такі важливі питання, як співвідношення правильних та неправильних дієслів, виділення основних типів неправильних дієслів та їх класифікація, без яких будь-яке дослідження буде неповним. Існуюча класифікація є поверхневою, охоплює, як правило, лише п'ять основних перерахованих вище типів неправильностей та в окремих випадках різні поєднання деяких неправильностей в одному дієслові. Розгляд цих неправильностей у похідних породах обмежується лише окремими типами таких дієслів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Вивчення ДН є однією із складних тем, до якої неодноразово протягом навчального року звертаються викладачі арабської мови відповідно до програм навчання. Так, у ВНЗ України відрізняються лише послідовність тем і кількість годин, що виділяються на вивчення. Необхідно також зазначити, що при вивченні ДН у кожному ВНЗ використовують свої власні підходи, які досі не дали позитивних результатів.

Мета та завдання дослідження. Метою цієї роботи є розробка нової методики вивчення ДН за трьома основними напрямками: хамзовані, подвоєні та слабкі дієслова. По кожному з цих напрямків є раніше розроблені правила, які, на мою думку, потребують суттєвих, а в області СД у корінних змінах. Під час розробки ППХ мала на меті описати всі можливі випадки вживання хамзи у дієсловах, а й у іменах. У роботі я прагнув насамперед чітко сформулювати ППХ у таких особливих випадках, як оформлення та читання сполучної та розділової хамзи, оформлення танвінного закінчення знахідного відмінка в іменах з кінцевою хамзою, освіта від них форм двоїстої та

множини, перетворення хази на в середині слова після довгот і перед ними, що викликає, як правило, найбільше труднощів. У багатьох випадках при написанні тих самих слів зустрічаються два і навіть три варіанти оформлення хамзи. Іноді це пояснюють тим, що підставка може вибиратися за принципом зручності написання, або відносять до винятків, однак чітких правил щодо цього ще сформульовано не було. У цій роботі включено ряд положень, які впливають на правопис хамзи: характер попередньої літери (має вона з'єднання ліворуч чи ні, слабка вона чи сильна), правомірність написання двох однакових літер поспіль, і навіть деякі інші чинники, які впливають на вибір підставки.

При розробці ПЗОП досліджувалися не тільки ПД, які традиційно аналізуються при вивченні цих правил, але й інші випадки злиття всередині слова і будь-яких словах. Особливу увагу було приділено утворенню форм умовного та наказового способів і, насамперед, пояснення причин появи двох варіантів у деяких формах.

Відмінювання СД є найскладнішою проблемою, з якою стикаються арабісти та перекладачі арабської мови. Практика вивчення СД показала, що існуючі правила не дають студентам необхідних знань та навичок, що дозволяють безпомилково відмінювати СД. Метою дослідження СД є складання нових правил відмінювання, зручних у практичному застосуванні та єдиних для всіх типів СД: ППД, ПД та НД. Розроблені правила призначені насамперед для відмінювання СД, проте можуть бути використані також і в інших випадках при відмінюванні імен, утворених від слабких коренів.

Методи досліджень. Основний об'єкт дослідження – дієслова. Основне джерело дієслів - Арабсько-російський словник Х. К. Баранова [5] та різні словники для уточнення значення окремих дієслів та визначення їхньої активності [8, 24].

При аналізі ЦД використовувалися досягнення відомого арабіста Юшманова Н.В., який першим досліджував СЗ, вивів певні закономірності їхнього перетворення. Новий погляд на перетворення СЗ дозволив інакше згрупувати їх і дати їм класифікацію, яка поряд з її теоретичною цінністю набула важливого практичного застосування. Керуючись СКПСЗ, можна безпомилково утворити будь-яку дієслівну форму будь-якого СД. При аналізі окремих дієслів та груп дієслів у роботі використовувався також метод математичного аналізу, який дозволив пояснити деякі відхилення від розроблених правил.

Наукова новизна одержаних результатів. Основне наукове значення роботи полягає в тому, що в ній набула подальшого розвитку теорія СЗ Н. В.

Юшманова, і дозволяє на її основі СКПСЗ по-новому оцінити значення цієї теорії і дає необхідну методику, що дозволяє практично відмінювати будь-які СД. Крім цього слід зазначити таке:

- подано докладну класифікацію всіх ДН та повний список конкретних дієслів з усіма типами неправильностей, до якого увійшли понад 40 типів ДН, які раніше в україномовній арабістиці не згадалися;
- встановлено вплив активності окремих дієслів та моделей на їхню морфологічну структуру;
- викладено всі типи морфологічних перетворень, які відбуваються у словах зі слабким корінням у такому вигляді, як вони розглядаються сучасними арабськими граматистами;
- виправлено помилку у відмінюванні в ст. з. ПД I породи з типовими голосними імперфектами "а" і "і", до яких приєднуються узгоджені злиті займенники I. п.;
- виправлена помилка у відмінюванні ПД III та VI порід у перфекті пас.с.;
- дано обґрунтування правильності дієслів окремих порід ПД, ППД та ПД;
- введені такі поняття, як “просте” та “складне” злиття однакових приголосних, “напівсерединна хамза” та ін.;
- сформульовані деякі нові положення, за яких відбувається злиття однакових приголосних;
- сформульована залежність правопису хамзи від характеру попередньої літери (має вона з'єднання ліворуч чи ні, сильна вона чи слабка);
- обґрунтовано правомірність збереження двох аліфів у деяких формах. ч. ДКХ;
- наведено опис та правила оформлення напівсерединної хамзи.

Наукове значення роботи. Основне наукове значення роботи полягає в тому, що розроблені принципи відмінювання ДН більшою мірою відповідають справжньому стану справ у цій галузі, а запропонована СКПСЗ може стати основою для будь-яких інших досліджень у галузі морфологічних перетворень арабського слова, утвореного на базі слабого кореня.

Практичне значення одержаних результатів. Основна методика вивчення СД полягає у вивченні таблиць відмінювання найбільш уживаних типів СД. Про це свідчить наявність численних таблиць відмінювання в різних навчальних посібниках. Мета справжньої роботи - зламати психологічний бар'єр і навчитися при відмінюванні СД мислити логічно і

керуватися розробленими правилами при визначенні будь-яких дієслівних форм СД.

РОЗДІЛ 1

ТРАКТУВАННЯ НЕПРАВИЛЬНИХ ДІЄСЛОВ В АРАБСЬКІЙ ГРАМАТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

1.1. Арабські граматисти середньовіччя про ДН

Вже початковий період зародження і становлення арабської граматичної традиції дієслова привертала особливу увагу багатьох відомих граматистів. Це було зумовлено тими численними морфологічними змінами, які відбуваються в них у процесі відмінювання. Прагнення пояснити ці зміни, дати класифікацію дієсловам та лексичному складу мови загалом було одним із рушійних факторів, що призвели до появи багатьох робіт у цій галузі. Основні принципи класифікації, закладені у середні віки, збереглися донині. Поступово класифікація ДН ускладнювалася, і відомий арабський граматист Замахшарі (пом. у 1144 році), автор чудової праці “Подібно до граматики”, вже ділив їх на правильні, хамзовані, подвоєні, подібно правильні, порожні, недостатні, подвійно не подвійні корінними літерами, подвійно неправильні зі слабкими другою та третьою корінними літерами. Виділяються також подвоєні подібноправильні дієслова, розглядаються окремо дієслова зі слабкою و і дієслова зі слабкою [33, с. 46]. Докладнішу класифікацію давав відомий арабський граматист аз-Зінджані (XII ст) у своїй роботі *مبادئ في التصريف*, в якій він ділив усі ДН на три групи. У першій були Под. Д, до яких він відносив трилітерні та чотирилітерні. До другої групи він відносив дієслова, що мають у своєму складі слабкі літери. Описом і класифікацією ДН займалися й багато інших арабських граматистів на той час, як Ібн Дурейд (837-934рр.), Ібн Джіні (пом.1002р), Ібн Фаріс (пом. близько 1005р) [33, стор 75, 78]. Їх класифікації включали, переважно, вже перелічені типи ДН.

При дослідженні ДН арабські граматисти прагнули як описати, а й пояснити ті морфологічні зміни, що у них відбуваються.

1.1.1. СИЛЬНІ ДІЄСЛОВА

До сильних дієслів перші арабські граматисти відносили подвійні та хамзовані. Аз-Зінджані зазначав, що "подвоєння властива гемінація, що означає прийняття сукуна першим звуком і включення його в другий, перший називається гемінованим, а другий - гемінуючою" [25, с.69]. Вже в той час були відзначені всі відомі нині особливості відмінювання Под. Д. Зазначалося відсутність злиття однакових приголосних якщо другий має сукуна [25, с.70]. Відомий граматист Сибавейхи (пом. 798р) писав: "якщо стикаються дві однакові приголосні, які однаково огласованні, а перед першою з них одна з довгих голосних, то гемінація доречна" [25, с.70]. Слід звернути увагу, що Сибавейхи відзначав можливість злиття однакових приголосних після будь-якого довгого голосного, і надалі це положення не змінювалося [25, с. 70-71]. Однак найбільший інтерес і суперечки у арабських граматистів викликали ХД. Хамза - найцікавіша і своєрідна літера арабського алфавіту як з точки зору її появи та розвитку, так і з точки зору її вимови, правопису та перетворення у різних ситуаціях.

Арабський учений Ібн Сіна (Авіценна) (980 – 1037рр), так описував фонетику цієї літери: "Хамза виникає від сильного виштовхування великої кількості повітря м'язами грудей і діафрагмою, протидією чашоподібного хряща, що затримує на короткий час виштовхування повітря і далі. (змикання) м'язами, що відкривають горло і одночасним стисненням повітря" [2, с. 7].

Перші арабські граматисти по-різному описували букву, що позначає гортанний вибух.

У своєму знаменитому словнику "Ас-Сихах" Ісмаїл аль-Джаухарі (к. X - н. XI ст.) писав, що аліф буває двох типів: м'який і узгоджений. М'який зветься просто аліфом, а узгоджений - хамзою [25, с.54].

Замахшарі (поч. XI ст.) пояснює причину вживання початкової хамзи специфічною особливістю арабської мови не починати слова з сукуна [25, с. 56].

Замахшарі (поч. XI ст.) пояснює причину вживання початкової хамзи специфічною особливістю арабської мови не починати слова з сукуна [25, с. 56].

У першій книзі Корані, що стала основою для розробки наступних правил орфографії, короткі голосні не позначалися, тому що їх ще не було, і хамза також була відсутня, тому що в мекканському вимові, "гортанний вибух" не виконувався.

Основою для розробки арабської граматики, крім Корану, послужили також твори усної бедуїнської поезії та жива мова бедуїнів перших двох століть

Хіджри, в яких гортанний вибух існував і мав оформитись якимось чином на письмі.

Однак змінити хоча б одну літеру в Корані було не можна, тому і було придумано значок хамза (ء), що з'явився одночасно з розробкою системи значків для голосних звуків (огласовок) і ставили над слабкими літерами аліф, و і ي. Якщо ж від гортанного вибуху не залишилося жодних слідів, то хамза вживалася без підставки. Так замість كَيْبٌ стали писати كَيْبٌ, замість شَيْءٌ - شَيْءٌ, замість مَسْأَلَةٌ - مَسْأَلَةٌ. Літера ي як підставка писали без крапок. У дуже рідкісних словах гортанний вибух при цьому зник, що збереглося і в АЛМ. Наприклад, багато. ч. від بُرٌّ “криниця”: أَبَارٌ (замість أَبَارٌ).

Таким чином, зародившись одночасно з огласовками, хамза пройшла тривалий і складний шлях розвитку і утвердилася як повноправна літера, яку, можливо, лише за традицією не наважуються включити до складу арабського алфавіту. Відсутність цієї літери у складі алфавіту призводить, іноді, до того що, що з вивченні АЛМ дехто не сприймає її як повноправну літеру, що у своє чергу до більш серйозних помилок. А тим часом, ще Аль-Халіль, упорядник першого арабського словника كتاب العين, включав хамзу до складу алфавіту, який налічував у нього з цієї причини 29 букв: 25 правильних і 4 “повітряних” ((ء, ا, ي, و, [33, С.59]. Різноманітність в оформленні хамзи зобов'язує розглядати дієслова, до складу яких вона входить, як неправильні, і розробляти ППХ залежно від низки обставин.

1.1.2. СЛАБКІ ДІЄСЛОВА.

Перші арабські граматисти відзначали різні перетворення, що відбуваються у СД. Так, Сибавейхи та Замахшарі вказували на заміну СЗ у дієприкметниках д. с. від ПД I породи на прикладі قَائِلٌ “хто говорить” і بَائِعٌ “продавець” [25, с.68-69], а аз-Зінджані відзначає такі перетворення [25, с.74-76, 78]:

а) усічення و в ППД з типовою гласною імперфекту “i”, а також у деяких інших дієсловах يَطَأُ, يَقَعُ, يَسَعُ, يَضَعُ;

б) пропадання довготи перед сукуном у формах наказового способу, наприклад: بَيْعٌ → بَعْ “продай”;

в) пропадання останньої слабкої корінної літери у усіченій формі НД, наприклад: لَمْ يَخْفِ;

г) пропадання останньої корінної у наказовому способі для ч. р. од., наприклад: اَرْمِ “кинь”;

д) пропадання останньої корінної в дієприкметниках д. с., утворених від НД, наприклад: غَارِوُ → غَارٍ;

е) перетворення و і ي на аліф якщо вони мають розголос, а їм передують фатха, що має місце в ПД і НД, наприклад: بَيْعٌ → بَاعٌ “продавати”, غَزَوُ → غَزَاً “завойовувати”.

1.2. Сучасні арабські граматисти про ДН

Сучасні граматисти продовжили традиції граматистів середньовіччя та описали практично всі морфологічні зміни, які відбуваються в ДН. Розглянемо основні тези цих правил.

1.2.1. ХАМЗОВАНІ ДІЄСЛОВА.

1.2.1.1. При оформленні початкової хамзи керуються такими положеннями:

1. Хамза на початку слова завжди пишеться на аліфі і може бути шести типів:

а) корінна хамза (همزة الأصل), наприклад: أَبٌ “батько”, أُخْتٌ “сестра”, إِنْ “якщо”;

б) префікс I особи од. (همزة المخبر عن نفسه), наприклад: أَكْتُبُ “я пишу”, أَقْرَأُ “я читаю”;

в) питальна хамза (همزة الاستفهام), наприклад: أَكَتَبْتَ الكلمةَ؟ “ти написав слово?”;

г) хамза звернення (همزة النداء), наприклад: أَعْبُدُ اللهَ! “Абдулла!”;

д) сполучна хамза (همزة الوصل);

е) роздільна хамза (همزة القطع или همزة الفصل).

2. Особлива увага приділяється випадкам, коли у промові зустрічаються дві хамзи:

1) Якщо дві хамзи зустрічаються на початку слова, то перша з них завжди огласована, а друга може бути із сукуном. Якщо в цьому випадку перша огласована фатхою, то хамза перетворюється на мадду, наприклад: أَكُلُ → أَكُلٌ. Якщо перша огласована кясрою, то друга перетворюється на ي, наприклад: إِئْمَانٌ → إِيْمَانٌ. Якщо перша огласована дамою, то друга перетворюється на و, наприклад: أُؤْمِنُ → أُؤْمِنُ.

2) Якщо початкова хамза виявляється після хамзи від іншого слова, її правопис не змінюється, наприклад: يقرأ أبي كتاباً “Мій батько читає книгу”.

3) Якщо роздільна корінна хамза або хамза префікса слідує після запитальної хамзи, то її правопис також не змінюється, наприклад: “أَجِيئُكَ أَمْ” “Він до нас прийде чи я прийду до тебе?” “تَجِيئُنِي” “Ти прийдеш до мене чи я прийду до тебе?”. Однак, деякі граматисти (наприклад, у Сирії) вважають, що хамза в даному випадку опинилася в середині слова і має підкорятися правилам правопису серединної хамзи. наприклад: “أَجِيئُنَا وَصَلْ” “Він до нас прийде?” “أَوَوِّتُرُ فِي هَذِهِ الْأَحْدَاثِ؟” “Чи вплину я на ці події?”. У такій ситуації допускається також додавання між двома хамзами аліфа, який не пишеться, а компенсується маддою, наприклад: “أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا” “Ти зробив це?”.

4) Якщо після запитальної хамзи слід сполучна хамза, то вона на письмі не відображається так само як і не вимовляється в мові, наприклад: “أَسْمُكَ حَسَنٌ” → “أَسْمُكَ حَسَنٌ” “Тебе звать Хасан?”

Однак, винятком є сполучна хамза певного артикля ال, яка огласована фатхою, і тому стає неясним характер пропозиції, наприклад: “الشمسُ طلعت” “Сонце зійшло.” У цьому прикладі неясно: автор повідомляє, що сонце зійшло чи запитує про це. Для усунення такої неясності аліф артикля не відкидається, а разом із запитальною хамзою утворює мадду, наприклад: “الشمسُ طلعتُ” → “أَلْشَّمْسُ طَلَعَتْ”.

3. Сполучна хамза може пропадати разом із аліфом у словах “ابنٌ” і “ابنةٌ” “син” і “дочка” якщо вони перебувають між двома власними іменами, друге з яких позначає ім'я батька чи матері, наприклад: “عبد الملك ابن مروان” → “عبد الملك بن مروان”. Однак, на початку рядка такий аліф зберігається.

4. Сполучна хамза, як правило, не пишеться, проте її розголос може позначатися: “اسمك” “твое ім'я”.

5. У наказовому способі дієслів “أَخَذَ” “брати”, “أَمَرَ” “наказувати”, “أَكَلَ” “їсти” хамза випадає: “خُذْ, مَرِّ, كُلْ”.

1.2.1.2. Середня хамза за характером може бути двох типів:

справжньою серединною хамзою, наприклад: “سَأَلَ” “запитувати”, “بَيْتْرٌ” “колодязь”, або напівсерединною хамзою. Напівсерединною хамзою вважається кінцева по корені хамза, до якої приєднані показники ж. р., дв. або м. ч., відносного прикметника, займенник, аліф-показник З.в. танвинного закінчення, наприклад: “يَقْرَأُ” “він читає його”, “جُزْءَانِ” “дві частини”, “هَيْئَاتٌ” “форми”, “فِنَاءٌ” “частина, клас”. Середня по корені хамза і напівсерединна хамза підпорядковуються, в основному, єдиним ППХ, проте в окремих випадках вони оформлятимуться по-різному. Правопис хамзи в середині слова визначається наступним загальним становищем:

Якщо хамза не огласована (тобто з сукуном), вона пишеться на підставці, відповідної розголосу попередньої літери, наприклад: رَأْسٌ “голова”, زَيْتٌ “ртуть”. Однак, якщо серединна хамза огласована, то вона пишеться на підставці, що відповідає цій розголосці, наприклад: سَأَلَ “запитувати”, يَسْأَلُ “він запитує”, لَوْمْ “бути низьким, підлім”, مَ вона огласована фатхою, а їй передує дамма чи кясра. У цих випадках вона пишеться на підставці, що відповідає попередньому розголосу, наприклад: سُؤَالٌ “питання”, ذَنَابٌ “вовки”. Винятком є випадок, коли хамза огласована фатхою і слідує після аліфу. Така хамза пишеться без підставки, наприклад: سَاءَلَ “задавати питання”, قِرَاءَةٌ “читання”.

Таке загальне правило оформлення серединної хамзи, яке більш докладному викладі визначається такими положеннями:

1. Якщо серединна хамза неогласована, то пишеться на підставці, що відповідає попередньому розголосу:

- а) після фатхи на аліфі, наприклад: رَأْسٌ “голова”;
- б) після дамми на لُؤُؤٌ “перли”, جُرُؤُتٌ “я був сміливим”;
- в) після кясри на ي: ذَنْبٌ “вовк”, جِئْتُ “я прийшов”.

2. Якщо серединна хамза огласована фатхою, то:

1) Після огласованої літери пишеться на підставці, що відповідає попередньому розголосу:

- а) після фатхи на аліфі: سَأَلَ “запитувати”, سَأَمَةٌ “нудьга” (замість سَأَامَةٌ), يَفْرَأَانِ “вони оби є”.
- б) після дамми на مَوْئٌ, سُؤَالٌ “питання”; و: مُؤَرِّخٌ “історик”;
- в) після кясри на ي: رِئَاسَةٌ “очолення”, مِئَةٌ “сто”.

2) Якщо серединна по корені хамза з фатхою після неогласованої літери, вона пишеться на аліфі (якщо їй не передує аліф довготи), наприклад: الْقُرْآنُ “Коран” (замість الْقُرْأَنُ). У цьому прикладі аліф довготи відкидається, так як про нього свідчить мадда.

Якщо хамза є напівсерединною, то після літери, що не має з'єднання зліва, пишеться без підставки, наприклад: جَاءَا “вони прийшли обидва”, جُزْءَانِ “дві частини”, مَحْبُوءٌ “захований”. По. ч. مَحْبُوءَيْنِ. 3. в. قَرَأَ جُزْءَهُ “він прочитавши частину її (наприклад, книги). Після літери, що має з'єднання зліва, така хамза пишеться на ي, наприклад: شَيْءٌ “річ, предмет” та عَبْءٌ “тягар, важкість”. По. ч. شَيْئَانِ, شَيْئَيْنِ, عَبَّانِ, عَبَّيْنِ.

3) Якщо виявляються два аліфи поспіль: аліф підставки та аліф довготи, то цього позбавляються наступним чином:

а) якщо першим слідує аліф довготи, то хамза пишеться без підставки, наприклад: تَضَاءَلٌ → تَضَاءَلٌ “зменшуватися”.

б) б) якщо першим слідує аліф підставки, а за ним аліф довготи, то утворюється мадда, نَبَأَانِ → نَبَانِ “дві новини”. Винятком є випадок, коли аліф довготи, що є займенником По. ч зберігається, наприклад: يَفْرَأَانِ “вони обидва читають”, قَرَأَا “вони обидва читали”. Такого варіанту оформлення хамзи дотримується більшість вчених, але деякі й у цьому випадку пишуть мадду (قَرَأَا), а інші оформляють хамзу без підставки: قَرَاءَا. Хоча ці приклади і не набули широкого поширення, вони підтверджують наявність двох тенденцій: позбутися однакових букв і зберегти аліф-займенник.

4. Якщо середня хамза з даммою, то:

1) Після фатхи, дамми та сукуна пишеться на و, наприклад: ضَوْوَلٌ “бути слабким”, لَوْلُوهُ “його перли”, هَذَا جَزُوهُ “це частина його”, تَشَاوُمٌ “песимізм”. Однак, напівсерединна хамза, яка слідує після літери, що має з'єднання зліва, пишеться на ي, наприклад: يَجِيئُونُ “вони прибувають”, شَيْئُهُ “його річ.

2) Якщо в результаті написання хамзи на و зустрілися дві літери و, то:

а) якщо و -підставка слідує після іншої літери و, то дві літери و зберігаються, наприклад: ضَوْوُهُ “його світло”, وَضَوْوُهُ “його обмивання”;

б) якщо و-підставка знаходиться перед іншою літерою و, то після літери, що не має з'єднання зліва, хамза пишеться без підставки, а після літери, що має з'єднання зліва— на ي, наприклад: رُؤُوسٌ “голови”, قَرَأُوا “вони прочитали”, مَسْئُولٌ “відповідальний”. Винятком є напівсерединна хамза, яка у дієсловах кінцевої хамзи моделі فَعَلَ пишеться у вихідному вигляді на و і зберігає цю підставку в інших формах, наприклад: يَجْرُؤُ— جَرُؤٌ “бути сміливим” → يَجْرُؤُونَ, جَرُؤُوا. Деякі допускають у таких випадках збереження двох літер و, наприклад: رُؤُوسٌ “голови”, كُؤُوسٌ “келихи”. Інші допускають у цих формах відкидання و довготи, наприклад: رُؤُوسٌ, مَسْئُولٌ. Наявність цих двох останніх форм, що свідчить про прагнення позбавитися написання двох однакових букв, лише підтверджують, що варіанти رُؤُوسٌ и مَسْئُولٌ — найоптимальніші.

В даний час зустрічаються і такі варіанти, при яких напівсерединна хамза в дієслівних формах та в імені залишається на аліфі, як і у вихідній формі дієслова або імені, наприклад: قَرَأُوا “вони читали”, يَبْدَأُونَ “вони починають”, حَطَّأَهُ “його помилка”. Такі форми набули в даний час широкого поширення через свою простоту, так як приєднання займенника واو الجماعة до дієслівної форми та будь-яких займенників до імені здійснюється безпосередньо до слова без внесення до нього відповідних морфологічних змін. Проте, прогресивні арабські граматисти вважають таке оформлення помилковим.

Якщо поруч виявляються три літери و у разі коли хамза виявляється між двома довготами [ȳ], то вона пишеться без підставки між двома іншими літерами, наприклад: від дієслова سَاءَ “погіршуватися” → يَسُوؤُونَ (замість يَسُوؤُونَ).

3) Якщо хамза з даммою виявляється після кясри, вона пишеться на ي, наприклад: الْقَارِئُونَ “читачі”, مِئُونَ “сотні”.

4. Якщо серединна хамза з кясрою, то після будь-якої розголосу вона пишеться на ي, наприклад: سَائِلٌ “його запитали”, بَيْسٌ “нещасний”, جُزْئِيٌّ “частковий”.

5. Якщо напівсерединна хамза перед показником ж. р., то вона завжди тільки з фатхою, і її правопис залежить від попереднього розголосу та літери наступним чином:

а) якщо перед нею фатха чи сильна неогласована літера, то хамза пишеться на аліфі, наприклад: خَطَّاءٌ “порушники”, نَبَّاءٌ “шурхіт”, ظَمَائِيٌّ “спрагла”;

б) якщо перед хамзою дамма, то вона пишеться на و, наприклад: أَوْلُوَّةٌ “перлина”;

в) якщо попередня літера з кясрою або є неогласованою буквою ي, то хамза пишеться на ى, наприклад: مِئَةٌ “сто”, بَيْئَةٌ “середовище”, هَيْئَةٌ “форма, вид”;

г) якщо перед хамзою аліф або و, она пишеться без підставки, наприклад: قِرَاءَةٌ “читання”, مُرُوَّةٌ “мужність”;

6. Якщо після напівсерединної хамзи слідує аліф-показник невизначеного стану 3. в., то:

а) якщо кінцева хамза була на будь-якій підставці, то вона залишається на цій підставці, наприклад: قَارِيٌّ “читач” → قَارِيًّا, تَنْبُؤٌ “передбачення” → تَنْبُؤًا ;

б) якщо кінцева хамза без підставки, то після літери, що має з'єднання зліва, вона пишеться на ى, а після літери, що не має з'єднання зліва без підставки, наприклад: رَأَيْتُ شَيْئًا “я побачив щось”, أَحَدْتُ جُزْءًا “я взяв частину”;

в) якщо кінцева хамза була на аліфі, то другий аліф не пишеться, наприклад: سَمِعْتُ نَبَأًا “я чув новину”.

7. Дієслово سَأَلَ “запитувати” у наказовому способі має два варіанти: зі збереженням серединної хамзи اسْأَلْ і з відкиданням цієї хамзи سَلْ.

1.2.1.3. Кінцева хамза оформляється в залежності від попереднього розголосу:

а) якщо літера перед хамзою неогласована, то вона пишеться без підставки, наприклад: الْجُزْءُ “частина”, الدَّفءُ “теплота”, يَجِيءُ “він прибуває”, المَقْرُوءُ “прочитаний”.

б) якщо літера перед хамзою огласована, то вона пишеться на підставці, що відповідає цьому розголосу, наприклад: **الْخَطَأُ** “помилка”, **التَّوَاتُؤُ** “змова”, **قَارِئٌ** “читач”.

1.2.2. ПОДВОЄНІ ДІЄСЛОВА.

Поняття Под. Д (**الفعل المضاعف** або **الفعل المضعف**) в арабській граматиці використовується для двох типів дієслів: для чотирилітерного типу **زَلَزَلَ** “трясти”, та трилітерних типу **مَرَّ** “йти”. У чотирилітерних дієсловах немає ніяких перетворень, і вони ставляться до неправильним. Тому термін **الفعل المضعف** (або **الفعل المضاعف**) відноситься, як правило, до трилітерних дієслів. Їхня неправильність полягає у злитті (**إِدْغَامٌ** “включення”) однакових приголосних в одних дієслівних формах та відсутності такого злиття в інших. В арабській граматиці виклад цієї теми відбувається залежно від призначення та обсягу джерела і може бути представлений на двох рівнях: на рівні Под. Д або на рівні проблеми злиття однакових приголосних у цілому.

1.2.2.1. При розгляді цієї проблеми на рівні Под. Д зазначаються такі положення:

1) Якщо остання корінна літера дієслова огласована, то злиття відбувається, наприклад: **مَدَدَ** → **مَدَّ** “тягнути”.

2) Якщо остання корінна літера дієслова неогласована через приєднання до нього займенника, то злиття не відбувається, наприклад: **مَدَدْنَا** “ми тягнули”.

3) Якщо остання літера кореня отримує сукуп у наказовому або умовному способі, то допускаються два варіанти: без злиття, наприклад: **أْمُدُّ** і зі злиттям, наприклад: **مُدَّ**.

1.2.2.2. При розгляді цієї проблеми на рівні злиття однакових приголосних у цілому досліджуються різні ситуації, у яких відбувається чи не відбувається злиття однакових приголосних як і Под. Д, і у численних інших випадках. Злиття може бути простим (**الإدغام الصغير**) або складним (**الإدغام الكبير**). Простим злиттям називається таке, при якому перша з однакових приголосних не огласована, наприклад: **مَدَّ** → **مَدَّدُ** “продовження”. Складним злиттям називається таке, у якому обидві однакові приголосні огласовані. При цьому розголос першої однакової згоди або відкидається або переходить на попередню літеру (якщо вона не огласована), наприклад: **مَدَدَ** → **مَدَّ**, **يَمَدُّ** → **يَمَدُّ** [85, с.98].

Проблема злиття однакових приголосних розглядається, як правило, за трьома напрямками: 1) злиття обов'язково відбувається; 2) злиття допускається; 3) злиття не відбувається.

1. Злиття обов'язково відбувається у таких випадках:

1) Якщо однакові приголосні в одному слові та обидві огласовані, то можуть виникнути такі ситуації:

а) якщо літера перед однаковими приголосними огласована або є довготою, то відбувається злиття з відкиданням розголосу першою однаковою приголосною, наприклад: $\text{مَدَد} \rightarrow \text{مَد}$, $\text{مَارَر} \rightarrow \text{مَار}$. Винятком є невелика група дієслів I породи, в яких злиття не відбувається, що визначається за вихідною формою дієслова, наприклад: قَطِط “бути коротким, витися (про волосся)”;

б) якщо літера, що передує однаковим приголосним, не огласована, то при злитті розголос першою з них переходить на місце сукуна, наприклад: $\text{يَمْرُر} \rightarrow \text{يَمْر}$.

2) Якщо однакові приголосні в одному слові та перша з них не огласована, то відбувається просте злиття без будь-яких додаткових перетворень, наприклад: $\text{شَدَد} \rightarrow \text{شَد}$ “натяг”.

3) Якщо дві однакові букви поряд у двох словах і перша з них не огласована, а друга є займенником, то злиття відбувається і в мові, і на письмі, наприклад: $\text{سَكَتْتُ} \rightarrow \text{سَكَت}$ “я мовчав”, $\text{عَلَيَّْ} \rightarrow \text{عَلَيْ} + \text{ي}$ “на мені”. Якщо друга з двох однакових приголосних не є займенником, то злиття відбувається лише у мовленні, наприклад: قُلْ لَهُ “скажи йому”, $\text{اُكْتُبْ بِالْقَلَم}$ “напиши ручкою”.

2. Злиття допускається (тобто може відбуватися або не відбуватися) у таких випадках:

1) Якщо перша з двох однакових приголосних огласована, а друга з сукуном, який з'явився в результаті утворення форми наказового або умовного способу, наприклад, від дієслова مَد “протягати” $\rightarrow \text{لَمْ يَمُدَّ}$ та لَمْ يَمُدَّ , مُدَّ та $\text{أَمُدُّ$.

У разі злиття розголосу другий з однакових приголосних визначається такими положеннями:

а) при типовій голосній “у” можливі дамма і фатха, так як фатха схожа на дамму за силою та частотою вживання, найменше підходить кясра;

б) при типовій гласній “а” передусім допускається фатха, набагато рідше – кясра;

в) при типовій голосній “и” однаково допускаються фатха і кясра.

2) у дієслові моделі فَعَلَ , в якій літера ي на місці другої та третьої корінних, наприклад: حَيَّ и حَيَّي “жити, існувати”.

3) на початку форми перфекту V і VI порід, наприклад: تَتَّبَع “стежити”, تَتَّبِع “йти один за одним”. При злитті перша літера виявляється із сукуном (تَبَّع , تَابِع), отже, необхідно використати сполучну хамзу: إِتَّبَع та إِتَابِع . У формах імперфекту таких дієслів злиття не відбувається, проте може випасти одна з однакових приголосних (на прикладі дієслова تَجَلَّى “ставати ясним”):

$\text{تَجَلَّى} \rightarrow \text{تَتَجَلَّى}$

4) у різних словах, коли обидві однакові приголосні огласовані. У цьому випадку можливе складне злиття, при якому розголос першої з однакових приголосних пропадає, а злиття відбувається тільки при читанні. На письмі жодних змін не відбувається, наприклад: $\text{كَتَبَ بِالْقَلَمِ} \rightarrow \text{كَتَّبَ بِالْقَلَمِ}$ “він написав ручкою”; $\text{قَالَ لَهُ} \rightarrow \text{قَالَ لَهُ}$ “він сказав йому”.

3. Злиття не відбувається у таких випадках:

а) на початку слова, наприклад: دَدَنْ “жарт, витівка”, تَنَّرَ “татари”;

б) в іменах, утворених за формулами فُعَلٌ , فُعُلٌ , فِعْلٌ , فَعْلٌ , наприклад: دُرَّرٌ “перлини”, جُدُدٌ “нові”, سِكَاكٌ “монети”, طَلَلٌ “руїни”;

в) у чотирилітерних дієсловах, наприклад: جَلَّبَبَ “одягати (когось) у джилльбаб”;

г) якщо перша з двох однакових приголосних вже має ташдід, наприклад: مُشَدِّدٌ “підсилюючий”;

д) у формулі вигуку أَفْعَلٌ , наприклад: أَحِبُّ بِهِ “Як він любим!”;

е) якщо друга з двох однакових приголосних набуває сукуна в результаті приєднання злитого огласованого займенника Н. в., наприклад: مَرَرْتُ “я пройшов”.

Примітки:

1. Якщо злитий огласований займенник Н. в. приєднується до Под. Д моделі فَعَلَ , то можливо три варіанти відмінювання (на прикладі дієслова ظَلَّ (и\а) “залишатися”):

а) за типом правильного: ظَلَّلْتُ ;

б) відкидання другої корінної літери із збереженням фатхи над першою корінною: ظَلَّنْتُ ;

в) відкидання другої корінної літери з перенесенням її розголосу на першу корінну: ظَلَّتْ .

2. Якщо Под. Д I породи має в імперфект типову голосну "i" і до нього приєднується огласований зливний займенник Н. в., то (на прикладі дієслова فَرَّ (а\и) “заспокоюватися”):

- а) можливе його оформлення як правильного: **أَفْرَزْنَ, يَفْرَزْنَ**;
б) можливе відкидання другої корінної та перенесення її розголосу на місце першої корінної: **يَفْرَزْنَ → يَقْرَزْنَ**.

1.2.3. Слабкі дієслова.

1.2.3.1. У ЦД при відмінюванні можуть відбуватися суттєві морфологічні зміни, які ускладнюють морфологічний аналіз слова і насамперед виділення істинного кореня. Слабкі букви, до яких відносять **و, ي** та аліф, зникають, асимілюються та перетворюються за певними правилами, а, іноді, і поза цими правилами.

Морфологічні перетворення, що відбуваються у словах, так само, як і утворення самих слів в арабській мові, поділяються на два типи: змодельовані та традиційні.

Змодельованими (قياسي) перетвореннями називаються такі, що відбуваються за певними моделями та охоплюють усі слова цієї категорії. Вони відбуваються за правилами і закономірностями, знання яких дозволяє виявити зміни, що відбуваються, і встановити вихідний корінь.

Традиційні (سماعي) перетворення названі так тому, що відбуваються за традицією в окремих словах чи невеликих групах слів. Такі перетворення, як правило, не підпорядковуються будь-яким загальним правилам і їх можна виявити лише за спеціальними довідниками або словниками.

При описі морфологічних змін трапляються такі поняття: а) слабкі перетворення (إِغْلَالٌ); б) перетворення (قَلْبٌ); в) заміна (إِبْدَالٌ); г) компенсація (عَوْضٌ).

Проте, було б неправильним вважати, що це морфологічні зміни діляться на перелічені вище чотири типи перетворень, оскільки між деякими з наведених понять неможливо провести чітку границю.

Для позначення тих самих процесів можна використовувати два, котрий іноді три різних поняття.

У зв'язку з цим для розуміння питання в цілому необхідно ближче познайомитися зі змістом тих понять, які зустрічаються при описі морфологічних змін арабського слова.

1. Слабкі перетворення є перетворенням слабких літер і хамзи, яка в деяких семітських мовах також відноситься до слабких літер [42, с.86], і можуть відбуватися такими способами:

1) Спосіб перенесення (الإعلال بالنقل). У цьому випадку розголос слабкої літери переноситься на місце попереднього сукуна, наприклад, в імперфекті від ПД قَالَ (у) “сказати”: يَقُولُ → يَقُولُ.

2) Спосіб перетворення огласованої літери на неогласовану (الإعلال بالتسكين). У цьому випадку відбувається відкидання розголосу СЗ, наприклад від رَمَى (и) “кидати”: يَرْمِي → يَرْمِي.

3) Спосіб відкидання (الإعلال بالحذف). Відкидання слабкої літери відбувається у таких випадках:

а) якщо літера, що означає довготу, зустрічається з іншою неогласованою літерою, що отримало в арабській граматиці назву التقاء الساكنين. Зустріч двох неогласованих букв усувається завжди відкиданням довготи. Наприклад, у дієсловах خَافَ (а) “боятися”, رَمَى (и) “кидати”, بَاعَ (и) “продавати” відкидання довготи відбувається у таких формах: يَخَافَنَّ → يَخَافَنَّ → يَخَفُ, رَمَى + ت → رَمَتْ → رَمَتْ, لَمْ يَعِيشَنَّ → لَمْ يَعِيشَنَّ → لَمْ يَعِشَنَّ. Винятком (тобто збереження двох неузгоджених букв) є випадок, при якому друга неузгоджена літера є подвоєною. Таке зауваження необхідно зробити, так як слід пам'ятати, що подвоєна літера завжди розглядається як дві, з яких перша вважається неузгодженою [35, с.291]. Відкидання літери довготи у разі немає, оскільки дві літери розглядаються як одна, посилена ташдидом. Наприклад, у пасивному стані перфекта від дієслова III породи شَادَّ “сперечатись, сваритися”: (يُشَادُّ) يُشَادُّ, (شُوِّدَ) شُوِّدَ.

б) у ППД з першою корінною و може статися відкидання СЗ в імперфекті д. с., наприклад, від وَعَدَ (и) “обіцяти”: يُوْعِدُ → يُوْعِدُ.

Літера و в ППД обов'язково відкидається в імперфекті за наявності двох умов. По-перше, префікс має бути огласований фатхою, і, по-друге, типовий гласний імперфект має бути кясра.

в) в НД у наказовому та умовному способах для ч. р. од. відкидається слабка літера з сукуном наприкінці слова, наприклад: (ا) خَشِيَ “боятися”: اِحْتَشَى → اِحْتَشَى “бійся”;

г) відкидання хамзи в дієсловах IV породи в імперфекті та дієприкметниках [35, с.50], наприклад: أَفْنَعُ “переконувати” → يُفْنِعُ (замість يُؤْفِنِعُ), مُفْنِعُ (замість مُؤْفِنِعُ).

4) Спосіб перетворення однієї літери на іншу (الإعلال بالقلب). В цьому випадку одна слабка літера зникає, а на її місці з'являється інша, наприклад: بَاعَ → يَبِيعُ “продавати” (літера ي перетворилася на аліф), مِيزَانٌ → مِيزَانٌ “ваги” (и) (ي) перетворилася на ي).

Перераховані вище способи слабких перетворень активно використовуються при освіті різних дієслівних форм і імен, проте на

практиці найчастіше зустрічаються складніші перетворення, що являють собою послідовну реалізацію двох і більш відомих способів. Такі перетворення є комбінованими та реалізуються у таких випадках.

1) Слабке перетворення способами перенесення та відкидання відбувається, наприклад, при утворенні дієприкметники пасивного стану від ПД I породи, наприклад, від дієслова بَاعَ “продавати”:

$$\text{مَبْيُوعٌ} \xrightarrow{a} \text{مَبْيُوعٌ} \xrightarrow{b} \text{مَبْيُوعٌ} \xrightarrow{c} \text{مَبْيُوعٌ}$$

a) слабке перетворення способом перенесення (розголос слабкої літери дамми переходить на місце попереднього сукуна), при цьому слабка літера стає неогласованною;

b) для усунення зустрічі двох неогласованих букв відкидається неогласована літера و, яка служила довготою (см. 1.2.3.1, п.1., 3), а);

c) дамма, що передує слабкій літері ي замінюється на кясру, оскільки вона повинна відповідати, тобто бути однорідною, слабкою буквою.

Збереження таких дієприкметників без перетворення також зустрічається, але має традиційний характер і було характерно раніше для мови “тамим”, наприклад: مَبْيُوعٌ (замість مَبْيُوعٌ), “проданий”, مَخْبُوطٌ (замість مَخْبُوطٌ) “пошитий”.

Окремі випадки вживання неперетворених форм збереглися й у сучасній АЛМ, наприклад: مَدْيُونٌ (поряд з مَدِينٌ) “зобов'язаний, боржник”.

2) Слабке перетворення способами перенесення та перетворення відбувається, наприклад, при утворенні дієслова IV породи від порожнього кореня. Розглянемо це з прикладу дієслова أَقَامَ “випрямляти”, що утворився шляхом наступних послідовних перетворень:

$$\text{أَقْوَمَ} \xrightarrow{a} \text{أَقْوَمَ} \xrightarrow{b} \text{أَقَامَ}$$

a) слабке перетворення способом перенесення;

b) слабке перетворення способом перетворення (літера و перетворилася на аліф для однорідності з попереднім розголосом).

3) Слабке перетворення способами перенесення, перетворення та відкидання відбувається, наприклад, при утворенні наказового способу від дієслова خَافَ (a) “боятися”:

$$\text{إِخْوَفَ} \xrightarrow{a} \text{إِخْوَفَ} \xrightarrow{b} \text{إِخْوَفَ} \xrightarrow{c} \text{إِخْفَ} \xrightarrow{d} \text{خَفَ}$$

a) перенесення розголосу C3 фатхи на місце сукуна;

b) перетворення و на аліф для однорідності з попереднім розголосом;

c) відкидання аліфу довготи для усунення зустрічі двох неогласованих літер;

d) відкидання початкового аліфа, потреба в якому відпала після перенесення розголосу на місце сукуна.

4) Слабке перетворення способами перенесення, відкидання, перетворення та компенсації відбувається, наприклад, при утворенні масдара від IV породи ПД (на прикладі дієслова أَقَامَ “випрямляти”):

إِقْوَامٌ \xrightarrow{a} إِقْوَامٌ \xrightarrow{b} إِقْوَمٌ \xrightarrow{c} إِقَامٌ \xrightarrow{d} إِقَامَةٌ.

- a) перенесення розголосу СЗ фатхи на місце сукуна;
- b) відкидання аліфа для усунення зустрічі двох неогласованих літер;
- c) перетворення و на аліф для досягнення однорідності з попереднім розголосом;
- d) відкидання аліфа компенсується приєднанням та-марбути.

Таким чином, сталося слабке перетворення способами перенесення, відкидання, перетворення та компенсації. Це перетворення ускладнилося також явищем компенсації, яке входить у поняття слабого перетворення, але входить у основні типи морфологічних змін.

2. Перетворення є перетворенням однієї зі згаданих раніше чотирьох букв (трьох слабких букв і хамзи) на іншу.

За своєю суттю перетворення є лише одним із способів слабких перетворень, описаних вище. Наприклад, в ПД I породи середня корінна و або ي перетворюється, як правило, на аліф: قَوْلٌ → قَالَ “сказати”, بَاعَ → بَاعَ “продавати”.

Після кясри літера و часто перетворюється на ي, наприклад: صَوَامٌ → صِيَامٌ “пост”. Після некорінного аліфа СЗ часто перетворюється на хамзу, наприклад: بِنَائِي → بِنَاءٌ “будівництво, спорудження”.

Характерною рисою перетворення є те, що воно зазвичай відбувається за певними правилами, знання яких дозволяє встановити вихідну букву слова і, як наслідок, правильно визначити корінь. Іншими словами, перетворення має змодельований характер. Однак, в окремих випадках перетворення може відбутися і не за правилами, тобто мати традиційний характер.

Перетворення (القلب) слід відрізнити від метатези, що означає перестановку букв усередині кореня і позначається близьким за формою арабським терміном ((القلب المكاني) [21, с.132]. Найчастіше це відбувається в слабких і хамзованих коренях, рідше в інших випадках, наприклад: نَأَى → نَاءٌ “видалятися”, رَأَى → رَاءٌ “бачити”, أَيَسَ → أَيَسَ “зневірятися”, الواحد “один” → الحادي “перший”.

Явище метатези істотно ускладнює морфологічний аналіз слова може призвести до помилок у визначенні справжнього кореня слова. У цьому важливого значення набуває розпізнавання цього явища у слові. Серед основних способів, якими можна визначити, що у слові мало місце явище метатези, тут важливо виділити відсутність слабого перетворення там, де

має відбутися. Наприклад, у слові **أَيْسَن** “зневірятися” слабка приголосна **ي** повинна перетворитися на аліф, оскільки вона огласована і слідує після фатхи (см. 1.1.2, е), однак це не відбувається. Відсутність цього перетворення свідчить у тому, що у слові відбулася перестановка корінних букв. Вихідним дієсловом є **يَسَن** з тим самим значенням, а модель слова в такому разі буде **عَفَل**.

3. **Заміна** являє собою відкидання однієї літери та виникнення на її місці іншої, причому на відміну від слабких перетворень, які обмежені взаємними перетвореннями чотирьох літер (аліф, **و, ي, ء**) заміна включає як взаємні перетворення цих чотирьох літер, так і перетворення слабких літер у сильні і навіть перетворення одних сильних літер на інші сильні літери. Т. е. Заміна - поняття, яке за характером збігається з перетворенням, але поширюється на значно більшу кількість букв і носить змодельований характер. У ній можуть брати участь наступні 9 букв: **ه, د, ء, ت, م, و, ط, ي, ا** (аліф).

Більшість взаємних перетворень слабких букв і хамзи, а також окремі перетворення сильних букв є змодельованими, тобто вони відбуваються за цілком певними правилами, знання яких дозволяє визначити вихідну форму слова, наприклад: **كِسَاءٌ** → **كِسَاوٌ** “сукня, одяг” (перетворення **و** на хамзу), **خَطَاءٌ** → **خَطَايَا** – множина від **خَطِيئَةٌ** “вина, гріх” (перетворення хамзи на **ي**).

Разом з тим, окремі види заміни, що головним чином поширюються на сильні літери, мають традиційний характер і в них можуть брати участь і інші літери, наприклад: слова **وَقْنَةٌ** “гніздо”, **تَلْعَثَمٌ** “запинатися, бурмотати” перетворилися відповідно на **وَكْنَةٌ** и **تَلْعَدَمٌ** тобто літера **ق** перетворилася на **ك**, а **ث** – на **ذ**.

4. **Компенсація** є відкиданням однієї літери і поява замість неї іншою, причому, на відміну від заміни, інша літера може з'явитися не на місці відкинутої, а в іншому місці слова, наприклад: **لُغَةٌ** “мова” – корінь **لغو**, відбулася компенсація останньої слабкої корінної, при цьому компенсуючий елемент та-марбута знаходиться на місці літери, що компенсується, **عِدَةٌ** “обіцянка” (поряд з **وَعْدٌ**) – корінь **وعد**, відбулася компенсація першої слабкої корінної літери, при цьому компенсуючий елемент та-марбута знаходиться в іншому місці слова.

Характер літер, що взаємодіють (компенсованої та компенсуючої) також не визначається якими-небудь правилами. Іншими словами, компенсація - це явище, яке, загалом, неможливо "обчислити" зі 100% точністю, воно, як правило, не носить змодельований характер, як у наведених вище прикладах, а вихідну форму слова або корінь можна визначити лише за спеціальними словниками чи довідникам.

Разом з тим окремі види компенсації при утворенні розбитої мн., масдарів та зменшувальних імен носять змодельований характер і їх можна визначити, не звертаючись до довідників. Як приклад можна навести описаний вище випадок компенсації аліфа при утворенні масдара від порожнього дієслова IV породи: $إِقَامَةٌ \rightarrow إِقْوَامٌ$.

У разі компенсація носить змодельований характер, оскільки таке перетворення відбувається у всіх масдарах порожніх коренів IV породи.

Висновки:

1. Слабкі перетворення включають взаємні перетворення 4 літер (аліф, ء, ي, و), носять змодельований характер і відбуваються способами: а) відкидання, б) перетворення огласованої літери на неогласованну, в) перетворення однієї літери на іншу, г) перенесення, д) комбінованим.

2. Перетворення однієї літери на іншу, будучи одним із способів слабких перетворень, розглядається іноді як самостійний вид морфологічних змін. 3. Заміна є ширшим поняттям і охоплює всі перетворення, отже, і частина слабких перетворень. Крім цього вона включає різні перетворення не лише слабких, а й сильних букв. Заміна в основному носить змодельований характер і, лише в окремих випадках, традиційний. У змодельованій заміні беруть участь літери ه, د, ء, ت, م, و, ط, ي, ا (аліф). У традиційній заміні можуть брати участь інші літери. При заміні одна літера зникає, але в її місці з'являється інша.

4. У компенсації можуть брати участь як сильні, і слабкі букви. Компенсуючі та компенсовані літери можуть знаходитись у різних місцях слова.

5. Змодельована заміна та всі слабкі перетворення підпорядковуються певним загальним правилам, знання яких дозволяє встановити вихідну форму слова.

6. Компенсація (за винятком окремих випадків) та традиційна заміна не підпорядковуються певним правилам і їх можна виявити лише за допомогою спеціальних словників та довідників.

1.2.3.2. Найбільший інтерес дослідження завжди представляють змодельовані перетворення, тобто. ті, що підпорядковуються певним закономірностям, знання яких дозволяє робити правильний морфологічний аналіз. До таких перетворень належать: 1) перетворення و і ي на хамзу, 2) перетворення аліфа на хамзу, 3) перетворення хамзи на و або ي, 4) перетворення аліфа на ي, 5) перетворення و на ي, 6) перетворення аліфа на و, 7) перетворення ي на و, 8) перетворення و і ي на аліф, 9) перетворення و на م,

10) перетворення و і ي на ت. Розглянемо умови, у яких відбуваються перелічені перетворення.

1. Перетворення و і ي на хамзу відбувається у таких випадках:

1) В кінці слова після додаткового аліфа, наприклад: سَمَاءٌ → سَمَاؤُ “небо”; بِنَائِي → بِنَاءٌ “будівництво”. Додатковий аліф називають також некорінним. Відомо, що аліф не може бути корінною літерою. Проте поняття “корінної” (الأصلية) та “некорінної”, тобто додатковий до кореня (الزائدة) аліф часто зустрічаються в арабській граматиці. Під корінним аліфом слід розуміти той, який став результатом перетворення слабких корінних літер و або ي, наприклад, у слові قَالَ аліф став результатом перетворення слабкої літери و. У слові قَائِلٌ аліф вважається некорінним, тому що корінними літерами є و, ق, яка перетворилася на хамзу, та ل.

Це перетворення, як було зазначено, відбувається лише наприкінці слова і тут важливо відрізнити ті випадки, коли хамза наприкінці слова, від інших випадків, коли хамза не вважається наприкінці слова. Якщо після слабкої літери приєднується та-марбута для позначення ж. р., то ця літера, як і раніше, вважається кінцевою, так як для узгодження з ч. р. та-марбуту не потрібно. Наприклад, у словах بِنَائِي і بِنَائِيَّةٌ “конструктивний, конструктивна” слабка літера в обох випадках вважається кінцевою та змінюється на хамзу (بِنَاءٌ, بِنَاءَةٌ). Цей випадок слід відрізнити від таких прикладів, як رَمَائِيَّةٌ “стрільба”; حَلَاوَةٌ “солодощі”, у яких та-марбута додалася не з метою погодження за ж. р., а є постійним елементом даної моделі слова і її не можна позбутися. Отже, букви و і ي перед та-марбутою не є кінцевими і не перетворюються на хамзу.

В таких словах, як قَاوِلٌ “сперечатися, торгуватися”, بَائِعٌ “укладати торговельну угоду” слабкі літери також не є кінцевими і тому також не перетворюються на хамзу.

2) У дієприкметниках д. с. від ПД I породи, за умови, що вихідне дієслово є неправильним, тобто. у ньому відбулося перетворення СЗ, наприклад: قَاوِلٌ → قَائِلٌ “розмовляючий”; بَائِعٌ → بَائِعٌ “продавець”.

Якщо вихідне дієслово за наявності СЗ у середині зберігає форму правильного, то й у дієприкметнику д. с. СЗ зберігається, наприклад: عَوْرٌ “бути кривим” → عَاوِرٌ.

3) Якщо слабка літера слідує після аліфа у формулі розбитої множини مَفَاعِلٌ або їй подібних і є: а) додатковою (тобто некорінною); б) довготою; в) третьою за рахунком у формулі од., наприклад: عَجَائِرٌ “старий, стара” → عَجَائِرٌ, صَحَائِفٌ “газета” → صَحَائِفٌ, قَلَادَةٌ “намисто” → قَلَائِدٌ.

За відсутності будь-якої з перерахованих умов перетворення немає. Наприклад, якщо СЗ є за походженням корінною, а не додатковою, то навіть

за наявності всіх інших умов вона не перетворюється, наприклад: مَعِيشَةٌ
“життя” → مَعَايِشٌ (корінь عِيش).

В окремих рідкісних випадках корінна слабка за наявності інших перерахованих вище умов також може перетворитися на хамзу, проте такі випадки арабські граматисти вже не вважають змодельованими і в таких випадках зазвичай існує дві форми: змодельована і традиційна, наприклад: مَنَارَةٌ “маяк” → مَنَائِرٌ, а також مَصَابِيحٌ; “біда, нещастя” → مَصَائِبٌ, а також مَصَاوِبٌ.

4) Якщо СЗ є однією з двох слабких, між якими розташований аліф у формулі مَفَاعِلٌ або до неї подібних. Причому ці СЗ можуть бути однаковими чи різними, наприклад: نَيْفٌ “надлишок” → نَيَائِفٌ (замість نَيَائِفٌ); أَوْلٌ “перший” → أَوَائِلٌ (замість أَوَائِلٌ); سَيِّدٌ “пане” → سَيَائِدٌ (замість سَيَائِدٌ, тому що слово утворене від кореня سَوَد, тобто سَيَوِدٌ → سَيِّدٌ).

5) Якщо дві літери و зустрічаються на початку слова, то перша з них буде завжди огласована, оскільки слово в арабській мові не починається з сукуна, а друга може бути огласованною або не огласованною, а також корінною або некорінною за характером. Залежно від цього необхідно розглянути такі випадки:

а) якщо друга літера огласована, то перша перетворюється на хамзу, наприклад, при утворенні розбитої множини за формулою فَوَاعِلٌ: وَصْرٌ → وَوَصِرٌ “зв'язки, узи”.

б) якщо друга літера و є неогласованною та корінною, то перша перетворюється на хамзу. Наприклад, ж. р. від أَوْلٌ “перший” за формулою فُعْلَى утворюється так: أَوْلَى → أَوْلَى → وُؤْلَى.

в) якщо друга літера و є неогласованною та некорінною, то допускаються два варіанти: із перетворенням першої و на хамзу та зі збереженням цієї слабкої літери. Наприклад, при утворенні пасивного стану від дієслів типу وَافَى “прибувати, приходити”, وَأَلَى “бути дружнім”, وَاسَى “втішати” зустрічаються дві літери و, причому друга з них є не корінною, а результатом перетворення аліфа. У цьому випадку можуть відбутися такі перетворення: وَوَسِيٌّ → وَوَسِيٌّ; وَوَلِيٌّ → وَوَلِيٌّ; وَوَفِيٌّ → وَوَفِيٌّ; وَوَأَلَى → وَوَأَلَى; وَوَأَسَى → وَوَأَسَى.

Однак, такі перетворення, як було згадано вище, не мають обов'язкового характеру. Отже, допускається вживання форм без перетворень: وَوَسِيٌّ, وَوَلِيٌّ, وَوَفِيٌّ, які, як свідчить практика, набули більшого поширення.

Не допускається перетворення літери و на хамзу якщо дві літери و зустрічаються в кінці слова при утворенні відносних прикметників,

наприклад: от هَوَى “любов, пристрасть” → هَوِيٌّ “любовний”; от نَوَاة “ядро” → نَوِيٌّ “ядерний”.

2. **Перетворення аліфа на хамзу** спостерігається при утворенні форми ж. нар. від прикметників, що позначають кольори та зовнішні якості типу أَحْمَرُ “червоний”, أَخْضَرُ “зелений”. Ж. р. у даному випадку утворився за формулою فَعْلَى: أَحْمَرُ → حَمْرَى; أَخْضَرُ → خَضْرَى.

В результаті наприкінці слів сформувався аліф-максура – показник ж. р. При подальших перетвореннях додався аліф довготи, а остання перетворилася на хамзу: حَمْرَى → حَمْرَايَ → حَمْرَاءَ; خَضْرَى → خَضْرَايَ → خَضْرَاءَ.

3. **Перетворення хамзи на و або ي** відбувається у двох випадках:

1) Якщо дві хамзи на початку слова (см. 1.2.1.1, п.2.,1).

2) При одночасному наявності наступних умов: а) хамза слідує після аліфа у формулі مَفَاعِلُ або їй подібною, б) хамза не є корінною; в) третя корінна літера є хамзою або слабкою و або ي. Таким чином, залежно від характеру третьої корінної необхідно розглянути наступні 4 випадки: а) третьою корінною літерою є хамза; б) третьою корінною літерою є ي; в) третьою корінною літерою є و, яка у вихідному вигляді була و; г) третьою корінною літерою є و. Розглянемо характер перетворень у кожному разі:

А. Якщо третьою корінною літерою є хамза (наприклад: خَطِيئَةٌ “вина, гріх”), то множина від цих слів, утворена за формулою فَعَائِلُ, яка подібна до формули مَفَاعِلُ стане خَطَايَا з'явилася в результаті таких перетворень:

خَطَايَا \xrightarrow{d} خَطَاءَا \xrightarrow{c} خَطَائِي \xrightarrow{b} خَطَائِي \xrightarrow{a} خَطَائِي.

а) кінцева хамза перетворюється на ي, так як є кінцевою і слідує після кясри;

б) кясра хамзи перетворюється на фатху для полегшення вимови;

в) літера ي перетворюється на аліф, оскільки кінцева ي є огласованною, а їй передують фатха (см. 1.1.2, е);

г) відбулася зустріч трьох аліфів, оскільки арабські граматисти прирівнюють хамзу до аліфа. Для усунення зустрічі трьох однакових букв середній аліф (тобто хамза) перетворюється на ي.

Б. Якщо третьою корінною спочатку була і залишається ي (наприклад: قَضِيَّةٌ “питання, проблема”), то слово утворилося внаслідок таких перетворень: قَضِيَّةٌ → قَضِيَّةٌ і при утворенні множини за формулою فَعَائِلُ у ньому відбуваються такі перетворення:

قَضَايَا \xrightarrow{c} قَضَاءَا \xrightarrow{b} قَضَائِي \xrightarrow{a} قَضَائِي.

- a) кясра хамзи перетворюється на фатху для полегшення вимови;
- b) літера *ي* перетворюється на аліф, оскільки кінцева *ي* є огласованною, а їй передує фатха (см. 1.1.2, e);
- c) відбулася зустріч трьох аліфів, для усунення якої середній аліф (тобто хамза) перетворюється на *ي*.

В. Якщо третьою літерою є *ي*, яка до перетворення була *و* (наприклад: $\text{مَطِيوَةٌ} \rightarrow \text{مَطِييَةٌ} \rightarrow \text{مَطِيَّةٌ}$. “верхова або в'ючна тварина”), то при утворенні множини за формулою فَعَائِلٌ відбуваються такі перетворення:

$$\text{و} \xrightarrow{a} \text{مَطَائِي} \xrightarrow{b} \text{مَطَائِي} \xrightarrow{c} \text{مَطَاءًا} \xrightarrow{d} \text{مَطَايَا}$$

- a) літера *و* перетворилася на *ي*, тому що знаходиться наприкінці слова після кясри;
- b) кясра хамзи перетворюється на фатху для полегшення вимови;
- c) літера *ي* перетворюється на аліф, оскільки кінцева *ي* є огласованною, а їй передує фатха;
- d) зустріч трьох аліфів усувається перетворенням середнього аліфа (хамзи) на *ي*.

Г. Якщо третьою корінною літерою є *و* (наприклад: هَرَاوَةٌ “велика палиця, кийок”), то при утворенні множини за формулою فَعَائِلٌ відбуваються такі перетворення:

$$\text{و} \xrightarrow{a} \text{هَرَائِي} \xrightarrow{b} \text{هَرَائِي} \xrightarrow{c} \text{هَرَاءًا} \xrightarrow{d} \text{هَرَاوَى}$$

- a) літера *و* перетворюється на *ي*, оскільки слідує після кясри в кінці слова;
- b) кясра хамзи перетворюється на фатху для полегшення вимови;
- c) літера *ي* перетворюється на аліф, оскільки кінцева *ي* є оприлюдненою, а їй передує фатха;
- d) відбулася зустріч трьох аліфів, що усувається перетворенням середнього аліфа (хамзи) на *و*.

4. Перетворення аліфа на *ي* відбувається у таких випадках:

1) Коли він слідує після кясри, наприклад, у формах множини так, від слова مِفْتَاحٌ “ключ” множина утворюється за формулою مَفَاعِلٌ , після чого залишається аліф, наступний після кясри. Для відповідності попередньому розголосу аліф замінюється на *ي*: $\text{مِفْتَاحٌ} \rightarrow \text{مَفَاتِيحٌ} \rightarrow \text{مِفَاتِيحٌ}$.

2) Коли аліф слідує після зменшувальної *ي* (ياء التصغير) при перетворенні імені зменшувального. Наприклад, від слова كِتَابٌ “книга” за формулою فُعَيْلٌ після зменшувальної *ي* виявляється аліф, який завжди є неогласованною літерою, а після зменшувальної *ي* повинна слідувати огласованна літера. Тому для того, щоб не допустити зустрічі двох неогласованих літер,

неогласований аліф замінюється на огласовану кясрою з подальшим злиттям двох літер. *ي*, наприклад:

كُتِّبَ → كُتِّبَ → كُتِّبَ → كُتِّبَ “книжечка”.

5. Перетворення *و* на *ي* відбувається у таких випадках:

1) Коли вона наприкінці слова після кясри, наприклад: رَضِيَ → رَضِيَ “бути задоволеним”; قَوِيَ → قَوِيَ “бути сильним”; الرَّاضِي → الرَّاضِي “задоволений”; السَّامِيُّ → السَّامِيُّ “високий, верховний”.

При додаванні показника ж. р. *و* *تَاءُ التَّانِيثِ* літера *و*, як і раніше, залишається кінцевою після кясри, так як *تَاءُ التَّانِيثِ* вважається часткою, тобто самостійним словом. Отже, *و* також перетворюється на *ي*: رَضِيَتْ, قَوَيْتْ, الرَّاضِيَّةُ, السَّامِيَّةُ.

2) При одночасному наявності наступних умов: а) слово є масдаром, б) літера *و* зазнала перетворень у вихідній формі дієслова, в) наявність кясри перед *و*, г) літера *و* є середньою корінною, д) після *و* слідує аліф.

Наприклад, від дієслів صَامَ “постити” і قَامَ “вставати”: صَوَامٌ → صِيَامٌ “пост”, قَوَامٌ → قِيَامٌ “встання”.

За відсутності будь-якої зі згаданих вище умов перетворення не відбувається, наприклад: سَوَارٌ “браслет” – перетворення немає, оскільки слово не є масдаром. У слові حَوَارٌ “діалог” перетворення також не відбувається, оскільки у дієслові حَاوَرَ “сперечатися, розмовляти”), від якого відбувся масдар, перетворення слабкої не було.

3) При одночасному наявності наступних умов: а) літера *و* є середньою корінною у формулі розбитого множини, б) останньою корінною є сильна літера, в) перед літерою *و* – кясра, г) у формі од. мало місце перетворення слабких букв, наприклад: دَارٌ “житло, будинок” → دِيَارٌ (замість دَوَارٌ), قِيَمَةٌ “цінність” → قِيَمٌ (замість قَوْمٌ). Виняток حَاجَةٌ “потреба” → حَوْجٌ.

За відсутності будь-якої з цих умов перетворення немає. Наприклад, якщо третьою корінною є слабка, то *و* зберігається: رَيَّانٌ “рясно зрошений” (корінь رَوِيَ) → رَوَاءٌ, جَوٌّ “повітря, атмосфера” (корінь جَوِيَ) → جَوَاءٌ.

4) При одночасному наявності наступних умов: а) літера *و* є середньою корінною у формулі розбитого множини, б) після літери *و* слідує аліф довготи, в) у формі однини літера *و* не огласована, г) третьою корінною є сильна літера. Наприклад: سَوَاطٌ “батіг” → سِيَاطٌ (замість سَوَاطٌ), حَوْضٌ “басейн” → رِيَاضٌ (замість حَوَاضٌ), رَوْضٌ “луг, сад” → رِيَاضٌ (замість حَوَاضٌ).

За відсутності будь-якої з перерахованих умов перетворення немає. Наприклад, якщо після *و* не слідує аліф довготи, то перетворення не

відбувається: كَوْزٌ “глечик, кухоль” → كَوْزَةٌ. Якщо у формі од. літера و огласована, то перетворення також не відбувається: طَوِيلٌ “довгий” → طَوَالٌ.

5) Якщо літера و є, а) кінцевою в перфекті, б) четвертою за рахунком і більше, в) слідує після фатхи, г) у формі імперфекту перетворюється на ي.

Наприклад, у дієслівній формі اَعْطَوْتُ → اَعْطَيْتُ літера و перетворилася на ي, оскільки у формі перфекта (اَعْطَى) вона: а) є кінцевою, б) четвертою за рахунком, г) слідує після фатхи, д) в імперфекті перетворюється на ي (يُعْطِي).

б) Якщо و не огласована, а перед нею кясра, наприклад: مِيزَانٌ → مِيزَانٌ “ваги”; مِيعَادٌ → مِيعَادٌ “термін”, однак якщо و огласована, то перетворення не відбувається: سِوَارٌ “браслет”, صِوَانٌ “шафа”.

7) Якщо літера و є останньою корінною у чудовому ступені прикметника за моделлю ж. р. فُعْلَى, наприклад: دُنُوِيٌّ → دُنْيَا “найближча, ближня”, عَلُوِيٌّ → عَلِيَا “вища, найвища”.

Виняток: فُصُوِيٌّ “найдальша, далека”.

8) Якщо літери و і ي зустрічаються в одному слові, причому перша з них не огласована і не є результатом будь-яких перетворень. Після перетворення و на ي відбувається злиття однакових приголосних, наприклад: سَيُوْدٌ → سَيِيْدٌ → سَيِّدٌ “пане”, مَيُوْتٌ → مَيِيْتٌ → مَيِّتٌ “мертвий, померлий”, طَوِيٌّ → طَيِيٌّ → طَيٌّ “складання, згортання”, لَوِيٌّ → لَيِيٌّ → لَيٌّ “скручування, згинання”.

Якщо якась із перерахованих умов відсутня, то перетворення не відбувається, наприклад: غَيُوْرٌ “ревнивий” (перша літера огласована), رُوِيَّةٌ “бачення” (літера و – результат ослаблення хамзи: رُوِيَّةٌ → رُوِيَّةٌ), بُوِيْعٌ (літера و – результат перетворення аліфа при утворенні пас. с. від дієслова

بُوِيْعٌ → بُوِيْعٌ → بَايَعٌ: بَايَعٌ).

Винятком у цьому випадку є приєднання займенника I особи од. المتكلم. до форми правильної мн. ч. р. У цьому випадку прийнято вважати, що зустріч و і ي відбувається в одному слові, а отже, перетворення відбувається:

مُعَلِّمِيٌّ → مُعَلِّمُوِيٌّ → مُعَلِّمُونَ + ي

Окремо слід зупинитися на зустрічі двох слабких літер, що відбувається при утворенні імені зменшувального. Тут необхідно розглянути два випадки:

а) якщо ім'я зменшувальне утворюється від іменника, в якому літера و огласована, а мн. утворюється за моделлю مَفَاعِلٌ або їй подібною, то перетворення و на ي з наступним злиттям може відбуватися або не відбуватися, наприклад, от جَدْوَلٌ “таблиця” (мн. جَدَاوِلٌ): جَدْوَلٌ → جَدِيْوَلٌ або جَدِيْوَلٌ → جَدِيْوَلٌ → جَدِيْوَلٌ → جَدِيْوَلٌ.

З двох допустимих варіантів جَدِيلٌ і جُدَيْلٌ перевага частіше надається другому.

б) якщо літера و в іменнику або прикметнику у формі од. не огласована, то перетворення та злиття обов'язково: عَجُوزٌ “старий” → عَجَبُوزٌ → عَجَبِيْرٌ → عَجَبِيْرٌ
عَمُوْدٌ “стовп, колона” → عَمِيْوِدٌ → عَمِيْيِدٌ → عَمِيْيِدٌ.

9) Якщо و є третьою корінною у дієприкметнику пас. с.. від дієслова I породи моделі. Наприклад, від дієслова رَضِيَ “бути задоволеним”:

مَرَضُوٌّ \xrightarrow{a} مَرَضُوِيٌّ \xrightarrow{b} مَرَضِيِيٌّ \xrightarrow{c} مَرَضِيِيٌّ \xrightarrow{d} مَرَضِيِيٌّ

a) відповідно до цього пункту літера و замінюється на ي;

b) зустріч двох слабких букв و і ي призвела до перетворення و на ي;

c) відбувається "просте злиття" двох однакових приголосних;

d) дамма перетворюється на кясру для того, щоб запобігти зворотному перетворення ي в و після дами.

Якщо форма перфекта утворена не за моделлю فَعَلَ, то літера و зберігається, наприклад, від дієслова دَعَا (повна форма دَعَوَ) “запрошувати”: مَدْعُوٌّ → مَدْعُوٌّ “запрошений”. Злиття двох و є “простим злиттям” (см. 1.2.2.2).

10) Якщо літера و є третьою корінною у формулі розбитого множини فُعُولٌ, наприклад, عَصَاٌ “палиця, тростина”:

عُصُوٌّ \xrightarrow{a} عُصُوِيٌّ \xrightarrow{b} عُصِيِيٌّ \xrightarrow{c} عُصِيِيٌّ \xrightarrow{d} عُصِيِيٌّ \xrightarrow{e} عُصِيِيٌّ

a) відповідно до цього пункту و замінюється на ي;

b) зустріч و і ي призводить до перетворення و на ي;

c) відбувається “просте злиття” двох однакових приголосних відповідно до загальних правил (див. 1.2.2.2).

d) дамма перетворюється на кясру для того, щоб запобігти зворотному перетворення ي в و після дамки.

e) заміна першої розголосу (дами на кясру) відбувається через те, що перехід з дами на кясру фонетично становить певну труднощі, проте така заміна не є обов'язковою і обидві форми (عُصِيِيٌّ і عُصِيِيٌّ) вважаються прийнятними.

Примітка. Якщо формула فُعُولٌ відноситься до однини, то літера و зберігається. Наприклад, від дієслова سَمَا “бути високим” масдар утворюється за такою ж формулою سَمُوٌّ, але перетворення و на ي не відбувається: سَمُوٌّ → سَمُوٌّ “висота, велич”.

б. Перетворення аліфа на و відбувається як в іменах, так і в дієсловах якщо він слідує після дамки, наприклад:

لَوَيْعِبٌ – ім'я зменшувальне від لَاعِبٌ (замість لَاعِيْبٌ);

مُوَيْهَرٌ – ім'я зменшувальне від مَاهِرٌ (замість مَاهِيْرٌ).

Умовою для такого перетворення є також те, щоб аліф не був результатом перетворення *ي*. В цьому випадку літера відновлюється, наприклад: *نَابٌ* "ікло" (корінь *نَيْبٌ*) → (ім'я зменшувальне) → *نُيِّبٌ*.

При утворенні пасивної застави перфекта від дієслів III і VI порід, наприклад: *رَاجَعَ* "повторювати (наприклад, урок) → *رُوجِعَ* (замість *رَاجَعَ*).

7. Перетворення *ي* на *و* відбувається у таких випадках:

1) За одночасної наявності наступних умов: літера *ي*. а) не повинна бути у формі мн. ч., б) не повинна бути огласованою, в) повинна слідувати після дамми, г) не має бути подвоєною. Наприклад, при утворенні імперфекту та дієприкметників від ППД IV породи з першою корінною *ي*: *أَيَّقَنَ* "переконуватися" → *يُيَقِّنُ* → *يُوقِنُ* → *مُيَقِّنٌ* → *مُوقِنٌ* "дозрівати" → *يُيْنَعُ* → *يُونَعُ*, *مُونَعٌ* → *مُيْنَعٌ*.

За відсутності будь-якої з цих умов перетворення немає. Наприклад, якщо слово є формою мн. ч., то від *أَبْيَضٌ* "білий" → *يُبْيِضُ* → *بِيضٌ* (замість *بِيضٌ*), от *أَهْيِمٌ* "спраглий" → *هَيْمٌ* → *هَيْمٌ* (замість *هُومٌ*). У цих прикладах для стійкості СЗ дамма замінюється на кясру.

2) Якщо є третьою літерою кореня дієслова і перед нею дамма. Наприклад, якщо від дієслова *نَهَى* "закінчувати" утворити слово за моделлю *فَعَلٌ*, то *ي* перетворюється на *و*:

نَهَى → *نَهَى* → *نَهُوٌ* "бути розсудливим, розважливим".

3) Якщо *ي* є третьою корінною в імені, утвореному за формулою *فَعْلَى*, наприклад, від дієслова *تَقَى* (i), *تَقَّى*:

(*تَقَّى* → *تَقَّى*) "благочестя, побожність" (замість *تَقَّى*).

Така заміна літери *ي* на *و* відбувається тільки в "чистих" іменниках (*الأسماء المحضة*), тобто у словах, у яких відсутні властивості прикметників.

4) Якщо літера *ي* є середньою корінною у слові, утвореному за формулою *فَعْلَى* за умови, що воно є "чистим" іменником, тобто в ньому відсутні ознаки прикметника, наприклад, від дієслова *طَابَ* (i) "бути хорошим": *طَابَى* → *طُوبَى* "благо, блаженство".

Якщо слово, що утворюється за цією формулою, є "чистим" прикметником, у якому відсутні ознаки іменника, то літера *ي* зберігається, а попередня дамма замінюється на кясру для того, щоб запобігти перетворенню *ي* на *و*, наприклад: *ضَيْرَى* → *ضَيْرَى* (замість *ضَوْرَى*) "несправедливий" – вживається, наприклад, у словосполученні *قسمة ضيرى* "несправедливий поділ".

Якщо слово не є "чистим" прикметником і може мати також і іменник, то можливо, як перетворення слабкої, так і її збереження. В обох випадках це

прикметник виражає порівняно-чудовий ступінь і позначає форму ж. р. від моделі أَفْعَلٌ, наприклад: طُوبَى або طَيِّبَى (ж. р. від أَطْيَبُ) “найкраща”.

8. **Перетворення و і ي на аліф** відбувається найчастіше в НД та ПД, наприклад: بَاعَ → بَيْعَ “продавати”; دَعَا → دَعْوَى. Для реалізації таких перетворень потрібна наявність наступних десяти умов:

1) Літери و і ي мають бути огласовані. Якщо вони неогласовані, то перетворення не відбувається, наприклад: قَوْلٌ “висловлювання”, بَيْعٌ “продаж”.

2) Літери و і ي повинні мати свої власні, а не набуті огласовки. Наприклад, у слові تَوَمُّمٌ перетворення не відбувається, оскільки воно утворилося від تَوَعَّمٌ “близнюк”, в якому після випадання хамзи її розголос перейшов на місце попереднього сукуна.

3) Літера, що передує слабкою, має бути огласована фатхою. Якщо вона не має інших розголосів, то перетворення не відбувається, наприклад: الْعَوْضُ “еквівалент, відшкодування”.

4) Літера перед слабкою огласована фатхою і має бути в одному слові з нею. Якщо вони у різних словах, то перетворення не відбувається, наприклад: حَضَرَ وَفَدَّ “Прибула делегація”.

5) Якщо слабка літера є першою чи другою корінною, то після них має слідувати огласованна літера. Якщо ця літера не огласована, то перетворення не відбувається, наприклад: تَيَامَنٌ “йти праворуч”; طَوِيلٌ “довгий”; بَيَانٌ “заява”; غَيْرٌ “ревнивий”. Якщо СЗ є третьою корінною, то після неї не повинні йти аліф чи посиленна ташдидом літера. ي. Якщо якась із цих двох умов не виконується, то перетворення не відбувається, наприклад:

а) якщо після третьої корінної слідує аліф: جَرِيًّا, سَمَوًا, مَشِيًّا, سَعِيًّا – дієслівні форми по. ч.; فَتَيَانٌ, عَصَوَانٌ – форми по. ч. від іменників فَتَى “юнак” і عَصَا “палиця, тростина”;

б) якщо після третьої СЗ слідує посиленна ташдидом літера ي, наприклад: عَلَوِيٌّ “небесний”, حَيِيٌّ “сором'язливий”.

Перетворення слабкої літери на аліф відбувається також при приєднанні до дієслівної форми займенника واو الجماعة, однак у цьому випадку це перетворення є проміжним.

Наприклад, від дієслова خَشِيَ (а) “боятися” повна форма матиме вигляд يَخْشَوْنَ. Оскільки в цій формі після третьої корінної не слідує аліф або посиленна ي, то слабка літера перетворюється на аліф:

يَخْشَوْنَ → يَخْشَوْنَ.

Після цього перетворення відповідно до правил усунення зустрічі двох неогласованих літер необхідно відкинути аліф, оскільки він означає довготу: يَخْشَوْنَ → يَخْشَوْنَ.

6) СЗ має бути другим корінним дієсловом, який у перфекті зберігає модель $فَعَلَ$, а в якісному прикметнику, утвореному за моделлю $أَفْعُلٌ$, слабка зберігається, наприклад: $هَيْفٌ$ “бути струнким” → $أَهْيَفٌ$, “стрункий”.

7) СЗ не повинна бути другою корінною в масдарі, утвореному від згаданих вище дієслів, наприклад: $حَوْلٌ$, $هَيْفٌ$.

8) Літера $و$ не повинна бути другою корінною у дієслові VIII породи, який означає спільну участь у дії, наприклад: $اِزْدَوَجٌ$ “складати один з одним пару”. Значення таких дієслів, як правило, збігається зі значенням III або VI породи, наприклад: $اِجْتَوَرَ$ “перебувати по сусідству” (збігається за значенням з $جَاوَرَ$); $اِسْتَوَرَ$ “радитися” (збігається за значенням з $سَاوَرَ$). Якщо дієслово немає значення спільної участі, то перетворення відбувається, наприклад: $اِجْتَوَرَ$ → $اِحْتَانَ$ “обманювати, чинити віроломно”.

Це правило поширюється лише на слабку $و$ і не стосується $ي$. Тому у дієслові $اِسْتَنَفَ$, який також означає спільну участь у дії (фехтувати один з одним) перетворення відбулося: $اِسْتَنَفَ$ → $اِسْتَنَيْفَ$.

9) Після СЗ не повинна слідувати літера, яка також потребує перетворення на аліф, щоб у слові не зустрілося два перетворення поспіль, що здебільшого не допускається.

Якщо після СЗ слідує літера, яка потребує перетворення на аліф, то в більшості випадків це перетворення на аліф відбувається, а попередня слабка стає сильною. Інакше кажучи, якщо у слові необхідно виконати два перетворення поспіль, то виконується друге і виконується перше. Наприклад, при утворенні масдарів від дієслів $هَوَى$ “кохати, бажати”: $هَوَى$ → $هَوَى$ і $جَوَى$ “бути охопленим пристрастю”: $جَوَى$ → $جَوَى$.

У цих словах обидві слабкі літери відповідно до правил повинні перетворитися на аліф, оскільки кожна з них оприлюднена і передуює їй фатха. Виконалося лише друге перетворення.

Лише в окремих випадках як виняток можливе виконання першого перетворення, наприклад: $أَيَّةٌ$ → $أَيَّيَّةٌ$ “знак, знамення, вірш Корану”.

10) СЗ не повинна бути другою корінною в іменнику, яке закінчується на некорінну літеру, як наприклад на $تَانٌ$ або аліф-максуру – показник ж. р., наприклад: $الْجَوْلَانُ$ “мандрівка, блукання”; $الْهَيْمَانُ$ “шалене кохання”.

9. **Перетворення $و$ на $م$** відбувається у слові $فُو$, коли вона не є першим членом ідафи. Вихідною формою слова є $فُؤَةٌ$ (أَفْوَاهٌ) “рот, уста”, в якому для полегшення вимови відбулося відкидання $هـ$. ісля заміни $و$ на $م$ слово має вигляд $فَمٌ$. Якщо слово $فُو$ утворює ідафу з іменником або займенником, то

найчастіше літера و зберігається, але допускається і її перетворення на م, наприклад: فَمُكٌ, فُوكٌ “твій рот”.

10. Перетворення و та ي на ت відбувається при утворенні VIII породи якщо ці літери є першими корінними за умови, що вони не є результатом перетворення хамзи. Після перетворення слабкої літери в ت відбувається злиття двох літер ت в одну, огласованну ташдидом, наприклад: وَصَلَ → وَصَلَّ → اِئْتَصَلَ → اِئْتَصَلَّ “з'єднуватися”; від يَسِرَ “бути легким” → اِيْتَسَرَ → اِيْتَسَرَّ. Це перетворення зберігається у всіх формах імперфекту, імперативу, масдарі та дієприкметниках, наприклад: يَتَّصِلُ, اِتَّصَلَ, اِتِّصَالَ, مُتَّصِلٌ, مُتَّصِلًا.

Однак, якщо слабка літера є результатом перетворення хамзи, то перетворення не відбувається, наприклад: اِيْتَأَفَ → اِيْتَأَفَّ “погоджуватися”. В даному випадку літера ي є результатом перетворення хамзи, яка виявилася після іншої хамзи, оприлюдненої кясрою, і перетворилася на ي [35, с. 174-175].

З тих же причин не перетворюється літера و на ت та у формах пасивного стану, наприклад, від дієслова اِنْتَمَنَ “довіряти”: اَوْتُمِنَ → اَوْتُمِنَ.

Висновки:

1. Викладені в цьому розділі результати досліджень арабських граматистів дозволяють зрозуміти характер, причини та різні умови численних та різноманітних перетворень, що відбуваються в арабському слові. Вони охоплюють весь спектр морфологічних змін, характерних для конкретних дієслівних форм та імен, утворених за різними формулами. У цьому справжнє дослідження охоплює як дієслово, і ім'я. Предметом досліджень є однаково як активно вживані слова і форми, і ті, які у сучасному АЛМ вже мало вживаються чи вживаються дуже рідко. Такий підхід, безумовно, має важливе наукове значення, але суттєво зменшує рамки практичного застосування результатів досліджень, ускладнює визначення

закономірностей, знання яких полегшило б утворення найскладніших дієслівних форм.

2. Для вирішення практичних питань, пов'язаних з морфологічними перетвореннями, що відбуваються в арабських словах, і, насамперед, у дієслівних формах, необхідно виділити та систематизувати лише ті положення, які активно реалізуються в сучасному АЛМ.

3. Дослідження морфологічних змін, що відбуваються в іменних формах, займають, як видно зі змісту цього розділу, значне місце в роботах арабських граматистів, однак вони не мають такого практичного значення, як, наприклад, перетворення, що відбуваються в дієслівних формах, так як іменні форми, включаючи форми мн. ч., як правило, заучуються як готові лексичні одиниці і тому, хто вивчає арабську мову або вже говорить нею, як правило, не доводиться займатися утворенням будь-яких імен на основі виявлених закономірностей перетворення слабких букв. Практичне значення має насамперед освіту дієслівних форм, дослідженню яких і присвячена реальна робота.

РОЗДІЛ 2

ТРАКТУВАННЯ НЕПРАВИЛЬНИХ ДІЄСЛІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ АРАБІСТИЦІ

2.1. Хамзовані дієслова

Хамзованими дієсловами називаються такі, в корені яких є хамза. Правопис хамзи у слові залежить від її місця у слові. Традиційно розглядаються правила для початкової, серединної та кінцевої хамзи.

2.1.1. Початкова хамза має такі особливості:

2.1.1.1. На початку слова підставкою для хамзи завжди служить аліф, наприклад: أَخَذَ “брати”. При цьому хамза, оприлюднена кясрою, пишеться під аліфом, наприклад: اجلس “сідай!” [43, с.20, 20, с.375].

2.1.1.2. Якщо на початку слова зустрічаються дві хамзи, друга з яких з сукуном, то утворюється довгота, що відповідає розголосу першої хамзи, наприклад: أَخَذُ → أَخَذُ “я беру”, أُوْمَلُ → أُوْمَلُ “сподівайся”, اِيسِرُ → اِيسِرُ “візьми в полон” [50, с.36; 48, с.62].

2.1.1.3. За протетичних підставок ці заміни відбуваються лише на початку тексту. В середині ритмічної групи протетичний голосний зникає (аліф пишеться з васлою), а хамза як початкове корінне зберігається, наприклад: قَالَ اُوْمَلُ “він сказав: Сподівайся” [17, с.511; 1, с.78].

2.1.1.4. Після спілок و і ف у наказовому способі на письмі опускається аліф з васлою, а перша корінна пишеться у вигляді аліфа з хамзою, наприклад: فَأَمَلُ “і сподівайся” [14, с.202].

2.1.1.5. У деяких дієсловах VIII породи початкова хамза асимілюється з показником породи ت, наприклад: أَخَذَ → اِتَّخَذَ “брати”. [14, с.202; 48, с.62].

2.1.1.6. Від дієслів أَخَذَ “брати”, أَكَلَ “їсти”, أَمَرَ “наказувати” наказовий спосіб має відповідно форми خُذْ, كُلْ, مُرْ. [17, с.512; 20, с.377].

2.1.1.7. Іноді, у формах VI породи що спрягаються, початкова хамза замінюється слабким приголосним و, наприклад: تَوَامَرَ → تَأَمَرَ “влаштовувати змову”. [14, с. 202].

2.1.1.8. За характером зв'язку з іншими словами початкова хамза в слові буває двох типів: сполучна та роздільна [11, 66-68]:

1. Сполучна хамза (هَمْزَةُ الْوَصْلِ) з'єднує слово, яке вона починає, з попереднім словом, і сама при цьому не вимовляється, тому що склад, який вона утворює є допоміжним і використовується для того, щоб полегшити двозгодний початок у слові, наприклад: ابْنُ (إِ) → ابْنُ “син”, اِثْنَانُ (إِ) → اِثْنَانُ “два”. У тих випадках, коли хамза з'єднується, вона не тільки не вимовляється, а й не пишеться. Замість її над аліфом ставиться значок "васла". Це означає, що слово, що васлюється, при читанні зливається з попереднім, наприклад: الْقَلَمُ وَالْكِتَابُ “ручка та книга”. [17, с.82-83; 22, с.37-38].

Васловий аліф зовсім не пишеться у всіх словах після питання частки أَ, наприклад: أَبْنُكَ “Чи твій син?”, у слові ابْنُ між власними назвами сина і батька, наприклад: اسحقُ بَنُ اِبْرَاهِيمَ “Ісак, син Авраама”, у виразі “в ім'я Аллаха”: بِسْمِ اللّٰهِ, [48, с.36].

2) Роздільна хамза (هَمْزَةُ الْقَطْعِ) не васлюється. Вона входить до складу кореня або є сенсорозрізняючим елементом граматичної форми, наприклад: أَقْلَامٌ “ручки”, أَقْرَأُ “я читаю” [17, с.83; 22, стр.37-38].

2.1.1.9. Значним змінам піддається початкова хамза в арабських діалектах, де вона може посилюватися, послаблюватися, зникати [19, с.31; 35, 146-153].

2.1.2. Середня хамза оформляється так:

2.1.2.1. При виборі підставки керуються правилом старшинства голосних, згідно з яким найстаршій огласовки є кясра, за нею слідує дамма і в кінці - фатха. Найменше вважається сукун. При виборі підставки порівнюють огласовки самої хамзи та попередньої їй літери для визначення старшій огласовки.

Хамзу пишуть на підставці, що відповідає старшій огласовке. Кясрі відповідає підставка ي, яка в даному випадку пишеться без діакритичних точок, даммі – و та фатхі – аліф, наприклад: بُوْسٌ “бути мужнім”, يَأْخُذُ “він бере”, يَيْسُنُ “зневірятися” [43, с.20; 18, с.62].

2.1.2.2. Іноді, після ي хамза з фатхою пишеться над літерою ي, наприклад: هَيْئَةٌ “форма, вигляд” [14, с.200].

2.1.2.3. Після довгого голосного хамза, що має кясру або дамму, пишеться відповідно на підставці ي або و, наприклад: سَائِلٌ “запитуючий”, تَفَاؤُلٌ “оптимізм” [14, с.200-201].

2.1.2.4. Якщо хамза з фатхою слідує після довготи [ā] або [ū], то вона пишеться без підставки, наприклад: سَاءَلٌ “задавати питання”, مُرُوَّةٌ “мужність” [14, с.201].

2.1.2.5. Якщо хамза з фатхою слідує після довготи [ū], то підставкою буде ي, або хамза пишеться над сполучною рисою, наприклад: حَظِيئَةٌ “тріх” або حَظِيَّةٌ [14, с.201].

2.1.2.6. Іноді хамза з фатхою пишеться над сполучною лінією після сукуна, наприклад: هَيْئَةٌ “форма, вигляд”, يَسْئَلُ “він запитує” [14, с.201].

2.1.2.7. Якщо після аліфа з хамзою слідує аліф довготи, то замість двох аліфів поспіль пишеться один з маддою, наприклад: تَأْمَرَ → تَأْمَرٌ “влаштовувати змову” [14, с.201].

2.1.2.8. В окремих словах в середині слова для зручності написання хамза пишеться з підставкою ي поряд із و, наприклад: مَسْئُولٌ і مَسْئُولٌ “відповідальна особа” [17, с.511].

2.1.2.9. При оформленні хамзи слід враховувати, що “...семіти уникають писати двічі поспіль одну й ту саму літеру” [48, с.22].

2.1.3. Наприкінці слова хамза пишеться залежно від характеру майбутнього голосного звуку. Крім цього, є особливості оформлення слова з кінцевою хамзою у 3. в. невизначеного стану:

2.1.3.1. Після короткого голосного хамза пишеться на підставці, що відповідає цьому голосному, наприклад: يَقْرَأُ “він читає”, قَارِئٌ “читаючий” [17, с. 60; 43, с.20].

2.1.3.2. Після довгого голосного або сукуна хамза пишеться без підставки, наприклад: لِقَاءٌ “зустріч”, دِفْءٌ “тепло” [14, с.201].

2.1.3.3. Імена, що мають кінцеву хамзу без підставки або підставку ي або و отримують у 3. ст. невизначеного стану графічний аліф, наприклад: جُزْءًا, تَنْبُؤًا, قَارِنًا [17, с.511];

2.1.3.4. Імена із закінченням تاء у 3. в. невизначеного стану графічного аліфа не отримують, наприклад: بِنَاءٌ [17, с.511];

2.1.3.5. кінцевої хамзи утворюють масдар за формулою تَفْعَلَةٌ, наприклад: عَبَّاءٌ “мобілізувати” → تَعَبَّأَتْ [43, с.208].

2.2. Подвоєні дієслова

Подвоєними називаються дієслова, в яких другий і третій приголосні корінні звуки однакові. Неправильність Под. Д полягає у злитті однакових приголосних в одних дієслівних формах та відсутності такого злиття в інших. Зазвичай, розглядаються три випадки: 1) злиття однакових приголосних не відбувається, 2) злиття однакових приголосних відбувається, 3) особливості умовного та наказового способу.

2.2.1. Злиття не відбувається:

2.2.1.1. Якщо другий з однакових приголосних має сукуп, наприклад: دَقَقْتُ “я бив” [17, с.528; 43, с.204].

2.2.1.2. Якщо між двома однаковими приголосними довгий голосний: اِحْتِلَالٌ “окупація”, فِرَارٌ “втеча” [17, с.528; 43, с.204].

2.2.1.3. Якщо після першого корінного є довгота [y], наприклад: مُودِدٌ – пас. с. від مَادٌّ “відтягувати (сплату)” [14, с. 196].

2.2.1.4. Якщо перший із однакових приголосних вже має подвоєння, наприклад: قَرَّرَ “вирішувати” [14, с. 196; 43, с.204].

2.2.1.5. У словах, утворених за моделями فَعْلٌ, فَعْلٌ, فَعْلٌ, наприклад: عَدَدٌ “число”, عُدَّةٌ “прилади” [48, с.59].

2.2.2. В інших випадках злиття відбувається так:

2.2.2.1. Якщо після першої однакової корінної є короткий голосний, то при злитті він відпадає, наприклад: دَقَّقَ → دَقَّ “бити” [14, с. 196].

2.2.2.2. Якщо перед першим з однакових приголосних літера з сукуном, то при злитті на його місце переходить огласовка першого з однакових приголосних, наприклад: يَدُقُّ → يَدُقُّ “він б'є” [14, с. 196].

2.2.2.3. Якщо після першого корінного є довгий [ā], то злиття все одно відбувається, незважаючи на те, що при цьому фактично виходить закритий склад з довгим голосним усередині, наприклад: مَارِرٌ → مَارٌ “перехожий” [12, с.81].

2.2.2.4. У ПД із третім корінним ت цей останній корінний з'єднується із суфіксом ت в один гемінований приголосний, наприклад: تَاتٌ → تَاتٌ “ночувати” → تَاتٌ → تَاتٌ [14, с. 220].

2.2.2.5. У дієсловах із третім корінним ن цей останній також з'єднується із суфіксом ن, наприклад, від كان “бути”: كُنَّا → كُنَّا [14, с. 220].

2.2.2.6. Подвоєння однакових приголосних відбувається і при злитті першої корінної літери з показником VIII породи ت, причому у багатьох випадках це відбувається після асиміляції, наприклад: تَبَعَ → تَبَعَ “слідувати”, طَلَعَ → طَلَعَ “дивитися, поінформуватися” [46, с.68-71].

2.2.3. Умовний спосіб Под. Д (крім тих форм, які закінчуються на نُونٌ, تَانٌ, يَانٌ) утворюється двома шляхами:

2.2.3.1. Шляхом опущення короткого голосного закінчення д. с. при цьому для уникнення двоголосу до кінцевої приголосній додається голосний [a] або [и], за винятком тих дієслів, у яких в імперфекті типовий голосний [y]; у цьому випадку прирощується будь-який із голосних [a], [u] або [y], наприклад: від فَرَّ (a/i) “бігти” → يَفِرُّ, يَفِرُّ, від دَقَّ (a/y) “бити” → يَدُقُّ, يَدُقُّ, يَدُقُّ [14, с. 197; 17, с.528-529].

2.2.3.2. За типом правильного дієслова, наприклад: يَدُقُّ, يَفِرُّ [14, с. 197; 20, с. 341].

2.2.4. Утворення наказового способу підпорядковується цим же двом правилам, проте в першому випадку пропадає протетичний голосний, наприклад: دُقُّ, دُقُّ, دُقُّ [14, с. 197].

2.3. Подібноправильні дієслова

2.3.1. У всіх дієслів з першої корінної و моделі يَفْعَلُ і багатьох дієслів моделі فَعَلَ-يَفْعَلُ з гортанним другим або третім корінним перший корінний відпадає в імперфект д. с. та імперативі I породи, наприклад: وَصَلَ “прибувати” → يَصِلُ, يَصِلُ, وَصَفَ “описувати” → يَصِفُ, يَصِفُ.

Деякі дієслова моделі فَعَلَ також мають в імперфекті типову гласну [u] і дотримуються цього ж правила, наприклад: وَرَثَ “наслідувати” → يَرِثُ, يَرِثُ

[13, с.153; 43, с.210]. Масдар цих дієслів, утворений за моделлю **فَعَلَةٌ** також втрачає першу корінну, наприклад: **هَبَّةٌ** “дар” (замість **وَهَبَةٌ**), [14, с.216; 41, 31-32].

2.3.2. Деякі дієслова, що мають в імперфекті типову голосну "a" і всі дієслова з типовою голосною "u" зберігають першу корінну, наприклад: **وَجَلَّ** “боятися” → **يُوجَلُّ**, **وَجَهُ** “бути знатним” → **يُوجُهُ**. [14, с.216; 17, с.553].

2.3.3. Окремі дієслова, що мають в імперфекті типову голосну "a" допускають ще й інші форми імперфекту, наприклад: от **وَجَلَّ** “боятися” → **يُوجَلُّ**, **يُجَلُّ**, **يُجَلُّ**, **يُجَلُّ**, від **وَجَمَّ** “захотіти будь-які речі” → **يُوحَمُّ**, **يَاَحَمُّ**, **يُيَحَمُّ**. [14, с.216].

2.3.4. На початку слова слабкі приголосні **و** і **ي** з будь-якими огласовками зберігаються, наприклад: **وَصَلَّ** “прибувати”, **يَمِينٌ** “присяга” (14, с.213).

2.3.5. У пас. с. імперфект звукові переходи **يُ** та **يُ** перетворюються на **يُ**, наприклад: **يُوسِرُ** → **يُوسِرُ**, **يُيَسِرُ** → **يُيَسِرُ** [20, с.415].

2.3.6. У VIII породі відбувається асиміляція СЗ **و** або **ي** з показником породи **ت**. В результаті відбувається злиття, наприклад: **وَصَلَّ** → **اِنَّصَلَّ**, від **وَصَفَّ** → **اِنَّصَفَّ**, від **يَسِرَ** → **اِنَّسَرَ** [14, с.216; 44, с.428]

2.3.7. Дієслова II и V порід спрягаються в перфекті обох застав за типом за типом спряження ДП [52, с.22, 46].

2.4. Порожні дієслова

Порожніми дієсловами називаються дієслова, що мають слабкий (**و** або **ي**) як середній корінний.

2.4.1. У перфекті д. с. I породи у різних обличчях голосні різні за якістю. У III особі (крім мн. ж. р.) - довгий; у I та II особі у закритому складі довгий голосний скорочується зі зміною якості, а саме:

а) “и” у дієсловах із середнім корінним **ي**, а також з **و** при типовому голосному “a”, наприклад: **سَارَ** “йти” → **سِيرَتْ**, **نَامَ** “a” → **نَمَتْ** [43, с.214; 41, с. 32-33];

б) “у” у дієсловах із середнім корінним **و** при типовому голосному “у”:
قَامَ “вставати” → **قُمْتُ** [17, стр.574; 43, с.214].

2.4.2. Дієприкметники д. с. I породи утворюється із заміною СЗ на хамзу, наприклад: **سَائِرٌ** → **سَائِرٌ**, **سَائِرٌ** → **سَائِرٌ**. [14, с.220; 13, с.93].

2.4.3. Дієприкметники пас. с. I породи утворюється з випаданням СЗ разом із її огласовкою:

а) при середній корінній و довгота [ū] після першого корінного залишається, наприклад: مَصُوْعٌ → مَصُوْعٌ “відлтий” [14, с.220; 20, 452];

б) при середній корінній ي довгий [ū] перетворюється на довготу [ū], наприклад: مَبْيُوْعٌ → مَبْيِعٌ “проданий” [14, с.220; 44, с.210].

2.4.4. У деяких випадках слова з порожнім коренем зберігають правильні форми, наприклад:

а) деякі дієслова I породи із середнім корінним و, головним чином означають тілесні недоліки, наприклад: عَوْرٌ “бути однооки” → يَعْوَرُ “бути викривленим” [13, с.151; 49, с.22];

б) масдари моделі فَعْلَانٌ, наприклад: طَارَ “летіти” → طَيْرَانٌ;

в) імена знарядь та судин, утворені за формулами مَفْعَلَةٌ, مَفْعَالٌ, Мَفْعَلٌ, зберігають правильні форми, наприклад: مِكْيَالٌ і مِكْيَالٌ “міра”, مَنَوَالٌ і مَنَوَالٌ “ткацький верстат” [14, с.221].

2.4.5. Дієслово كَانَ в умовному способі може опускати кінцевий корінний, наприклад: لَمْ تَكُنْ → لَمْ تَكْ “ти не був” [49, с.60-61].

2.4.6. У усіченій формі та наказовому способі СЗ випадає, наприклад: فُؤُنٌ → فُؤُنٌ → فُؤُنٌ → فُؤُنٌ → فُؤُنٌ [44, с.209; 13, с.68].

2.4.7. Масдари IV і X порід утворюються з випаданням СЗ перед аліфом довготи, але при цьому наприкінці додається نَةٌ, наприклад, від أَقَامَ “встановити”: إِقْوَامٌ → إِقَامَةٌ, від اسْتَدَانَ “взяти в борг”: اسْتِدْيَانٌ → اسْتِدْيَانَةٌ [14, с.220; 43, 216].

2.4.8. У VII і VIII породах дієприкметники обох застав мають однакову форму внаслідок того, що вони втрачають СЗ разом з наступним типовим голосним, наприклад: امْتَارَ “відрізнитися” → مُمْتَارٌ (замість مُمْتَارٍ) і مُمْتَارٌ (замість مُمْتَارٍ) [14, с.220].

2.4.9. У IV та X породах дієприкметники д. с. відрізняються від пас. с. довготами внаслідок того, що типовий голосний перетворюється на довготу, наприклад: від أَقَامَ → مُقِيمٌ (д. с.), مُقَامٌ (пас. с.) [14, с.221].

2.4.10. Утворюють усі форми на кшталт правильних такі породи:

а) II і V породи через подвоєння середньої корінної, наприклад: від قَوَّمَ → قَوَّمَ, قَوَّمَ, قَوَّمَ; від تَقَوَّمَ → تَقَوَّمَ, تَقَوَّمَ, تَقَوَّمَ [14, с.221; 49, с.57];

б) III і VI породи, наприклад: від قَاوَمَ → قَاوَمٌ, قَاوَمٌ, قَاوَمٌ; від تَسَايَرَ → تَسَايَرَ, تَسَايَرَ, تَسَايَرَ [17, с.575; 1, с.156];

в) IX і XI породи, наприклад: від اسْوَدَّ → اسْوَدَّ, اسْوَدَّ, اسْوَدَّ [14, с.221; 17, с.575];

г) деякі дієслова IV і X порід, наприклад: від أَحْوَجَ “потребувати” → أَحْوَجٌ, أَحْوَجٌ, أَحْوَجٌ; в окремих випадках використовуються обидві форми, але з

різними значеннями, наприклад: اسْتَجَابَ “відповідати на поклик”, اسْتَجُوبَ “допитувати” [14, с.221; 17, 575].

2.5. Недостатні дієслова

Недостатніми називаються дієслова, що мають слабкий و або ي як третій корінний.

2.5.1. У пас. с. I породи та у всіх похідних породах дієслова з третьою корінною و відмінюються так само, як і дієслова з третьою корінною ي, наприклад, дієслова نَسِيَ “забувати” (корінь نسي) та دَعَا “закликати” (корінь دعو) будуть мати однакові форми: دُعِيَ і نُسِيَ [14, с.226; 43, с.218].

2.5.2. Дієслова з третьою корінною و відрізняються від дієслів з третьою корінною ي в перфекті тільки в д. с., наприклад: دَعَوْتُ “я запросив”, رَمَيْتُ “я кинув”. При цьому якщо в перфекті вони мають типову голосну "a", то у вимові вони збігаються, а на письмі пишуться по-різному, наприклад: دَعَا “запрошувати”, رَمَى “кидати” [14, с.226; 41, с.34].

2.5.3. У дієсловах з третьою корінною و при типовій гласній перфекту “и” корінна و замінюється на ي, і відмінювання таких дієслів збігається зі відмінюванням дієслів з третьою корінною ي, наприклад, від кореня رَضِيَ дієслово матиме вигляд رَضِيَ. Третя корінна може проявитися тільки у формі масдара, наприклад: رَضَا, رَضَوَانُ (замість رَضَوْا) [14, с.226; 17, 595].

2.5.4. Дієприкметник д. с. втрачає в називному і родовому відмінках останній голосний, і слабкий корінний замінюється довготою голосного, у результаті форми цих відмінків збігаються. При цьому у формі певного стану та у сполученому стані пишеться літера ي. У 3. в. залишається літера ي з фатхою. У невизначеному стані додається танвін, і склад стає закритим, довгий голосний скорочується, і літера ي в називному і родовому відмінках не пишеться, наприклад: Іменний і родовий відмінок: الْقَاضِي, الْقَاضِي, 3. в.: الْقَاضِي, الْقَاضِيَا [14, с.227; 20, с.490].

2.5.5. У масдарі I породи від кореня з третьою корінною و пишеться літера аліф замість ي: رَضَا замість رَضَى [14, с.227].

2.5.6. У дієприкметнику пас. с. I породи від дієслів з третьою корінною و відбувається злиття корінної و і و довготи, наприклад: مَدْعُوٌّ → مَدْعُوٌّ; у дієприкметнику від дієслів з третьою корінною ي довгота [ȳ] під впливом ي замінюється довготою [ū] і пишеться ي з ташдідом, наприклад: مَرْمُويٌّ → مَرْمُيٌّ [14, с.228; 43, с.225].

2.5.7. У III особі по. ч. ж. р. перфект аліф довготи приєднується до форми од. ж. р., тобто у формах, у яких довгота випала, вона у ч. не відновлюється, наприклад: دَعَتْ → دَعَّتَا, але від رَضِيَتْ → رَضِيَّتَا [14, с.228; 17, с. 595-596].

2.5.8. В III лице по. ч. ч. р. перфекта третя слабка корінна відновлюється, наприклад: دَعَا → دَعَوَا, от رَمَى → رَمَيَا [14, с.228].

2.5.9. Точно також відновлюється СЗ у формах по. ч. імперфекта и імператива, наприклад: يَرْمِيَانِ, يَدْعُوَانِ [14, с.228].

2.5.10. В імперфекті у II особі од. ж. р. та у II та III особах мн. ч. р. СЗ випадає, і при типових голосних “у” і “и” утворюються відповідні довготи [ū] і [ī], а при типовому голосному “а” утворюється дифтонг [aū] або [ai]. При цьому слід звернути увагу на такі особливості:

а) у дієсловах з третьою корінною و при типовій гласній імперфекту “у” відбувається збіг II та III особи мн. ч. р. відповідно з формами II та III особи мн. ж. р., наприклад: يَدْعُونَ (замість يَدْعُوُونَ) і يَدْعُونَ (замість يَدْعُوُونَ); تَدْعُونَ (замість تَدْعُوُونَ) і تَدْعُونَ (замість تَدْعُوُونَ) [14, с.228];

б) у дієсловах з третьою корінною при типовому гласному імперфекті “и” збігаються форми II особи од. ж. р. та II особи мн. ж. р., наприклад: تَرْمِيَنَّ (замість تَرْمِيَنَّ) і تَرْمِيَنَّ (замість تَرْمِيَنَّ) [14, с.228];

в) в дієсловах з третьою корінною при типовому гласному імперфекту I породи “а”, а також в імперфекті пас. с. всіх порід, де утворюється дифтонг, також збігаються форми II особи од. ж. р. та II особи мн. ж. р., наприклад: تَلْفَيْنَنَّ (замість تَلْفِيَنَّ) і تَلْفَيْنَنَّ (початкова форма без перетворень); при цьому слід пам'ятати, що в умовному та усіченому способах таких збігів бути не може, тому що у II та III особах мн. ч. р., а також у II особі од. ж. р. закінчення َن зникає, а у формах мн. ж. р. – зберігається [14, с. 228-229].

2.5.11. Для перфекту з типовими голосними “у” або “и” характерні такі особливості:

а) у тих формах, де корінні و або ي повинні мати сукуп, вони цей сукуп втрачають і залишаються для позначення відповідної довготи, наприклад: رَحُوْتُ → رَحُوتُ; نَسِيْتُ → نَسِيْتُ [14, с.229];

б) у III особі од. і по. ч. СЗ зберігаються, наприклад: رَحُوَا, رَحُوَا, لَقِيَا, لَقِيَا [14, с. 229];

в) у III особі мн. ч. р. СЗ випадає, наприклад: رَحُوَا → رَحُوُوا, لَقِيُوا → لَقِيُوا [14, с. 229].

2.5.12. Для перфекту з типовою голосною “а” характерні такі особливості:

а) СЗ із сукупом залишається, наприклад: دَعُوْتُ, دَعُوْتُ;

б) у III особі од. м. р. СЗ втрачає свою огласовку і залишається для позначення довготи, а в III особі од. ж. р. у закритому складі вона випадає, наприклад: رَمَى → دَعَا → دَعَتْ [14, с. 229];

в) у III особі мн. ч. р. СЗ випадає і залишається дифтонг, наприклад: دَعُوا, رَمَوْا [14, с.229; 43, с.219].

2.5.13. У формах імперфекту в дійсному способі СЗ в кінці слова втрачає свою розголос і залишається для позначення довготи, наприклад: تَدْعُو → تَدْعُونَ, تَرْمِي → تَرْمُونَ [14, с. 229; 43, с. 221].

2.5.14. У умовному способі при типових голосних “y” або “и” наприкінці слова СЗ وَ або يَ з фатхою зберігаються, наприклад: يَزْمِي, يَدْعُو [14, с. 229].

2.5.15. Форми, що закінчуються на نَ (крім II і III особи мн.ж. р.) у умовному способі втрачають це закінчення, наприклад: تَدْعُونَ → تَدْعُوا, تَرْمُونَ → تَرْمُوا [14, с. 230].

2.5.16. У умовному способі при типовому голосному “a” в кінці слова وَ і يَ втрачають фатху і залишаються для позначення довготи, при цьому форма умовного способу збігається з дійсним, наприклад: تَرَضَى, تَلْفَى [14, с.230].

2.5.17. У формах, що закінчуються на نَ (крім II та III особи мн.ж. р.) у умовному способі при типовій голосній "a" це закінчення відпадає і залишається дифтонг, наприклад: تَلْفَى, تَلْفُوا [14, с.230].

2.5.18. У усіченому та наказовому способі:

а) наприкінці слова літери وَ і يَ з сукуном відпадають, наприклад: تَرْمِي → تَرْمِ, تَدْعُو → تَدْعُ [14, с. 230; 17, с.596];

б) форми, що закінчуються на نَ, після втрати цього закінчення збігаються з формами умовного способу, наприклад: تَرْمُونَ → تَرْمُوا [14, с.230].

2.5.19. В по. ч. умовного, усіченого та наказового способів СЗ зберігаються у вигляді وَ і يَ при будь-яких типових голосних, наприклад: تَدْعُونَ → تَدْعُوا, تَلْفَيَانِ → تَلْفِيَا [14, с.230].

2.5.20. Огласованна СЗ наприкінці слова після сукуна залишається без зміни, наприклад: الرَّمِي, العَزْوُ.

2.5.21. Довгота [ā] оформляється наприкінці слова літерою аліф якщо третя корінна у слові وَ. У решті випадків ця довгота оформляється літерою ى [17, с.552].

2.5.22. У масдарах V і VI порід у називному і родовому відмінках останній голосний і слабкий корінний замінюється довготою голосного, у результаті ці відмінки збігаються. При цьому у формі певного та сполученого станів пишеться літера يَ. В 3. в. залишається літера يَ з фатхою. У

невизначеному стані додається танвін і склад стає закритим, довгий голосний скорочується, та літера *ي* в називному і родовому відмінках не пишеться, наприклад: називний і родовий відмінок: *تَلَقَى, التَّلَقَى, تَلَقَى*, 3. в.: *تَلَقَى, التَّلَقَى*, [14, с.227].

2.5.23. У дієприкметниках пас. с. похідних порід та інших формах, у яких після другої голосної слід “а” останній голосний відпадає у всіх трьох відмінках, слабкий корінний замінюється довгим голосним [*a*] і пишеться у вигляді літери *ى*. У невизначеному стані, коли додається танвін і голосний стає коротким, літера *ى* пишеться. Усі три відмінки у цих випадках формою збігаються, наприклад: *المُتَلَقَى, مُتَلَقَى* (дієприкметник VIII породи), *الرِّضَا, رِضًا* (масдар від *رَضِيَ*) [14, с.227].

2.5.24. При утворенні ж. р. від дієприкметників пас. с. пишеться літера аліф замість *ي*, наприклад: *مُلَقَى → مُلَقَاة* [14, с.228].

2.5.26. Масдар II породи утворюється за моделлю *تَفَعَّلَ*, наприклад: від *سَمَّى* “називати” → *تَسْمِيَةٌ* [14, с.229].

2.5.27. У масдарах IV, VII, VIII і X порід СЗ замінюється хамзою, яка пишеться без підставки, наприклад: *إِلْقَايَ → إِلْقَاءَ, التَّلَقَايَ → التَّلَقَاءَ* [14, с.230].

2.5.28. У похідних породах слабкий корінний *و* перетворюється на *ى*, причому в IX породі це перетворення запобігло подвоєнню, наприклад: від кореня *سَمَو* II порода → *سَمَّى*, від кореня *رَغَو* IX порода → *ارغوى* “обумитися, виправитися”.

2.6. Загальні закономірності перетворень СД

Перетворення, що відбуваються в СД, можуть не бути пов'язаними з якимсь певним типом слабких дієслів, які розглянуті вище, а носити загальний характер, пов'язаний із поєднанням певних звуків. “...Поєднання певних звуків розвиваються у проміжні або перехідні звуки” [9, с.50]. “Склад звуків, їх фізичні характеристики та способи комбінування в потоці мови індивідуальні для кожної мови” [32, с.101]. У процесі морфологічних перетворень можуть сформуватися такі звукосполучення, які фонетично не стійкі і можуть бути піддані подальшим перетворенням. “У будь-якому випадку йдеться про явище, характерне для багатьох мов: важкі поєднання звуків перетворюються і залишаються лише такі, які не становлять труднощі для вимови” [27, с.528]. Такі перетворення розглядаються лише на рівні літер або лише на рівні СЗ.

2.6.1. На рівні літер виявлено такі закономірності:

2.6.1.1. Якщо слабка літера має свою огласовку, і їй передуює літера з огласовкою, то вона випадає так:

а) якщо попередня літера має фатху, то за нею ставиться аліф довготи, наприклад: سَيَّرَ → سَارَ , خَوْفَ → خَافَ , رَمَى → رَمَى [14, с. 213; 7, с.20];

б) якщо попередня літера має кясру, то замість و, و, و, و пишеться ي, наприклад: يَزْمِي → يَزْمِي, الْغَارِي → الْغَارِي [14, с. 213];

в) якщо попередня літера має дамму, то замість و, و, و пишеться ي, наприклад: قِيلَ → قَوْلَ, замість و пишеться و, наприклад: يَدْعُو → يَدْعُو [14, с. 213];

г) якщо попередня літера має кясру або дамму, а СЗ – фатху, то СЗ не випадає, наприклад: رَحُوتَ, نَسِيْتِ, يَزْمِي, при цьому після кясри و змінюється на ي, наприклад: دُعَى → دُعَى [14, с. 213].

2.6.1.2. Якщо СЗ має довгий голосний, то можливі такі варіанти:

а) якщо показник довготи – аліф, то слабка літера не випадає, наприклад: تَرْمِيَانِ, يَدْعُوَانِ, однак після кясри و може замінитись на ي, наприклад: قَوَامٌ поряд з قَوَامٌ [14, с. 213; 41, с.33].

б) якщо показник довготи و або ي, то за наявності кясри або дамми у попередньої літери ي, و, و або و випадають, а попередня згодна літера приймає огласовку, що відповідає решті СЗ, наприклад: تَرْمُونَ → تَرْمُونَ, تَدْعُونَ → تَدْعُونَ, نَسُوا → نَسُوا, تَدْعِينَ → تَدْعِينَ, фатха, то و, و, و випадають, а решта СЗ приймає сукуп, наприклад: تَلْقَوْنَ → تَلْقَوْنَ [14, с. 214].

2.6.1.3. Якщо перед СЗ неогласовані аліф, و або ي, то:

а) СЗ зі своєю огласовкою не змінюється, наприклад: قَاوَمَ, قَاوَمَ [14, с. 214];

б) після аліфа СЗ змінюється хамзою у дієприкметнику д. с. ПД І породи, наприклад: قَاوِلٌ → قَاوِلٌ, سَائِرٌ → سَائِرٌ, і в масдарах, у яких аліф перед останньою корінною, наприклад: اِلْقَاءِ → اِلْقَاءِ [14, с. 214].

2.6.1.4. Якщо СЗ و або ي має сукуп, то:

а) після літери з фатхою СЗ залишається без зміни, наприклад: رَمَيْتٌ, مَوْلُودٌ [14, с. 214];

б) після літери з кясрою або даммою СЗ втрачає свій сукуп і залишається у вигляді показника довготи, причому, після кясри замість و пишеться ي, а після дамми замість ي пишеться و, наприклад: لَقِيْتُ → لَقِيْتُ, اِصْطَالٌ → اِصْطَالٌ, اِصْطَالٌ → اِصْطَالٌ [14, с. 214; 1, с.118, 145-146].

2.6.1.5. Якщо СЗ огласована, а перед неї фатха, то замість СЗ пишеться аліф: دَعَوَ → دَعَا, تَلَقَّى → تَلَقَّى, قَوْلَ → قَالَ [14, с.213; 7, с.20].

2.6.1.6. Середній слабкий корінний стійкий:

а) у III та VI родах, наприклад: قَاوَمَ, تَمَائِلَ [17, с.552];

б) при слабкому третьому корінному, наприклад: حَيِّيَّ; يَشْوِي - شَوَى → يَحْيَا. Дієслова, в яких на місці другої та третьої корінних літера *ي*, відмінюються також і за типом подвоєних: يَحْيَى [17, с.552; 7, с.27];

в) у формах розбитої мн. іменників і в деяких інших формах, наприклад: عَيْنٌ (أَبْيَاتٌ), عَيْنٌ (عَيْنُونَ), [17, с.552];

2.6.1.7. Слабкі приголосні *و* і *ي* дають у контакті *ي*, наприклад: أَيَّامٌ → أَيَّامٌ “дні” [49, стр.21].

2.6.1.8. У середині слова якщо слабка літера огласована, а перед нею сукуп, то розголос СЗ переходить на місце сукуна і стає довготою, наприклад: يَفُوقُ → يَفُوقُ “він каже”, يَخَافُ → يَخَافُ “він боїться”. Якщо при цьому розголос СЗ починає довготу, то перетворення не відбувається, наприклад: تَقْوِيمٌ “виправлення”, تَبْيَانٌ “пояснення” [14, с.213; 7, с.20].

2.6.2. Дослідження морфологічних змін на рівні СЗ було розпочато відомим арабістом Н. В. Юшмановим, який проаналізував СЗ, сформовані у різних словах та вказав на деякі загальні закономірності їх перетворень. Результатами його досліджень згодом користувалися багато арабісти для пояснення різних перетворень, що відбуваються в словах.

Загальні закономірності перетворення СЗ, виявлені Н. В. Юшмановим та іншими арабістами, зводяться до таких:

2.6.2.1. Однорідні СЗ стягуються в один відповідний довгий звук:

إِسَارٌ → إِسَارٌ, يَدْعُونَ → يَدْعُونَ [17, с.550; 45, с.21].

2.6.2.2. Різномірні СЗ, що не мають у своєму складі [a] перетворюються на довгий [ā]: تَدْعِينَ → تَدْعِينَ [17, с.550; 45, с.21].

2.6.2.3. Різномірні СЗ без голосної [a], що закінчуються на [ū], перетворюються на довгий [ū]: بَاقِيُونَ → بَاقِيُونَ [17, с.550].

2.6.2.4. Різномірні СЗ без довготи після [a] перетворюються на довгий [ā], наприклад: يَسْعَى → يَسْعَى [17, с.550-551; 45, с.21].

2.6.2.5. Різномірні СЗ, що мають у своєму складі як короткі, так і довгі голосні, після [a] втрачають слабку корінну з її розголосом, а над слабкою, що означає довготу, ставиться сукуп, наприклад: رَمِيُوا → رَمُوا (17, с.551; 45, с.21).

2.6.2.6. СЗ, що має однорідну огласовку, після сукуна перетворюється на відповідну довготу, наприклад: يَفُوقُ → يَفُوقُ.

2.6.2.7. У різнорідних СЗ після довгого [ā] СЗ замінюється на хамзу з тією ж огласовкою, наприклад: قَائِلٌ → قَاوِلٌ.

2.6.2.8. Якщо перед СЗ однорідний голосний, а далі слідує [a], то таке СЗ стійке, наприклад: نَسِيَ “забувати” [17, с.551].

2.6.2.9. СЗ у формі по. ч. стійкі: دَعَا, تَزْمِيَان [17, с.551].

2.6.2.10. При першому корінному ي поєднання [йуї] перетворюється на [йū], наприклад: يُوسِرُ → يُوسِرُ [17, с.552].

2.6.2.11. Дифтонг і [aū] та [aī] є стійкими, наприклад: دَعَوْتُ, رَمَيْتُ [49, с.21; 13, с.99].

2.6.2.12. СЗ і ي між різнокількісними [a] стійкі, наприклад: تَوَاصَلَ [aūā] ”продовжуватися”, سَايَرَ [aīa] ”йти разом” [49, с.21].

2.6.2.13. У пас. с. СЗ перетворюється на довготу [ū], наприклад: قَوْلٌ → قُويلٌ [41, с.32].

Висновки:

1. У діючих ППХ є істотні недоліки, які можна сформулювати таким чином:

а) у правилах не позначена тенденція позбавлятися написання двох однакових букв поруч, характерна для АЛМ та інших семітських мов, що призводить до таких небажаних варіантів оформлення хамзи, як رُؤوسٌ, مَسْئُولٌ, у той час як найкращими варіантами є رُؤوسٌ, مَسْئُولٌ. Ігнорування цього становища призводить навіть до написання трьох однакових літер поспіль там, де цього можна уникнути, наприклад: يَسْئُوعُونَ замість يَسْئُوعُونَ;

б) у існуючих ППХ не згадується вплив характеру попередньої літери на правопис хамзи, у той час як звільнення від написання двох однакових букв поруч здійснюється саме на основі цього положення: якщо ця літера має з'єднання зліва, то хамза пишеться на ي, а якщо вона не має з'єднання зліва, то – без підставки, наприклад: لَجُّوا → لَجُّوا, بَدَّوْا → بَدَّوْا;

в) ігнорування структури дієслівної форми, яка дана в наступному розділі (див. 3.1), фактично прирівняло дієслівну форму до іменної та призвело до помилки в оформленні дієслівних форм по. ч. у ДКГ, у яких має збережеться написання двох аліфів у формах по. ч., тому що другий аліф є займенником по. ч., у той час як у відповідному положенні в іменній формі

з'являється мадда, т. к. оскільки аліф у ній не є займенником, порівняйте: يَدَانٌ ↔ مَبْدَانٌ;

г) відсутність поняття “напівсередина хамза” в сучасній навчальній літературі не дозволяє пояснити оформлення хамзи в окремих випадках, які найчастіше даються як різні особливості;

д) у зв'язку з відсутністю в сучасних підручниках чітких визначень узгодженої та неузгодженої літери виникає необхідність описувати у ряді випадків правопис хамзи як особливі випадки, тоді як ці випадки вписуються у загальні ППХ, наприклад, правопис серединної хамзи в словах سَائِلٌ, تَفَاؤُلٌ, سَاءَلٌ цілком визначається правилом старшинства гласних, відповідно до яких необхідно порівняти огласовку самої хамзи та попередньої, як яку в даному випадку слід вважати сукуп, тому що літера є неузгодженою, тобто має сукуп; і тоді в першому прикладі порівнюється дамма і сукуп, з яких пані старша, у другому випадку порівнюються кясра і сукуп, з яких кясра старше, а в третьому випадку фатха і сукуп, з яких старше фатха, яка вимагає написання хамзи на аліфі, проте в даному випадку зустрічаються дві однакові літери, яких необхідно позбутися оформленням хамзи без підставки, оскільки вона слідує після літери, що не має з'єднання зліва.

2. При розгляді відмінювання Под. Д необхідно зробити два суттєві зауваження:

а) практично у всіх сучасних україномовних та російськомовних підручниках стверджується, що після довготи [ȳ] злиття однакових приголосних не відбувається, наприклад: دُولٌ, у той час, як в арабських джерелах починаючи з Сибавейхи (див. 1.1.1) і до наших днів (див. 1.2.2.2, п.1.,1), а) однозначно вказується на те, що і в цьому випадку злиття також відбувається: دُولٌ;

б) у всіх підручниках відзначається наявність двох варіантів в умовному і наказовому способі окремих дієслівних форм, проте ніде, в тому числі і в арабських джерелах, немає докладного пояснення цього явища. Пояснення процесів, що при цьому відбуваються, сприяє кращому розумінню перетворень, що при цьому відбуваються, і дано докладно в авторській інтерпретації у його монографії [35, с. 306-319].

3. Відмінювання СД є найбільш складним питанням, яке необхідно розглянути в даній роботі. Якщо при розгляді ХД та Под. Д були виявлені конкретні помилки, пов'язані з оформленням хамзи або злиттям однакових приголосних, то при дослідженні СД таких помилок (крім однієї див. 4.3.3.2) виявлено не було. В основному, всі викладені вище положення вірні, і в численних таблицях відмінювання СД, які дані в сучасних підручниках,

помилки майже немає. Проблема СД іншого роду: викладені вище положення, що визначають відмінювання СД, численні, різноманітні і важко піддаються систематизації. Правила, з урахуванням яких відмінюються СД, дано різних рівнях: лише на рівні загальних закономірностей перетворення букв і лише на рівні перетворення СЗ, на рівні конкретних типів дієслів (ППД, ПСД, НДГ) і лише на рівні СД загалом, лише на рівні змодельованих перетворень і лише на рівні різних винятків із правил. Жоден із цих рівнів не забезпечує повної ясності у цьому питанні. Змішування різних підходів суттєво ускладнило проблему і зробило її практично нерозв'язною. Не краще складається стан справ і роботах арабських граматистів (див. перший розділ).

Найбільш близько до вирішення проблеми систематизації всіх перетворень, що відбуваються в СД, підійшов відомий арабіст Юшманов Н.В., який вперше спробував об'єднати всі морфологічні перетворення, що відбуваються в СД, на основі перетворень СЗ. Його відомою таблицею перетворень СЗ користувалися згодом і продовжують користуватися багато арабісти пояснення перетворень, які у різних дієслівних формах і іменах. Проте, багато десятиліть ця таблиця не стала тією основою, де можна було б розробити правила, мають практичного значення. Це можна пояснити наявністю в таблиці ряду суттєвих недоліків:

1) Запропонована таблиця перетворення СЗ є неповною і висновок про те, що "поєднання, які не увійшли до таблиці, є стійкими", поряд з деякими іншими положеннями слід вважати передчасними, що видно з наступних прикладів:

а) у таблиці відсутні СЗ $[\bar{u}\bar{u}]$ та $[\bar{i}\bar{i}a]$. Перше зустрічається при утворенні дієприкметників пас. с. від НД I породи з останньою корінною $و$ і перетворюється на $[\bar{u}\bar{u}]$, наприклад, від дієслова $دَعَا$ (y) “запрошувати”:

$مَدْعُوٌّ \xrightarrow{[\bar{u}\bar{u}] \rightarrow [\bar{u}\bar{u}]} مَدْعُوٌّ$ “запрошений”

Друге зустрічається, наприклад, при утворенні таких імен, як $قَضِيَّةٌ$ “питання, проблема”:

$قَضِيَّةٌ \xrightarrow{[\bar{i}\bar{i}a] \rightarrow [\bar{i}\bar{i}\bar{i}a]} قَضِيَّةٌ$

б) до таблиці не увійшла велика група СЗ, в яких СЗ слідує після сукуна. Якщо розголос СЗ коротка, то вона переходить на місце сукуна і стає довготою. Це відбувається у всіх ПД I та деяких інших порід в імперфекті. Наприклад, у дієсловах $كَانَ$ “бути” і $خَافَ$ “боятися”:

$يَكُونُ \rightarrow يَكُونُ$; $يَخُوفُ \rightarrow يَخَافُ$.

2) Деякі перетворення приватного характеру узагальнюються. Так, СЗ [уйа] не завжди перетворюється на [ийа], як зазначено в таблиці (№36), у деяких випадках (див. 1.2.3.2, п.7,2) воно може перетворитися на [у̣а], наприклад:

[уйа] → [у̣а]

نَهَيْ نَهُو “бути розсудливим”.

3) Висновок у тому, що “однозначні звукосполучення стягуються до одного довгий звук” реалізується здебільшого Висновок у тому, що “однозначні звукосполучення стягуються до одного довгий звук” реалізується здебільшого (наприклад, يَدْعُو → يَدْعُو), але потребує уточнення для форм пас. с. V і VI порід ППД, у яких таке СЗ зберігає стійкість, наприклад: تَوَصَّلَ “доходити” → تَوَاصَلَ, تُوصِّلَ “продовжуватися” → تُوَوِّصَلَ.

4) Перетворення, згадані у таблиці (пп. 11-14), реалізуються у дієприкметниках д. с. ПД I породи (قَائِلٌ → قَائِلٌ, بَائِعٌ → بَائِعٌ), але вимагають уточнення формулювань, тому що не відбуваються в III породі, що згадується окремо при характеристики ПД, наприклад: قَاوَمٌ “чинити опір” → يُسَايِرُ “йти разом” → يُسَايِرُ.

5) Деякі дієслова, згадані в окремому пункті як відокремлені, підпорядковуються загальним правилам і для них не слід робити виняток. Наприклад, освіта наказового способу від дієслова وَجَلَ “боятися” і дієслова وَتَّقَى “бути міцним” відбувається за загальними правилами, відповідно до яких реалізується перетворення СЗ, згаданих у пп. №24 та №17:

[ụ] → [ū] [ỵ] → [ū]

اَوْجَلَ اَوْتَّقَى; اِيَجَلَ اَوْتَّقَى.

Такі ж перетворення відбуваються у всіх дієсловах такого типу, наприклад: وَجَعَ “відчувати біль” → وَجَعٌ, وَحُشَّ “бути диким” → اَوْحُشَّ.

Не слід також робити виняток для умовного способу НД, в яких зберігається стійкість СЗ при типових голосних “у” и “и” (يَغْزُو, يَغْزِي), але відбувається перетворення при типовій голосній “а” (يَغْزِي, يَغْزِي). Збереження СЗ у першому випадку та перетворення у другому відповідають загальним правилам перетворення СЗ. У першому випадку утворюються СЗ [у̣а] та [ийа], які завжди є стійкими, а у другому – СЗ [айа], яке завжди дає довготу і є у таблиці (№1).

6) Таблиця представлена у формі, яка може бути використана лише як довідник, але складна для практичного запам'ятовування основних типів перетворень.

Перераховані вище зауваження поряд з деякими іншими неточностями є сферу практичного застосування таблиці перетворення СЗ і ускладнюють розуміння деяких окремих положень, які часом входять у суперечність з даними таблиці.

Разом з тим, аналіз перетворень СЗ, вперше зроблений М. В. Юшмановим, вказав на важливий напрям у дослідженнях, який при подальшому розвитку може стати основою для розробки нової методики, що дозволяє легко та швидко відмінювати будь-які СД у будь-яких формах, що має важливе значення. як теорії, так практики.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ НЕПРАВИЛЬНИХ ДІЄСЛОВ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

3.1. Склад дієслівних форм

Перетворення, які у різних типах ДН при відмінюванні, безпосередньо залежить від тих елементів, у тому числі складаються конкретні дієслівні форми. При відмінюванні до дієслівної основи приєднуються відповідні суфікси, які в українській, а раніше і в радянській арабістиці даються як частина єдиної дієслівної форми; іноді їх називають займенниковими суфіксами, у той час як в арабській граматиці вони відносяться до цілком самостійних злитих займенників, і цю обставину необхідно враховувати, щоб зрозуміти ті зміни, яким піддаються або не піддаються неправильне коріння в різних формах.

Займенники, як відомо, поділяються на злиті та роздільні..

Роздільні займенники не беруть участь у формуванні дієслівних форм.

Зливних займенників арабською мовою дев'ять. До них відносяться: **تَاءُ** **هَاءُ**, **الغيبية**, **ياء المخاطبة**, **الكاف**, **نون النسوة**, **ألف الاثنين**, **واو الجماعة**, **نا المتكلمين**, **الفاعل**.

З перерахованих вище злитих займенників у утворенні дієслівних форм беруть участь лише такі шість: 1) **تَاءُ الْفَاعِلِ**, 2) **وَأُو الْجَمَاعَةِ**, 3) **أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ**, 4) **نُونُ النَّسْوَةِ**, 5) **يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ**, 6) **نَا الْمُتَكَلِّمِينَ**.

Займенники, що приєднуються до дієслівних основ, поділяються також на огласованні **نُونُ النَّسْوَةِ** і **نَا الْمُتَكَلِّمِينَ**, **تَاءُ الْفَاعِلِ**, до яких відносяться **ضَمَائِرٌ مُتَحَرِّكَةٌ** та неогласованні, до яких відносяться **يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ** и **وَأُو الْجَمَاعَةِ**, **أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ**.

Крім дієслівної основи та злитого займенника, до складу дієслівної форми, іноді, входять також деякі частинки - показники роду та числа. Так, наприклад, у дієслівних формах **كَتَبْنَا**, **كَتَبْتُمَا**, **كَتَبْتُمَا** безпосередньо злитим займенником вважається тільки **نَا**, що відноситься до займенників **تَاءُ الْفَاعِلِ**. Приєднуються до нього **نَا**, **مَا**, **مَنْ** вважаються показниками числа та особи.

Крім цього, займенники в арабській мові поділяються на явні (**ضَمِيرٌ بَارِزٌ**) або (**ضَمِيرٌ ظَاهِرٌ**) та приховані (**ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ**).

Наприклад, дієслівна форма **كَتَبْنَا** “ ми написали “ складається з дієслівної основи, що закінчується на сукуп **كَتَبَ** і явного злитого огласованного займенника називного відмінка **نَا**. Дієслівна форма **كَتَبَ** “він

написав” складається з дієслівної основи, що закінчується на фатху كَتَبَ та прихованого займенника III особи од. ч. р. (هُوَ “він”).

Дієслівні форми утворюються приєднанням до основи злитих займенників називного відмінка, а також додаткових показників роду та числа відповідно до наступних положень:

1. При приєднанні огласованих злитих займенників називного відмінка остання літера дієслівної основи отримує сукуп.

2. При приєднанні неогласованих займенників остання літера дієслівної основи отримує огласовку, однорідну приєданого злитого займенника.

3. Якщо дієслівна форма не має безпосередньо приєднаних до неї злитих займенників, то вона містить у собі прихований займенник, і дієслівна основа в цьому випадку закінчується в перфекті на фатху, а в імперфекті – на даму. 4. Крім займенників (прихованих чи явних), дієслівні форми можуть мати додаткові показники роду та числа.

Відповідно до викладених вище правил до складу дієслівних форм увійшли такі займенники:

Таблиця 3.1

Склад дієслівних форм

Тип займенника	Дієслівні форми
تَاءُ الْفَاعِلِ نا الفاعلين نُونُ الْيَسْوَةِ أَلْفُ الْاِثْنَيْنِ وَأُو الْجَمَاعَةِ يَاءُ الْمُخَاطَبَةِ	كَتَبْتُ, كَتَبْتُمْ, كَتَبْنَا, كَتَبْتُمْ, كَتَبْتِ, كَتَبْتِ, كَتَبْتِ كَتَبْنَا يَكْتُبْنَ, تَكْتُبْنَ, كَتَبْنَ يَكْتُبَانِ, يَكْتُبَانِ, كَتَبَا, كَتَبَا يَكْتُبُونَ, تَكْتُبُونَ, كَتَبُوا تَكْتُبِينَ يَكْتُبُ, يَكْتُبُ, تَكْتُبُ, أَكْتُبُ, كَتَبْتُ,
Приховані займенники	

Склад дієслівних форм дано з прикладу дієслова I породи كَتَبَ “писати”, який у перфекті має типову голосну "a", а в імперфекті - "y". В інших дієсловах I породи можливий інший набір типових голосних, проте їх реалізація суттєвого впливу на структуру дієслівних форм не має.

3.2. Про правильність деяких неправильних дієслів

При відмінюванні деяких дієслів, які відповідно до прийнятої класифікації ставляться до неправильних, виявляється, що всі їх форми є правильними. Звичайно, виникає питання: на якій підставі такі дієслова

вважають неправильними? Поняття "ДН" є не тільки в арабській мові. Воно існує в англійській, французькій, іспанській та багатьох інших мовах, і скрізь під ДН розуміються такі, відмінювання яких відрізняється чимось від інших дієслів, які прийнято вважати правильними. На жаль, в арабістиці цей принцип порушений і до неправильним стали зараховувати дієслова не за принципом наявності в них будь-яких відмінностей від інших дієслів при відмінюванні, а за принципом лише наявності в них слабких букв. А тим часом, наявність слабкої літери не завжди призводить до утворення неправильних форм, на що прямо вказується в низці джерел [14, с.221; 52, с.26, 29, 46, 53, 186, 203, 248, 254, 273]. Більше того, наявність деяких СД серед неправильних робить некоректною низку вже загально визнаних положень. Наприклад, важко засумніватися у вірності положення у тому, що "однорідні звукосполучення стягуються однією відповідний довгий звук" [17, з. 550]. Воно дійсно реалізується в більшості випадків, наприклад:

يَدْعُو → يَدْعُو, "він запрошує"; تَرْمِيْن → تَرْمِيْن, "ти (ж. р.) кидаєш".

Однак, у низці інших аналогічних випадків СЗ зберігається, наприклад, від дієслова تَوَاصَلَ "продовжуватися" при утворенні форм пас. с. однорідне СЗ не піддається жодним перетворенням: تَوَاصَلَ → تَوَاصَلَ, [уўў], [14, с. 522].

Якщо проаналізувати інші форми від цього дієслова, то виявиться, що в жодній з них немає жодних відхилень від ДП. То чи є підстави відносити таке дієслово до неправильних?

При вирішенні проблеми правильності ДН слід також врахувати, що для будь-якої мови характерна тенденція скорочення різного роду неправильностей та підпорядкування їх загальним закономірностям. Так з "цілого довгого ряду неправильних дієслів старофранцузької мови в сучасній французькій збереглися порівняно лише деякі - інші перейшли в категорію правильних дієслів: легше було відмінювати їх за загальним (правильним) шаблоном, ніж запам'ятовувати індивідуальні особливості кожного неправильного відмінювання" [29, с.84]. Зазначимо, що в даному випадку мова йдеться про справді неправильні дієслова, тоді як в арабістиці фактично правильні дієслова ми продовжуємо вважати неправильними. Які ж чинники вплинули на СД таким чином, що вони мають лише правильні форми?

Одним із факторів, що впливає на стійкість окремих дієслів та деяких моделей є їх кількість та активність. Частотність чи активність вживання слів безпосередньо впливає характер фонетичних перетворень. Це загальна закономірність, характерна для багатьох мов. Про ці закономірності в

російській мові згадував відомий філолог М. В. Панов: “Знаючи частотність вживання слів, знаходимо, що фонетичні “дива” (з точки зору загальної системи) зустрічаються у слів, що мають частотність нижче певного порога. Тоді всі слова, що мають частотність нижче за цей поріг, треба розглядати як одиниці, що реалізують особливу фонетичну підсистему - підсистему рідкісних слів... Цілком можливо, що в цій підсистемі виявиться доцільним провести ще кордон - виділити підсистему особливо рідкісних слів зі своєю фонетикою, в ній - ще кордон для підсистеми з більш рідкісними словами (при цьому кожної підсистеми все знижується поріг частотності” [26, с.197]. Закономірності, згадані М. В. Пановим для російської мови, притаманні й іншим мовам, тобто мають загальний характер. Арабські граматисти також неодноразово згадували цю закономірність, але вже притаманну арабській мові. На це вказував В. А. Звєгінцев: "Головним принципом, що зумовлює виникнення мовних змін, арабські граматисти (про це згадується у багатьох авторів) вважають частоту вживання слова" [16, с.41]. На жаль, фактор активності окремих дієслів або груп дієслів рідко використовується для пояснення стійкості слів. Однією з причин є відсутність необхідного статистичного матеріалу. Частково цю проблему можна вирішити за допомогою даних, зібраних автором на основі лексики, включеної до арабсько-російського словника Х. К. Баранова. У таблиці 3.2 дано відсоткове співвідношення кожної дієслівної породи серед правильних та різних типів ДН.

При аналізі класифікації, використовуваної арабськими граматистами, слід звернути увагу, що СД (أفعال معتلة) ніколи не називаються правильними чи неправильними.

Тип дієслова	Породи									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
ДП	35	17	5	10	11	5	5	7	1	4
ДПХ	34	22	4	7	18	2	1	5	-	7
ДСХ	46	2	5	12	6	12	-	12	-	5
ДКХ	43	15	2	11	10	4	4	6	-	5
Под. Д	37	18	2	10	11	2	6	8	-	6
ППД(و)	35	15	5	15	13	6	1	5	-	5
ППД(ي)	30	15	5	20	17	5	-	1	-	7
ПД	28	22	6	12	11	5	4	4	1	6
НД	31	13	7	14	11	6	2	9	1	6
Примітка. Серед ППД дієслова з першої корінної و становлять 93%, а дієслова з першої корінної ي – 7%.										

Таблиця 3.2

Розподіл ДП та ДН по породах (у відсотках)

Відповідно до класифікації, прийнятої в арабській граматичній традиції, всі дієслова поділяються на сильні та слабкі. Наявність СЗ докорінно робить дієслово слабким, але це ще передбачає, що він неправильний. Така класифікація в арабській граматиці виключає проблеми правильності ДН, що виникли у російськомовній східнослов'янській арабістиці. При дослідженні СД основна увага приділяється тим із них, у яких відбуваються певні перетворення. СД, в яких ніяких перетворень не відбувається, просто не вимагають окремого розгляду, тим більше носіїв мови.

Арабські граматисти при аналізі слів, що мають у своєму складі слабкі літери, використовують два терміни: *مُعْتَلٌّ* та *مُعْتَلٌّ* [56, с.760].

Найчастіше ми стикаємося з поняттям *معتل*, яким позначають будь-яке слово, що має у своєму корені СЗ, наприклад: *وَضَعَ* “класти”, *قَوْلٌ* “висловлювання”, *أَرَادَ* “хотіти”, *دَلْوٌ* “відро” і т. д.

Значно рідше зустрічається інший термін *معل*, яким також позначають слова, що мають у своєму складі СЗ, але за умови, що ці СЗ зазнали будь-яких перетворень. Таким чином, з наведених вище прикладів, слово *أَرَادَ* попадає під це визначення, а слово *دَلْوٌ* – ні.

Якщо з поняття *معتل* виключити слова, що стосуються поняття *معل*, то залишаться тільки ті, які мають у своєму корені СЗ, але жодних перетворень

не піддаються. Такі слова позначаються як *المعتل الصحيح* “слабке слово, що йде шляхом правильного”. Як приклади таких слів наводяться такі: *كُرْسِيٌّ* “стілець”, *مَدْعُوٌّ* “запрошений”, *حُلُوٌّ* “солодкий”, *ظَبْيٌ* “газель”, *دَلْوٌ* “відро”, *عَرَبِيٌّ* “арабський, араб” і т. д.

Іншими словами, арабська граматики підтверджує той факт, що серед слів, що складаються із слабких коренів, є слова, що належать до правильних. На жаль, цій групі слів досі приділялося мало уваги навіть арабськими граматистами, і докладнішого дослідження не зустрічається. Насамперед слід зазначити відсутність окремих досліджень лише на рівні дієслова. А тим часом саме з такою проблемою доводиться стикатися тим, хто вивчає арабську мову. Практика викладання арабської мови показує, що вони сприймають такі дієслова як дійсно неправильні і при відмінюванні виконують перетворення, які в них ніколи не відбуваються. Безумовно, це відноситься насамперед до тих, для кого арабська мова є іноземною (це і пояснюється відсутність таких досліджень в арабській граматичній літературі), і свідчить про відсутність необхідної методики навчання.

Виділення із загальної кількості СД таких, які мають тільки правильні форми, є необхідним заходом, який значно спрощує класифікацію дійсно ДН, полегшує розробку для них правил відмінювання і усуває багато проблем, що виникають при їх відмінюванні.

За характером неправильності всі ДН діляться на хамзовані, подвоєні, подібноправильні, порожні та недостатні. Розглянемо перелічені типи дієслів з погляду їх правильності. У яких із них опинилися фактично ДП?

Серед ХД і НД таких дієслів немає. В інших типах (Под. Д, ППД і ПД) є цілий ряд дієслів, які можна віднести до правильних. Кожен із цих типів має власні причини, через які у ньому відбуваються перетворення.

Неправильність Под. Д полягає у злитті однакових приголосних в одних формах та відсутності такого злиття в інших. Відповідно до правил злиття однакових приголосних якщо перша з них подвоєна, то "стягнення трьох однакових не відбувається" [14, с. 196]. Така ситуація складається практично у всіх формах II та V порід. Наприклад, у дієсловах *رَدَدْتُ* “повторювати” і *تَعَزَّزْتُ* “зміцнюватися” всі дієслівні форми, а також масдари та дієприкметники матимуть з цієї причини лише правильні форми, наприклад: *تَعَزَّزْتُ, تَعَزَّزْنَا, مُرَدِّدٌ, مُرَدِّدُوا, أَرَدِدُ, رَدَدْتُ*.

Винятком є лише масдар II породи (*تَرَدِيدٌ*), який також має правильну форму, але через наявність довготи між двома однаковими приголосними. [14, с.196].

У ППД можна назвати як ДП досить велику групу дієслів.

У II породі дієслова з першої корінної *و* або *ي* у всіх формах перфекту та імперативу СЗ завжди знаходиться на початку слова, і, відповідно до загальних правил перетворення СЗ, “на початку слова *و* і *ي* з будь-якими харакатами ніяких змін не піддаються” [14, с.213], наприклад, у дієсловах *يَسِّرْ, يَسِّرَا, يَسِّرْنَا, وَصَلْ, وَصَلْتُ*: “доставляти” і *يَسِّرْ* “полегшувати”:

В імперфекті, а також обох типів дієприкметників виявляється, що на початку слова утворюється СЗ [*uʔa*], яке буде стійким, так як СЗ огласована фатхою, а їй передують однорідна голосна, наприклад: *يُوصِلُ, يُوصِلُنَ, مُوصِلٌ* [14, с.213].

У дієсловах з першою корінною *ي* при відмінюванні в імперфекті утворюється СЗ [*uʔa*], наприклад: *يُيسِّرُ*. Таке СЗ є нестійким і, відповідно до ППСЗ, має перетворитися на стійке через заміну слабкої літери *ي* на *و* (див. 1.2.3.2, п.7,2) або неоднорідної огласованої дамми на однорідну кясру, як це часто відбувається в інших випадках. І, дійсно, в деяких джерелах можна зустріти варіанти із заміною розголосів та утворенням СЗ [*uʔa*], яке дійсно фонетично є стійким наприклад: *يَيْسِّرُ* [52, с.24]. Однак, такі варіанти не набули широкого поширення і в сучасному АЛМ практично не зустрічаються. Це можна пояснити впливом іншого фактора: малою кількістю та малою активністю дієслів з першою корінною *ي* порівняно з дієсловами з першою корінною *و* (Див. табл. 3.2). З цих причин нестійке СЗ [*uʔa*] зберігається у всіх дієслівних формах імперфекту, а також у дієприкметниках, наприклад: *مَيْسِّرٌ, نَيْسِرَانٌ, يُيسِّرُ*.

При утворенні масдара від дієслів з початковими корінними *و* і *ي* відразу утворюються дифтонги [*au*] і [*ai*], які завжди стійкі, наприклад: *تَيْسِيرٌ, تَوْصِيلٌ* (див. 2.6.1.4, а).

У дієсловах III породі при відмінюванні в перфекті та імперативі, а також масдарі, утвореному за формулою *فَعَالٌ* СЗ *و* або *ي* перебуває у всіх формах на початку слова і тому завжди стійка (на прикладі дієслів *وَاصِلٌ, يَاسِرْتُ, وَاصِلٌ, وَاصِلٌ, وَاصِلٌ, وَاصِلْتُ*: “продовжувати” і *يَاسِرٌ* “м'яко звертатися”): *يَاسِرٌ, يَاسِرٌ*.

При відмінюванні в імперфекті, а також у масдарі, утвореному за формулою *مُفَاعَلَةٌ*, та дієприкметниках дієслів з першою корінною *و* на початку слова утворюється таке ж стійке СЗ [*uʔa*], яке було і в II породі, наприклад: *مُؤَاصِلٌ, مُؤَاصِلٌ, تَوْاصِلٌ*.

У дієслові з першою корінною *ي* у цих формах утворюється СЗ [*uʔa*], яке, як і у II породі, відповідно до фонетичними законами має прийняти більш стійку форму через заміну СЗ чи першої голосної. Однак, через малу

активність таких дієслів загалом та їх малої кількості жодних перетворень не відбувається: مُيَاسِرَةٌ, مُيَاسِرٌ, يُيَاسِرُ.

У V породі дієслів з першою корінною و або ي утворюється СЗ, яке буде стійке на тій підставі, що СЗ знаходиться між двома різнокількісними [a]. Під різною кількістю розуміється той факт, що одна голосна в СЗ коротка, а інша довга. Ця закономірність була виявлена Юшмановим Н. В., який застосував її до дієслів VI породі, в яких виразно виявляються довгі та короткі голосні до і після слабкої згоди, [49, с.21]. наприклад: تَوَاصَلَ “досягати” [aṽā], تَيَآمَنَ “йти праворуч” [aṽā]. У дієсловах V породі такий характер СЗ менш помітний, проте по суті він такий самий, оскільки відповідно до класифікації складів в арабській мові закритий склад є довгим [17, с.18]:

Таблиця 3.3

Класифікація складів в АЛМ

1. короткий	[sa]	відкритий
2. довгий	[sā]	відкритий
3. довгий	[sas]	закритий
4. наддовгий	[sās]	закритий

У V породі утворюється склад №3, який вважається закритим, але довгим, що побачити з прикладу дієслів تَوَتَّرَ “загострюватися” [ta – ṽat – ta – ra] і تَيَسَّرَ “бути легким” [ta – ṽas – sa – ra]. Такий характер СЗ збережеться в перфекті д. з., обох застобах імперфекту, а також в імперативі, прикметниках і масдарі, наприклад: تَوَتَّرْتُ, تَوَتَّرْ, تَوَتَّرِي, تَوَتَّرِي, تَوَتَّرُوا, تَوَتَّرُوا, تَوَتَّرِي, تَوَتَّرِي, تَوَتَّرُوا, تَوَتَّرُوا.

Характер СЗ зміниться лише у формах пас. с. перфекту, наприклад: تَوَتَّرَ → تَوَتَّرَ [uṽu], تَيَسَّرَ → تَيَسَّرَ [uṽu]. Аналізуючи характер СЗ у цих випадках, слід зазначити, що воно в першому випадку є однорідним і тому має перетворитись на відповідну довготу [ū]. У другому випадку воно має перетворитись на довготу [ū̄], оскільки є різнорідним і не має у своєму складі [a], [17, с.550]. Проте, практично обидва СЗ зберігаються, оскільки V породі, що має найчастіше значенням повернення, мало вживається у формах пас. с. Мала активність цих дієслівних форм і спричинила їх стійкість.

У VI породі, наприклад: تَوَاتَرَ “неперервно приходити” і تَيَآمَنَ “йти направо”, у вихідній формі утворюються СЗ [aṽā] и [aṽā], в яких СЗ

знаходиться між двома різнокількісними [a] і на цій підставі вони будуть стійкими. Такий характер СЗ збережеться у д. с. перфекта та імперфекту, пас. с. імперфекту, в імперативі, масдарах, а також у дієприкметниках обох застав, наприклад: تَيَامَنُ, يُتَيَامِنُونَ, تَتَيَامِنِينَ, تَيَامَنْتَ, تَوَاتَرُ, مُتَوَاتِرٌ, تَوَاتَرِي, تَتَوَاتِرُ, تَوَاتَرْتُ, تَيَامِنُ, مُتَيَامِنٌ.

У формах пас. с. перфекта (تَوَاتَرُ, تُوَاتِرُ) характер СЗ зміниться на [уӯу] і [уй̄у], що в обох випадках відповідно до фонетичних законів має призвести до утворення довготи, (див. 2.6.2.1 і 2.6.2.3) [ū], (див. 2.6.2.1 і 2.6.2.3) однак це також не відбувається, оскільки VI порода в силу характеру її значень практично пас. с. не використовується. Мала активність цих дієслівних форм і вплинула з їхньої стійкості.

У VII породі (наприклад: اُنْجَدَ “перебувати, бути в наявності”) утворюється нестійке СЗ, у якому розголос СЗ (фатха) відповідно до фонетичних законів має перейти на місце сукуна і перетворитися на довготу, тобто اُنْجَدَ → اِنْجَدَ (див. 8). Однак, цього не відбувається через малу кількість дієслів такого типу (див. табл. 3.2) та їх малу активність.

Додаткову стійкість цій породі надає у вихідній формі ударного характеру огласовки СЗ, а стійкість у вихідній формі впливає також і на стійкість в інших формах. На роль наголосу серед інших факторів вказував свого часу відомий філолог В. К. Поржезінський, який зазначав, що на загальні фонетичні закономірності можуть вплинути "наприклад, сусідство з відомим звуком, становище на початку або наприкінці слова, становище наголосу" [30, с.20].

Отже, ППД у II, III, V, VI і VII породах, мають лише правильні форми, причому у часто всупереч загальновідомим фонетичним закономірностям.

У ПД також значна кількість порід мають при відмінюванні тільки правильні форми. Так, у II породі за будь-якого характеру другої корінної літери СЗ отримує подвоєння, яке надає стійкості всьому дієслову (див. 2.4.10, а) і збережеться у всіх дієслівних формах і дієприкметниках, наприклад: عَيَّرِي, مُعَيِّرٌ, عَيَّرْتُ, نُعَيِّرُ, عَيَّرْتَ, مُعَيِّرٌ, طَوَّرُ, طَوَّرْتُ, نُطَوِّرُ, طَوَّرْتَ, طَوَّرْتُ.

Масдар (تَطْوِيرٌ, تَعْيِيرٌ) також збереже стійкість, але вже через те, що огласовка СЗ починає довготу, а їй передуює сукун (див. 2.6.1.8).

У V породі зберігається подвоєння, а, отже, і стійкість середньої корінної у всіх дієслівних формах, а також у масдарі та дієприкметниках, наприклад: يُتَعَيِّرُ, تُتَعَيِّرُ, نَعَيِّرُ, تَعَيَّرْتُ, تَطَوَّرُ, تَطَوَّرْتُ, يُتَطَوِّرُ, يُتَطَوِّرُونَ, تَطَوَّرْتُ, تَعَيَّرِي, تَعَيَّرَ, مُتَعَيِّرٌ, تَطَوَّرَ, تَطَوَّرْتُ.

У III породі (سَايِرٌ, قَاوِمٌ) вихідній формі утворюються СЗ [āya] і [āia], які будуть стійкі на тій підставі, що СЗ у них знаходиться між двома

різнокількісними [a]. Стійкість цих дієслівних форм вплинула і на інші, у яких характер СЗ змінився, проте перетворення не відбуваються. Особливо це можна простежити на формі масдара від дієслова قَاوَمَ. Арабські граматисти нерідко посилаються на положення про те, що а). якщо у вихідній формі відбулися перетворення, то й у похідних формах, а також у масдарах ці перетворення також відбуваються (див.1.2.3.2, п.5.,2), б). якщо такі перетворення не відбулися, то й інших формах також зберігаються правильні форми. Особливо це видно на прикладі дієслів قَامَ “вставати” і قَاوَمَ “протидіяти”. У дієслові قَامَ відбулося перетворення, отже, і в масдарі воно також відбувається: قَوَامٌ → قِيَامٌ. Від дієслова قَاوَمَ масдар зберігся: قَوَامٌ.

Таким чином, III порода матиме лише правильні форми: قِيَاوَمٌ, قُووَمٌ, قِيَاوَمَةٌ, مُسَايِرَةٌ, يُسَايِرُ, سُوِيْرَتٌ, يُسَايِرُ, قِيَاوَمٌ, مُقَاوَمَةٌ.

У вихідному вигляді VI породи, так само як і в III, утворюються стійкі СЗ, у яких СЗ знаходиться між двома різнокількісними [a]. Такий характер СЗ збережеться у формах д. з. перфекта та імперфекту, в пас. с. імперфекту, імперативі, а також у дієприкметнику пас. с.: مُتَعَاوَنٌ, تَعَاوَنٌ, يُتَعَاوَنُ, تَعَاوَنْتُ, تَطَّايِرٌ, مُتَطَّايِرٌ, تَطَّايِرُ, تَطَّايِرُ.

Характер СЗ зміниться лише пас. с. перфекта (تَطْوِيرٌ, تُعْوِنُ), проте форми пас. с. для VI породи мало використовуються, і мала активність цих дієслівних форм стала їм стабілізуючим чинником.

Характер СЗ змінюється також у масдарі та дієприкметнику д. с., проте вони також зберігають стійкість, що можна пояснити лише стійкістю вихідної форми дієслова, від якої вони походять: مُتَطَّايِرٌ, تَطَّايِرٌ, تَعَاوَنٌ.

Невелика група дієслів (менше 2% від загальної кількості), які збереглися як правильні, є і в I породі. Це дієслова моделі فَعَلَ із середньою корінною و (рідше ي), що завжди мають в імперфекті типову голосну “a” з масдаром за моделлю فَعَلٌ. Від цих коренів є, як правило, прикметники за формулою أَفْعَلٌ зі значенням кольору або зовнішньої якості, наприклад: سَوْدٌ (a), “бути чорним”, عَوَجٌ (a), “бути струнким” [23, с.56].

Ці дієслова у всіх формах перфекту, імперфекту, імперативу, дієприкметниках та масдарі матимуть правильні форми. Підставою для їх правильності є той факт, що у вихідній формі в них не відбулося перетворення СЗ (на прикладі дієслова عَوَجٌ: عَوَجْتُ, عَوَجٌ, اِعْوَجُ, عَاوَجُ, تُعْوَجُ).

Крім цього, у IV, VIII та X породах також зустрічаються окремі дієслова, які у вихідному вигляді зберегли правильну форму. На цій підставі при подальшому відмінюванні, а також при утворенні масдарів і дієприкметників ці дієслова матимуть лише правильні форми. У IV та X породах такі дієслова мають, як правило, відіменне утворення, наприклад:

أَحْوَجَ “потребувати будь-чого”, اِسْتَجَوَّبَ “допитувати”. У VIII породі ці дієслова мають дві відмітні ознаки: по-перше, у тому значенні передбачається спільну участь у дії двох чи кількох сторін, а, по-друге, середньої корінної у них може бути тільки و, наприклад: اِزْدَوَجَ “складати один з одним пару” (див. 1.2.3.2, п.8.,8).

Такі дієслова у всіх випадках матимуть лише правильні форми і не підкоряються ППСЗ, наприклад: اِسْتَجَوَّبُوا, أَحْوَجَ, يُحْوَجُ, مُحْوَجٌ, إِحْوَاِجٌ, اِحْوَاِجٌ, اِزْدَوَجَ, اِزْدَوَجْنَا, اِسْتَجَوَّبَ, اِسْتَجَوَّبْنَا, اِسْتَجَوَّبُوا, اِسْتَجَوَّبْنَا, اِسْتَجَوَّبُوا, اِسْتَجَوَّبْنَا.

3.3. Хамзовані дієслова

Основні правила, якими визначається правопис хамзи, добре відомі, і не становлять великих труднощів для тих, хто вивчає арабську мову. Тим не менш, в арабській літературі, публіцистиці зустрічаються різні варіанти оформлення хамзи в одній і тій самій ситуації, що створює уявлення про правильність оформлення хамзи у всіх цих формах. У цьому необхідно зазначити, що у друкованих виданнях, які стосуються арабської граматики, дуже часто нехтують існуючими правилами, тоді як у науковій і навчальній літературі, що стосується граматики АЛМ, намагаються дотримуватися цих правил. Як приклад можна навести вираз *من الخطأ* “помилково...”. У сучасній арабській літературі, а тим більше в газетах і журналах, завжди зустрічається оформлення хамзи в цьому виразі на аліфі (*من الخطأ*), у той час як у науковій та навчальній літературі, що має відношення до граматики АЛМ, намагаються дотримуватися положення про те, що хамза, огласованна кясрою, пишеться під аліфом, тобто *من الخطأ*. У деяких випадках відхилення від правил набуває широкого поширення. Це має місце, наприклад, при написанні дієслівної форми мн. ч. р. у перфекті та імперфекті. Дуже часто в арабській пресі ми зустрічаємо написання такої хамзи на аліфі, наприклад: *قَرَأُوا* “вони читали”, *يَقْرَأُونَ* “вони читають”. Поява таких форм пояснюється їх простотою, оскільки до вихідної форми (*يَقْرَأُ*, *قَرَأَ*) механічно додається займенник *واو الجماعة* без внесення відповідних змін до правопису хамзи. Оформлення хамзи в цих формах на є більш кращим, так як при цьому враховується основне правило написання серединної хамзи: старшинство голосних. Однак, і цей варіант не є ідеальним, тому що при написанні хамзи на? поруч виявляються дві літери ?, що суперечить нормам АЛМ (див. 2.1.2.9). Якщо в даному положенні врахувати правила оформлення напівсередньої хамзи (1.2.1.2), стає ясно, що найбільш прийнятним варіантом є форми *يَقْرَأُونَ* і *قَرَأُوا*. На жаль, неправильні і

менш прийнятні варіанти набули такого поширення, що часом сприймаються як єдино вірні. Так, наприклад, у граматичному довіднику Е. В. Яковенко "Неправильні дієслова арабської мови" для дієслова جَزَأُ "ділити" даються варіанти جَزَأُوا і جَزَوْوا, але навіть не згадується найкращий варіант جَزَّءُوا [52, с. 79]. Такі приклади вкотре підтверджують актуальність теми, обраної для магістерського дослідження.

ХД традиційно поділяються на дієслова початкової, серединної та кінцевої хамзи. Кожен із цих типів має свої особливості, які слід зазначити.

3.3.1. При відмінюванні ДПХ необхідно знати наступне:

3.3.1.1. У моделі فَعَلَ типовий голосний, як правило, буває "у" або "и", причому, нерідко ці дієслова можуть мати обидві типові голосні, наприклад: أَكَلَ (у) "їсти, з'їдати"; أَسَنَّ (у, и) "псуватися, загнивати"; أَطَرَ (у, и) "гнути, згинати". Типова голосна "а", характерна для ДП такої моделі, у ДПХ може зустрітися лише в рідкісних дієсловах, наприклад: أَلَّهَ (а) "схилитися" [46 – 16].

3.3.1.2. У дієсловах моделі فَعَلَ типовий голосний імперфект завжди буде "а". Типова голосна "и", яка як виняток з'являється в окремих ДП цієї моделі, в ДПХ не зустрічається, наприклад: أَدِنَ (а) "слухати".

3.3.1.3. У дієсловах моделі فَعَلَ типова голосна завжди "у", як і в ДП цієї моделі, наприклад: أَصَلَ (у) "укорінюватися". Таким чином, у I породі необхідно виділити 4 типи дієслів: 1) يَفْعَلُ - فَعَلَ, 2) يَفْعَلُ - فَعَلَ, 3) يَفْعَلُ - فَعَلَ, 4) فَعَلَ - يَفْعَلُ.

3.3.1.4. З похідних порід найменше активна VII порода, що, ймовірно, пов'язано з фонетичними труднощами переходу (ن-ء) та її малої активністю загалом (див. табл. 3.2). Проте такі дієслова є, наприклад: اِنَّاظَرَ "згинатися" (корінь اظَر), اِنَّاذَّ "викривлятися" (корінь اود).

3.3.1.5. Серед дієслів VIII породи необхідно виділити два самостійні типи: اِنْتَلَفَ, в яких хамза збереглася і які становлять більшість, і дієслова типу اِنْتَحَذَ, у яких відбулася асиміляція хамзи. Таких дієслів вкрай мало, і серед активно вживаних у сучасному АЛМ дієслово اِنْتَحَذَ можна вважати єдиним, однак є і менш активні дієслова такого типу, наприклад: اِنْتَهَلَ "обзавестися сім'єю"; اِنْتَوَى (поряд з اِنْتَوَى) "ховатися десь".

3.3.2. При відмінюванні ДСХ необхідно знати наступне:

3.3.2.1. Від коріння серединної хамзи утворюються дієслова практично всіх порід (див. табл. 3.2). На вигляд вихідної форми ДСХ I породи, на відміну від ДП, можна визначити до якої моделі (فَعَلَ, فَعِلَ або فَعَلَّ) він

відноситься, так як підставка для серединної хамзи завжди відповідає типовій голосній перфекта.

3.3.2.2. Дієслова I породи моделей *فَعَلَ* та *فَعِلَ* мають у імперфекті, зазвичай, типову голосну “a”. Це можна пояснити тим, що хамза відноситься до горлових літер, а при більш точному дослідженні навіть до глибоко горлових (أقصى الحلق), наприклад: *فَادَ* (a) “вражати серце”, *كَيْبَ* (a) “бути сумним”. Варіанти з іншими типовими голосними зустрічаються, але вони не набули широкого поширення, наприклад: *رَأَسَ* (и) поряд з (a) “очолювати”; *يَيْسَ* (i) “зневірятися”.

3.3.2.3. У дієсловах моделі *فَعَّلَ* типова голосна завжди “y”, як і в ДП цієї моделі, наприклад: *بُؤَسَ* (y) “бути сильним, мужнім”. Таким чином, ДСХ I породи можуть бути наступними типами: 1) *يَفْعَلُ* – *فَعَلَ*, 2) *يَفْعَلُ* – *فَعِلَ*, 3) *يَفْعَلُ* – *فَعَّلَ*.

3.3.2.4. Похідні породи утворюються рідко, особливо мало дієслів II, III, V та X порід (див. табл. 3.2). Найменш активною є VII порода, яку можна уявити дієсловами *إِنْدَأَفَ* “гинути” і *إِنْسَأَفَ* “лущитися, здиратися”.

3.3.2.5. У V породі може відбуватися ослаблення хамзи, внаслідок чого вона замінюється на *و*, наприклад: *تَسَوَّلَ* → *تَسَأَلَ* “жебракувати”. Дієслова, в яких відбулася така заміна, відмінюються за типом правильних.

3.3.3. При оформленні ДКХ необхідно враховувати такі положення:

3.3.3.1. Від коріння кінцевої хамзи утворюються дієслова практично всіх порід крім IX. При аналізі відмінювання ДКХ по кожній породі доцільно розглядати два дієслова: в одному літера перед хамзою має з'єднання зліва, а в іншому - не має, оскільки ця обставина істотно впливає на оформлення хамзи в деяких формах, наприклад: *يَلْجَنُونَ* і *يَقْرَأُونَ*. Фактично, в даному випадку йдеться про два різні типи відмінювання, які не виділені як окремий тип тільки тому, що такий захід призвів би до невиправданого ускладнення класифікації ДН, яку і без того навряд чи можна назвати простою.

3.3.3.2. ДКХ в залежності від огласовки середньої корінної у вихідній формі матимуть такий вигляд: *بَدَأَ* “починати”, *بَرِيءٌ* “бути невинним”, *رَدُوْا* “бути поганим”, тобто за характером підставки можна визначити модель (*فَعَلَ*, *فَعِلَ*, *فَعَّلَ*).

3.3.3.3. Дієслова моделей *فَعَلَ* та *فَعِلَ* в імперфекті мають, як правило, типову голосну “a”, наприклад: *عَبَأَ* (a) “звертати увагу”; *خَطِيءٌ* (a) “помилятися”. Це також можна пояснити тим, що хамза відноситься до горлових літер [51, с.202,204].

Наявність в імперфект інших типових голосних можлива лише в рідкісних дієсловах, наприклад: *هَنَأَ* (y) “годувати”.

3.3.3.4. У дієсловах моделі **فَعَلَ**, як і в ДП, типова голосна імперфекту завжди “у”, наприклад: **حَرُّوْ** (у) “бути сміливим”. Таким чином, у ДКХ I породи можна виділити такі типи: 1) **يَفْعَلُ** – **فَعَلَ**, 2) **يَفْعَلُ** – **فَعِلَ**, 3) **يَفْعَلُ** – **فَعَلَّ**.

3.3.3.5. Наприкінці слова хамза менш стійка, ніж у середині чи на початку, і тому в дієсловах I, II, V та X порід може статися ослаблення хамзи, яка перетворюється на слабку **ي**. В результаті є пари дієслів, один з яких хамзований, а інший недостатній з однаковим значенням, наприклад: **طَفَى** і **طَفَأَ** “гасити”, **عَبَّى** і **عَبَأَ** “мобілізувати”, **تَرَدَّى** і **تَرَدَأَ** “погіршуватися”, **اسْتَفْرَأَ** і **اسْتَفْرَى** “досліджувати”.

3.4. Подвоєні дієслова

Серед трилітерних дієслів значне місце займають дієслова, у коренях яких друга і третя приголосні однакові. Такі дієслова називають подвоєними. Термін Под. Д (**فَعْلٌ مُضَاعَفٌ** або **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ**) поширюється також і на дієслова чотирилітерного кореня, в яких перша та друга корінні збігаються відповідно з третьою та четвертою, наприклад: **زَلَزَلَ** “трясти”, **عَمِعِمَ** “бурмотіти”. При необхідності позначити різницю між трилітерним і чотирилітерним корінням використовуються терміни: **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ ثَلَاثِيٌّ** – для Под. Д трилітерного кореня та **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ رُبَاعِيٌّ** – для Под. Д чотирилітерного кореня.

У Под. Д чотирилітерного кореня не відбувається злиття однакових приголосних, відмінюються вони як ДП чотирилітерного кореня. Термін **فَعْلٌ مُضَاعَفٌ**, в якому відсутня вказівка на кількість букв у корені, відноситься найчастіше до трилітерного кореня, який і є предметом подальшого дослідження.

Більшість Под. Д I породи має в перфекті модель **فَعَلَ** з типовою голосною “у”, рідше “и”. Значно менше дієслів моделі **فَعِلَ** з типовою гласною імперфекту “а”. Таким чином, можна виділити три основні типи під. Д у I породи: Таким чином, можна виділити три основні типи Под. Д у I породи: **a\y**, **a|i**, **i\a**. Дієслова інших типів обчислюються одиницями. Причому є навіть дієслова, які порушують загальноприйняті правила. Так, дієслова моделі **فَعَلَ** мають типову гласну “а”, рідше “и”. Однак серед Под. Д цієї моделі є дієслово з типовою голосною “у”. У цілому нині розподіл Под. Д I породи за типами буде наступним: дієслова типу “**a\y**” – 57%, “**a|i**” – 29%, “**i\a**” – 12%, інші (“**a\a**”, “**y\y**”, “**i|i**”, “**i\y**”) – 2%.

Знання цих даних має більше практичне значення при запам'ятовуванні типових гласних: цілесобразно вважати, що всі Под. Д мають певну характеристику, а\у, а запам'ятовувати лише ті нечисленні випадки, коли характеристика Под. Д відрізняється від основної.

Серед похідних порід відсутні II і V породи, які виділені як правильні (див. 3.2).

Дієслова IX породи трилітерного кореня та IV породи чотирилітерного кореня походять від правильних коренів у результаті реалізації формул відповідних порід. Тому їхній зв'язок з Под. Д дуже відносна, однак оскільки при їх відмінюванні реалізуються ті ж самі положення ПЗОП, то їх за характером відмінювання, що лежить в основі класифікації, доцільно віднести до Под. Д.

При утворенні умовного способу від Под. Д них одночасно відбувається два процеси: по-перше, злиття однакових приголосних (там, де це необхідно) і, по-друге, реалізація правил утворення умовного способу (заміна кінцевої дами на сукун, або відкидання кінцевої флексії ن). Остаточний вид дієслова в умовному способі багато в чому залежить від того, який із цих процесів відбудеться першим. Якщо спочатку відбувається злиття однакових приголосних, то форми, в яких міститься прихований займенник, зберігають злиття однакових приголосних і матимуть по два-три варіанти оформлення, наприклад: يَمْرُؤُ, يَمْرُؤُ, يَمْرُؤُ. Якщо спочатку реалізуються правила утворення умовного способу, то цих формах злиття немає: يَمْرُؤُ [35, с.306-319].

У сучасній АЛМ набули поширення обидва варіанти. В одних джерелах віддають перевагу варіантам, в яких відбувається злиття однакових приголосних, оскільки дієслово за своїм коренем все-таки є неправильним. Інші дотримуються варіанта, у якому злиття однакових приголосних немає, оскільки саме такі форми зустрічаються у Корані.

Аналогічно утворюються і форми наказового способу, в якому також зберігаються два варіанти [35, с.312-315].

3.5. Подібноправильні дієслова

До ППД (الفعل المثالي) відносяться дієслова, в яких першою корінною є слабка літера و або ي. Дієслів з першою корінною و більш ніж у десять разів більше, ніж дієслів з першою корінною ي (див. табл. 3.2). Це важливо

відзначити, так як кількісний фактор поряд з активністю дієслів надає безпосередній вплив на характер їх відмінювання.

Від подібноправильних коренів з першої корінної утворюються дієслова практично всіх порід крім дев'ятої (див. табл. 3.2). Основною особливістю дієслів I породи з першої корінної ۛ є пропадання СЗ в одних дієсловах при їх відмінюванні в імперфекті д. с. та її збереження у тих самих формах інших дієслів. Зникнення або збереження СЗ залежить від моделі дієслова і типових голосних імперфекту.

У дієсловах моделі فَعَلَ у більшості випадків типовий голосний є “и”, у поодиноких випадках “а”. Типова голосна "у", характерна для ДП цієї моделі в ППД практично не зустрічається. Відсутність “у” як типовий голосний імперфект у цій моделі можна пояснити тим, що при випаданні ۛ, типова голосна виявляється відразу після префікса, огласованного в I породі завжди фатхою. Перехід з фатхи на дамму є певною проблемою в арабській фонетиці. Найбільш зручним переходом вважається чергування "а" з "и", що повною мірою реалізувалося у дієслів цієї моделі після відкидання ۛ.

У ДП моделі فَعَلَ основною типовою голосною є "а" і в поодиноких випадках "и". У ППД ця закономірність загалом зберігається, проте типова голосна “и” зустрічається набагато частіше, ніж у ДП, що пояснюється зручністю переходу з фатхи на кясру. Певний вплив на огласовку середньої корінної імперфекту надає характер останньої корінної. Якщо ця літера є горловою, вона легше вимовляється з фатхою [35, з. 17].

У ДП моделі فَعَلَ типовий голосний є “у”. У зв'язку з тим, що інший типовий голосний у таких дієсловах не буває, а перехід з фатхи на дамму викликає певні труднощі, СЗ у дієслів цієї моделі зберігається.

Виходячи з характеру відмінювання в I породі можна виділити шість основних типів дієслів з першою корінною ۛ: а) дієслова моделі فَعَلَ з типовою голосною “а”, б) дієслова моделі فَعَلَ з типовою голосною “и”, в) дієслова моделі فَعَلَ з типовою гласною “а” зі збереженням слабкої згодної”; г) дієслова моделі فَعَلَ з типовою гласною “а” зі зникненням СЗ; д) дієслова моделі فَعَلَ з типовою гласною “и”, е) дієслова моделі فَعَلَ.

Серед похідних порід більшість (II, III, V, VI і VII) відносяться до правильних (див.3.2) і тому до класифікації не включені.

У дієсловах IV і X породах відбуваються перетворення СЗ у повній відповідності до ППСЗ.

У дієсловах VIII породи відбувається асиміляція та злиття СЗ з показником породи ت : اَوْتَصَلَ → اِئْتَصَلَ → اِئْتَصَلَ. Це єдине перетворення відбувається у вихідній формі дієслова і далі зберігається у всіх дієслівних формах, дієприкметниках та масдарі. Оскільки таке саме перетворення

відбувається у дієсловах з першої корінної *ي* і це дієслова зовні не відрізняються один від одного в жодній формі, то ці дієслова виділені в окремий тип: дієслова загальних форм.

Від подібноправильних коренів з першої корінної *ي* утворюються дієслова практично всіх порід крім VII через її малу продуктивність в цілому (див. табл. 3.2).

У I породі дієслова з першої корінної можуть утворюватися за будь-якою з трьох моделей. У дієсловах моделі *فَعَّلَ* типовий голосний може бути “а” або “и”. Типова голосна “у”, яка характерна для ДП такої моделі, у ППД не зустрічається. Дієслова моделі *فَعَّلَ* мають завжди типову голосну, “а”. Типова голосна “и”, яка іноді зустрічається в ДП цієї моделі, у дієсловах з першою корінною *ي* не зустрічається, що можна пояснити малою кількістю цих дієслів в АЛМ. Відносне збільшення таких дієслів серед ППД з першою корінною *و* пояснюється зручністю переходу з фатхи на кясру після відкидання першої корінної. Оскільки у дієсловах з першої корінної *ي* відкидання СЗ не відбувається, то відсутність таких дієслів можна вважати цілком закономірною. Дієслова моделі *فَعَّلَ*, як і правильні, завжди мають типову голосну “у”.

Таким чином, за характером відмінювання в I породі можна виділити чотири групи дієслів з першою корінною *ي*: а) дієслова моделі *فَعَّلَ* з типовою голосною “а”, б) дієслова моделі *فَعَّلَ* з типовою голосною “и”, в) дієслова моделі *فَعَّلَ*, г) дієслова моделі *فَعَّلَ*.

3.6. Порожні дієслова

Від порожнього коріння утворюються дієслова всіх порід (див. табл. 3.2). У I породі ПД незалежно від моделі дієслова та характеру СЗ у результаті перетворення СЗ завжди утворюється довгота [*ā*], так як за будь-якої моделі СЗ буде починатися на фатху, а в кінці ніколи не буває довготи, наприклад:

قَوْلٌ	$\xrightarrow{[a\ddot{u}a] \rightarrow [\bar{a}]}$	قَالَ	“сказати”,
خَوْفٌ	$\xrightarrow{[a\ddot{u}i] \rightarrow [\bar{a}]}$	خَافَ	“боятися”,

$$\begin{array}{l} \text{طَوَّلَ} \xrightarrow{[a\ddot{u}u] \rightarrow [\bar{a}]} \text{طَالَ} \text{ “бути довгим”,} \\ \text{بَيَّعَ} \xrightarrow{[ai\ddot{a}] \rightarrow [\bar{a}]} \text{بَاعَ} \text{ “продавати”.} \end{array}$$

Таким чином, після проведення перетворень за вихідною формою дієслова неможливо визначити два важливі для відмінювання елемента: характер СЗ (و або ي) і модель дієслова (типову голосну перфекта).

Якщо СЗ можна визначити, наприклад, за масдаром (طَوَّلَ, بَيَّعَ, خَوَّفَ, قَوَّلَ), в яких вона проявляється, то відновлення типової голосної перфекта пов'язане з великими труднощами. Лише за характером значення дієслова можна зробити висновок про його вихідну модель на підставі того, що активне дієслово має модель فَعَّلَ, дієслово, що означає тимчасову якість – فَعَّلَ, а дієслово, що означає постійну якість – فَعَّلَ.

Виходячи зі знання типової голосної імперфекту можна скористатися відомим співвідношенням між типовими голосними перфектами та імперфектами: модель فَعَّلَ може мати будь-які типові голосні, модель فَعَّلَ може мати типові голосні “а”, (рідше “и”), модель فَعَّلَ може мати лише типову голосну “у”.

З цього співвідношення видно, що перша модель не може бути використана для визначення розголосу перфекта, так як вона майже з рівнем ймовірності може мати будь-яку огласовку. Однак, друга і третя моделі охоплюють усі варіанти типових голосних, і в мовній свідомості носіїв мови вже утвердилося, що при типовому голосному імперфекті “у” дієслово має модель فَعَّلَ, а при типових голосних “а” и “и” – فَعَّلَ [14, с.222]. Розглянемо перетворення, які у формах перфекта при приєднанні до них огласованих злитних займенників називного відмінка з прикладу дієслів طَالَ (طَوَّلَ) і خَافَ (خَوَّفَ).

При приєднанні злитних огласованих займенників називного відмінка до вихідної форми طَوَّلَ (наприклад: طَوَّلْتُ) утворюється СЗ [a\ddot{u}u], яке відповідно до загальних закономірностей має перетворитися на довготу [\bar{a}], однак цього не відбувається через те, що голосні в цьому СЗ не однакові за силою. Звук [u] є ударним і під його впливом все СЗ перетворюється на довготу [\bar{u}]. Після цього відбувається зустріч двох неузгоджених букв, для усунення якої відкидається довгота:

$$\text{طَوَّلْتُ} \xrightarrow{[a\ddot{u}u] \rightarrow [\bar{u}]} \text{طَوَّلْتُ} \rightarrow \text{طَلْتُ}$$

При приєднанні злитних огласованих займенників називного відмінка до вихідної форми خَوْفٌ (наприклад: خَوْفُتٌ) утворюється СЗ [aʔu], яке починається з [a], а СЗ у ньому огласована. Таке СЗ відповідно до загальних закономірностей має перетворитися на довготу [ā], однак, як і в попередньому випадку, цього не відбувається через те, що голосні в цьому СЗ не однакові за силою. Звук [u] є ударним і під його впливом все СЗ перетворюється на довготу [ū]. Після цього зустріч двох неогласованих літер усувається відкиданням довготи:

$$\text{خَوْفُتٌ} \xrightarrow{[a\ddot{u}] \rightarrow [\bar{u}]} \text{خَيْفُتٌ} \rightarrow \text{خُفُتٌ}$$

З урахуванням того, що в імперфект типова голосна реалізується у відповідній довготі, в I породі ПД можна виділити три типи: 1) طَالٌ (y), يَطُولُ, طُلْتُ, 2) خَافٌ (a), يَخَافُ, خَفْتُ, 3) بَاعٌ (и), يَبِيعُ, بَعْتُ.

Серед похідних порід чотири (II, III, V та VI) віднесені до правильних (див.3.2), IX порода відсутня через її малу активність в цілому, а в інших (IV, VII, VIII і X) відбуваються перетворення відповідно із загальними закономірностями.

3.7. Недостатні дієслова

НД – це дієслова, в яких третьою корінною є СЗ و або ي. НД за рівнем труднощі, а також за кількістю та різноманітністю форм займають особливе місце серед ДН. Це викликано такими обставинами:

1. СЗ в НД утворюється за рахунок типової гласної, кінцевої флексії і приєднуються при утворенні різних дієслівних форм злитних займенників називного відмінка. Іншими словами, це ті елементи, які найбільше зазнають змін залежно від моделі, особи, роду, числа, часу та способу;

2. У зв'язку з тим, що СЗ у НД перебувають наприкінці слова, є необхідність розглянути прикметник і деякі масдари, оскільки закономірності, за якими схиляються ці імена, відповідають тим, що встановлені для дієслів.

3. Від НД утворюються всі породи (див. табл. 3.2) і в усіх з них відбуватимуться перетворення СЗ, тобто серед них немає порід, які можна вважати правильними (див.3.2).

3.7.1. У I породі НД, як і правильні, можуть бути утворені за моделями فَعَّلَ , فَعَّلَ та فَعَّلَ . Розглянемо характер перетворень, які у вихідній формі НД залежно від моделі та характеру СЗ.

3.7.1.1. У моделі فَعَّلَ при третій корінній و формується СЗ, яке перетворюється на довготу $[\bar{a}]$, оскільки воно завжди починається на [a], а СЗ завжди оприлюднена (див. 2.6.1.1, а). Довгота наприкінці слова позначається за допомогою аліфа відповідно до наступного правила: “Аліф позначається буквою ى якщо є четвертою і більше літерою в слові або третьою при початковій корінній ي . Аліф позначається літерою аліф якщо є третьою літерою у слові при початковій корінній و ”:

$$\text{دَعَوَ} \xrightarrow{[a\ddot{u}a] \rightarrow [\bar{a}]} \text{دَعَا} \text{ “запрошувати”}.$$

Всі дієслова такого типу мають в імперфект типову гласну “у”.

3.7.1.2. У моделі فَعَّلَ при третій корінній و утворюється СЗ, яке набуває стійкості через заміну третьої корінної و на ي , (див. 1.2.3.2, п.5), наприклад:

$$\text{رَضُوا} \xrightarrow{[u\ddot{u}a] \rightarrow [u\ddot{i}a]} \text{رَضِيَ} \text{ “насолоджуватися”}.$$

У таких дієсловах типовий голосний завжди буде “а”. У зв'язку з тим, що у вихідній формі з'явилася слабка ي , в інших формах при відмінюванні також виходять з наявності цієї літери на місці третьої корінної. Вихідна корінна літера و у таких дієсловах може з'явитися тільки в масдарі, наприклад: رَضُواً .

3.7.1.3. У моделі فَعَّلَ при третій корінній و утворюється стійке СЗ $[\text{u}\ddot{u}a]$. Це найменша група серед НД. В арабській мові є лише кілька дієслів такого типу, наприклад: رَخُو (y) “бути ослабленим”. Усі дієслова цієї моделі, як і правильні, мають в імперфекті типову гласну “у”.

3.7.1.4. У моделі فَعَّلَ при третій корінній ي утворюється СЗ, яке перетвориться на довготу $[\bar{a}]$, оскільки завжди буде починатися на [a] при огласованні СЗ (див. 2.6.1.1, а). Ця довгота наприкінці слова, на відміну від довготи у дієслів з третьою корінною و , позначається за допомогою літери ى , яка пишеться без діакритичних точок (див. правило у п.3.7.1.1), наприклад:

$$\text{بَكَى} \xrightarrow{[a\ddot{i}a] \rightarrow [\bar{a}]} \text{بَكَى} \text{ “плакати”}.$$

Майже всі дієслова цієї групи мають типову гласну “и”, і лише наявність гортанної літери на місці другої корінної дає “а”, наприклад: سَعَى (а) “прагнути”. Дієслова з типової гласної “а” виділено окремий тип,

оскільки наявність інший типовий голосної призводить до утворення інших дієслівних форм. Типова голосна "у", характерна для ДП такої моделі, в НД з третьою корінною *ي* не зустрічається.

3.7.1.5. У моделі *فَعَلَ* при третій корінній *ي* одразу утворюється стійке СЗ [*ийа*], наприклад: *بَقِيَ* (а) “залишатися”. Усі дієслова цього у імперфекті мають типову голосну “а”. Типова голосна яка, іноді, буває в ДП такої моделі, в НД з третьою корінною *ي* не зустрічається.

3.7.1.6. У моделі *فَعَّلَ* при третій корінній *ي* утворюється СЗ [*уйа*], яке прагне до більш стійких [*ийа*] або [*ӯа*].

У деяких випадках можуть сформуватися обидві СЗ (із заміною СЗ та огласовки) і тоді два різних за формою дієслова мають те саме значення. У таких дієсловах, іноді, складно встановити який був спочатку СЗ, наприклад: *طُرِيَ* = *طُرُوَ* “бути свіжим”; *رَخِيَ* = *رَخُوَ* “бути ослабленим”.

У поодиноких випадках такі дієслова можуть набути й інших форм. Наприклад, дієслова *بَهَا* (у) “бути гарним” і *حَلَا* “бути солодким”, мають значення постійного стану, оформляються, як правило, за моделлю *فَعَّلَ*. Прийнявши форму інших моделей, ці дієслова повністю підкоряються відповідним закономірностям та їх зв'язок із моделлю *فَعَّلَ* іноді важко встановити.

Таким чином, в результаті аналізу вихідних форм НД I породи можна виділити п'ять основних типів: 1) *دَعَا* (у), 2) *بَقِيَ* (а), 3) *رَمَى* (и), 4) *سَعَى* (а), 5) *رَخُوَ* (у).

3.7.2. У всіх похідних породах наприкінці слова утворюється СЗ [*а̄уа*] або [*айа*], яке завжди дає довготу [*ā*], оскільки починаються на [*a*] при огласованій СЗ. У всіх похідних породах літера, що позначає довготу, буде у слові четвертій або більше, і відповідно до правила позначення довготи наприкінці слова позначатиметься літерою *ى*.

Окремо слід зупинитися на дієслові IX породи, у якому наявність СЗ на місці останньої корінній ускладнюється подвоєнням. Наприклад, від кореня *رعو* відповідно до правила утворення дієслова IX породи має сформуватися дієслово *ارْعَوَّ*. Оскільки подвоєння завжди є дві літери, з яких перша має сукуп, то в даній формі відбулося перенесення останньої огласовки на місце сукуна і перетворення її на довготу, яка оформляється буквою *ى*, оскільки є в слові більш, ніж третьою за рахунком: *ارْعَوَّ* → *ارْعَوَوَّ* → *ارْعَوَى* “опритомнити”.

Таким чином, перетворення СЗ на довготу в цій породі запобігло подвоєнню.

3.8. Подвійно та втричі неправильні дієслова

До подвійно неправильних дієслів відносяться ті, в корені яких є одночасно дві неправильності. В арабській граматиці як окремий тип розглядаються тільки подвійно СД. Таке дієслово називається *فِعْلٌ أَفِيْفٌ* (أَفِيْفٌ “скручений, зібраний”, тобто дієслово, в якому зібрано дві неправильності). Наявність в корені дієслова поруч із СЗ хамзи або подвоєння в арабській граматиці окремо не розглядається, оскільки Под. Д і ХД згідно з арабською класифікацією відносяться до сильних. Однак, з практичної точки зору такі дієслова представляють певну труднощі при відмінюванні, пов'язану не тільки з перетворенням СЗ, але і з правописом хамзи і злиттям однакових приголосних, які в даному випадку потрапляють в такі умови, яких не зустрічається в Под. Д та ХД. Крім цього, характеристика певного типу ХД може не збігатися з характеристикою такого типу ХД, в якому є СЗ. Поєднання двох таких неправильностей в одному дієслові іноді змінює характеристику цього дієслова, в якому може переважати одну властивість і меншою мірою проявлятися (або не проявлятися зовсім) інше.

Говорячи про дієслова з двома неправильностями, слід звернути увагу на той факт, що в деяких випадках одна з цих неправильностей не тягне за собою жодних особливостей і дієслова з такою неправильністю мають лише правильні форми (див. 3.2). У деяких випадках навіть за наявності двох неправильностей в корені дієслово може залишитися правильним у всіх формах. Так, наприклад, дієслово *يَأْوِمُ* “наймати на поденну роботу” по корені відноситься одночасно до ППД і ПД, однак і ті, й інші дієслова у III породі вважаються правильними (див.3.2). Отже, дієслово загалом залишається правильним.

З урахуванням різних поєднань неправильностей виділяються такі типи подвійно і втричі неправильних дієслів.

3.8.2. Хамзовані подвоєні дієслова (Х П Д).

У I породі ХПД виділяються три типи на основі Под. Д: типу “a\y”, “a\и”, “a\a”. При відмінюванні цих дієслів практично реалізуються як ПЗОП, так і ППХ.

Серед похідних порід ХПД відсутні III, IV і VII породи, що можна пояснити малою кількістю слів, утворених від такого коріння взагалі. Крім цього, утворення VII породи ускладнюється складністю поєднання хамзи з літерою ن. Появі III та IV порід перешкоджає складність вимови довготи на початку слова перед подвоєнням (аналогічне поєднання в середині слова дотримується та підтверджується наявністю дієслова VI породи). Дієслова II і V порід зберігають лише одну неправильність, пов'язану з оформленням хамзи, оскільки Під. Д цих породах мають лише правильні форми (див. 3.2). У дієсловах VI, VIII та X порід, як і в першій, реалізуються обидві неправильності.

3.8.3. Подібноправильні подвоєні дієслова (ППД).

Ці дієслова представлені насамперед дієсловами з першою корінною و. Перша корінна ي зустрічається тільки в одному дієслові, який до того ж не набув широкого поширення. ППД слід розглядати передусім, як Под. Д, тому що в I породі виділяються три типи дієслів: “a/y”, “a/i”, “и/a”. Характерна особливість ППД I породи (зникнення першої корінної و) у ППД не відбувається через злиття другої та третьої корінних літер. У II та V породах, незважаючи на наявність двох неправильностей, дієслова в цілому будуть правильними (див. 3.2). Розглянемо це з прикладу дієслів يَمَمٌ “прямувати”, تَيْمِمٌ, تَيْمِمِينَ, تَيْمِمٌ, يَمَمْتُ: “висловлювати кохання, симпатію”, وَشَشٌ “ображати”, تَوَدَّدَ, وَشَسُوا, يَشَسُونَ, تَوَدَّدُوا, وَشَسْتِ, يَمَمُوا, يَمَمٌ, تَوَدَّدُوا.

Відсутність дієслів IV, VII, VIII, IX і X порід можна пояснити, в основному, малою кількістю дієслів, що утворюються від таких коренів загалом.

Отже, з похідних порід залишаються лише III і VI, у яких реалізується лише одне неправильність (подвоєння), оскільки ППД цих порід мають лише правильні форми (див. 3.2).

3.8.4. Подібноправильні недостатні дієслова (ППНД).

Ці дієслова позначаються в арабській граматиці як فعل لفيف مفروق. Характер першої корінної істотно впливає на наявність певних типів дієслів та їх відмінювання. Цим і пояснюється подальше розподіл дієслів на два основні типи: з першої корінної و і з першою корінною ي. У I породі ППНД з першою корінною و виділяється два досить активні типи дієслів: у дієсловах типу وَفَى реалізуються особливості як ППД (зникнення C3 و), так і НД

(перетворення СЗ). Як подібноправильний, він відмінюється за типом дієслова وَصَلَ (и), а як недостатній – за типом дієслова حَزَى “и”. Дієслова типу وَلِيَ також поєднують у собі особливості як ППД, так і НД. Як ППД, вони відмінюються за типом дієслова وَرِثَ (и), а як НД поєднують у собі властивості дієслова типу نَسِيَ (при відмінюванні в перфекті) і дієслова типу رَمَى (при відмінюванні в імперфекті). У похідних породах з першої корінної у відсутні VII та IX породи, що можна пояснити малою активністю цих порід загалом (див. табл. 3.2). У дієсловах II, III, V та VI порід реалізується лише одна неправильність, оскільки ППД у цих породах вважаються правильними (див. 3.2). У дієсловах IV і X порід реалізуються обидві неправильності. У дієсловах VIII породи відбувається асиміляція першої СЗ з наступним злиттям із показником породи.

Серед дієслів з першої корінної ي I породи також виділяються тільки два типи (يَدِي і يَدِي), однак вони відносяться до рідкісних неактивних дієслів. Цим і пояснюється відхилення від норми: зникнення першої корінної в імперфекті у дієслові يَدِي → يَدِي. Серед похідних порід є лише дві: III та IV, що пояснюється малою кількістю дієслів з першою корінною ي в цілому (див. табл. 3.2). Дієслово III породи відмінюється лише як недостатнє, тому що ППД у цій породі вважається правильним (див. 3.2), а в дієслові IV породи реалізуються обидві неправильності.

3.8.5. Порожні недостатні дієслова (П Н Д).

Основною особливістю ПНД, характерною для всіх без винятку порід, є збереження середньої корінної як сильна буква. Інакше кажучи, за наявності поруч двох СЗ, потребують перетворень, прийнято виконувати друге та не виконувати перше.

На зовнішній вигляд ПНД і характер їх відмінювання істотно впливає характер середньої корінної. З цієї причини виникла необхідність для подальшого розподілу ПНД на дієслова із середньокорінною و та дієслова із середньокорінною ي.

У I породі дієслів із середньокорінною و виділяється два наступні активні типи дієслів:

1. Дієслово типу رَوَى “и” сформувався за моделлю فَعَلَ, в результаті наступного перетворення:

$$\text{رَوَى} \xrightarrow{[a\ddot{y}a] \rightarrow [\bar{a}]} \text{رَوَى}$$

Довгота в кінці слова оформляється за допомогою літери *ي*, так як вона є третьою літерою в слові, в якому третьою корінною є також *ي*.

2) Дієслово типу *سَوِيَ* “а” утворився за моделлю *فَعِلَ*, в якій при стійкому середньому корінному спочатку сформувався стійке СЗ [*ийа*].

Похідні породи дієслів із середньокорінною *و* представлені практично всіма типами (крім дев'ятої) та їх особливістю є те, що в них фактично реалізується лише одна неправильність, тому що слабка середньокорінна при слабкій третій корінній завжди вважається сильною.

У дієсловах із середньокорінною *ي* поруч виявилися дві однакові СЗ, що, безумовно, вплинуло на їх форму та характер відмінювання. У I породі такого дієслова відбуваються два зовсім різні за характером процесу: перетворення СЗ та злиття однакових приголосних. Одночасно ці два процеси відбутися що неспроможні, оскільки реалізація однієї з них повністю виключає причини, породжують інший. В даному випадку обидва ці процеси рівноправні і можуть статися з рівнем ймовірності. Звідси необхідність виділити два різні типи дієслів: ПД *حَيَّ* і НД *حَيَّي*, який у вихідному вигляді збережеться без змін, тому що друга корінна СЗ буде стійкою при третій слабкій корінній, а третя корінна сформувала стійке СЗ [*ийа*], і відмінюватися це дієслово буде також за типом дієслова *سَوِيَ*.

Інший тип дієслова I породи утворився за моделлю *فَعَلَ*, в якій СЗ [*айа*] не є стійким, тому в ньому реалізувалися перетворення, характерні лише для Под. Д, наприклад: *عَيَّي* → *عَيَّ* “бути слабким”.

Таким чином, у I породі сформувалося три типи дієслів: *حَيَّي* за типом недостатнього, *حَيَّ* за типом подвоєного “и\а” і *عَيَّ* за типом подвоєного “а\а”.

У всіх похідних породах відбуваються перетворення на кшталт НД, у своїй кінцева довгота [*ā*] на відміну від НД позначається у всіх випадках буквою аліф, щоб уникнути написання двох однакових букв поспіль.

3.8.6. Порожні дієслова початкової хамзи (ПДПХ).

У всіх ПДПХ I породи на початку слова утворюється СЗ, яке починається з фатхи та не закінчується на довготу. Таке СЗ перетворюється на довготу [*ā*] (див. 2.6.1.1, а), яка позначається аліфом. Наявність двох аліфів, перший із яких служить підставкою для хамзи, у даному випадку усувається одним з маддою: *أَبَ* → *أَبْ* → *أَوْبَ*.

Таким чином, у перших двох типах дієслів I породи (*أَبَ* “у” і *أَدَ* “и”) реалізуються особливості як ПД, так і ХД. Такі ПДПГ відмінюються також як

і розглянуті раніше ПД: типовий голосний буде “у”, а при СЗ ي – “и”. Серед ПД є і дієслова з типової голосної “а”, проте вони обчислюються одиницями, хоч і дуже активними, а оскільки ПДПХ загалом обчислюються одиницями, то цілком закономірно, що серед них не виявилося дієслів з типовою голосною “а”. Два інших дієслова I породи اَيْسَ і اَوْبَ зберегли форму правильних, хоча відповідно до фонетичних закономірностей у них має відбутися перетворення СЗ на довготу [ā]. Невиконання перетворення СЗ є у разі ознакою, що свідчить про явище метатези (див. 1.2.3.1, п.2.). У цих дієсловах помінялися місцями перша та друга корінні літери. Дієслово اَيْسَ творився від يَيْسَ з тим самим значенням, а дієслово اَوْبَ - від وَئِبَ також із таким самим значенням. При відмінюванні дієслова اَيْسَ у формах перфекту, а також у дієприкметнику д. с. зберігається змінений порядок корінних літер. В імперфекті дієслово “повертається” до первісного порядку літер докорінно, що продиктовано зручністю вимови та наявністю активного дієслова يَيْسَ.

Дієслово وَئِبَ менш активне, ніж يَيْسَ, і тому змінений порядок літер докорінно (اَوْبَ) зберігається у всіх формах перфекта та імперфекту.

З похідних порід у цьому типі дієслів немає VI, що можна пояснити низькою продуктивністю цієї породи ПД в цілому.

ПД у II, III та V породах мають лише правильні форми (див. 3.2), отже, ПДПХ у цих породах фактично матимуть лише одну неправильність.

Дієслово IV породи з'явився внаслідок двох перетворень: 1) перестановки корінних літер, та 2) перетворення двохамзового початку на довготу, тобто на мадду: يَيْسَ → اَيْسَ → اَيْسَ → اَيْسَ. У цьому дієслові реалізуються обидві неправильності. Особливістю цього дієслова і те, що у окремих випадках як і перфекті, і імперфекті може відбутися “повернення” до початкового порядку корінних літер, що пояснюється наявністю активнішого дієслова IV породи اَيْسَ з такою само значенням.

У VII породі реалізуються обидві неправильності.

У VIII породі також у повному обсязі реалізуються обидві неправильності: вона відмінюватиметься за типом ПД і за типом ДПХ, в якому хамза не зазнала асиміляції (за типом اِنْتَلَفَ). Враховуючи той факт, що ці дві неправильності не знаходяться поруч (наприклад: اِنْتَالَ), інших особливостей при відмінюванні не виникає.

У X породі виділяється два типи дієслів: у першому їх (типу اِسْتَأَسَ) реалізуються обидві неправильності. Другий тип (اِسْتَأَيْكَ “заростати деревами”) зберіг СЗ типу деяких ПД відмінного походження (див. 3.2). тому що походить від імені اَيْكَ “хащі, зарості”.

3.8.7. Недостатні дієслова початкової хамзи (Н Д П Х).

У I породі НДПХ виділяються 4 типи дієслів, які, будучи недостатніми, сформувалися і відмінюються так само, як і відповідні типи НД, розглянуті раніше (див. 3.7). Дієслово **أَبَى** (а) відмінюється за типом дієслова **سَعَى** (а), **أَتَى** (і) - за типом **رَمَى** (и), **أَذَى** - за типом **أَقَى**, **بَقَى**. Серед НДПХ відсутній лише аналог дієслову типу **رَخُو**, які серед НД обчислювалися одиницями, і тому їх відсутність серед НДПХ можна вважати цілком природною.

У похідних породах НДПХ відсутня лише VII порода, що пояснюється труднощами вимови початкової хамзи з літерою **ن** і малою активністю цієї породи (див. табл. 3.2).

Відмінювання НДПХ відрізняється від НД наявністю початкової хамзи, неправильності якої реалізуються так само, як і в ДПХ, розглянутих раніше. Так, у III та VI породах НДПХ хамза перетворюється на мадду, так як після початкової хамзи в них слідує аліф - показник породи: **تَأَسَى** - **تَأَسَى**, **أَتَى** - **أَتَى**, а в IV породі утворюється двохамзове початок, яке також перетворюється на мадду, наприклад: **أَذَى** → **أُذَى**.

3.8.8. Подібноправильні дієслова серединної хамзи (П Д С Х).

В арабській мові трохи коріння, в якому поєднуються початкова СЗ з наступною хамзою. Цим і пояснюється наявність у I породі ПДСХ лише двох типів: **وَأَرَ** и **يَيْسَ**. ППД з першою корінною **و** за характером відмінювання відрізняються від ППД з першою корінною **ي**, тому при класифікації доцільно розділити ПДСХ на два типи: дієслова з першої корінної **و** і дієслова з першої корінної **ي**.

У ПДСХ моделі **فَعَلَ** з першою корінною **و** "зіштовхнулися" дві протилежні характеристики: для ДСХ характерна типова голосна "а", а для ППД – "и". В результаті "перемогли" ППД: всі ПДСХ моделі **فَعَلَ** мають типову голосну "и", а перша СЗ при відмінюванні в імперфекті відкидається. Правопис серединної хамзи змінюється відповідно до ППХ. Таким чином, у цих дієсловах реалізуються обидві неправильності.

У ПДСХ моделі **فَعَلَ** також реалізуються обидві неправильності, оскільки в ППД цієї моделі з типовою голосною "а" СЗ в імперфекті, як правило, зберігається.

Похідні породи представлені багатьма типами. Відсутня лише IX порода, якої немає навіть у ППД, та VII порода, яка серед ППД – найменша (див. табл. 3.2).

Дієслова з першою корінною *ي* набагато нечисленніші (див. табл. 3.2), і тому наявність всього трьох типів дієслів у похідних породах (I, IV і X) є цілком природним. У всіх цих дієсловах реалізуються обидві неправильності.

3.8.9. Недостатні дієслова серединної хамзи (НДСХ).

У I породі НДСХ виділяються чотири типи дієслів. Дієслова перших двох типів утворені за моделлю *فَعَلَ* з типовою голосною "а", яка найбільше підходить для горлової другої корінної літери. Перший тип представлений одним дієсловом *رَأَى*, яке активно вживається в сучасній АЛМ і тому в ньому в імперфекті сталося випадання хамзи (*يَرَأَى* → *يَرَى*). Дієслова другого типу (*نَأَى*) збігаються з першим за складом, але відрізняються від нього малою активністю і, як наслідок, збереженням хамзи в імперфекті (*يِنَأَى*).

Дієслово третього типу (*صَأَى* "и, а"), утворене за такою ж моделлю, має на відміну від попереднього дієслова, дві типові голосні "и" та "а". Оскільки аналогічне дієслово з типовою гласною "а" представлено у перших двох типах, то при класифікації він розглядається тільки з типовою гласною "и". Збереженню типової голосної "и", яка суперечить серединній хамзі дієслова, сприяє його мала активність.

Четвертий тип дієслів (*سَأَى*) відрізняється від перших трьох насамперед характером третьої корінної (*و* замість *ي*), і, як наслідок, типовий голосний "у" в імперфекті. При оформленні цього дієслова в перфекті зустрічаються два аліфи: аліф-підставка для хамзи та аліф довготи (*سَأَأَى*). У таких ситуаціях відповідно до ППХ з'являється мадда, проте через малу активність таких дієслів зустрічаються два інші варіанти в оформленні перфекту: *سَأَأَى* и *سَأَأَى*.

Мала активність дієслів цієї групи вплинула і оформлення довготи [*ū*] в імперфекті. Якщо в активних дієсловах від наявності двох однакових літер *و* при оформленні хамзи позбавляються оформленням хамзи без підставки або на *ي* залежно від характеру попередньої літери [35, с. 137], то в дієсловах даної групи обидві літери *و* частіше зберігаються: *يَسُوُو*.

Похідні породи НДСХ є в повному обсязі, хоча деякі типи представлені єдиним дієсловом. Крім цього, у IV породі виділилося два самостійні типи. Одна з них представлена активним дієсловом *أَرَى*, якому через велику активність випала, як і в I породі імперфекту, серединна хамза: *أَرَأَى* → *أَرَى*. Інший тип представлений менш активним дієсловом *أَنَأَى*, в якому серединна хамза зберігається у всіх формах.

3.8.10. Подібноправильні дієслова кінцевої хамзи (ППДКХ).

У ППДКХ на місці першої корінної завжди слабка літера و. Дієслово з буквою ي серед ППДКХ не зустрічається через малу активність ППД із СЗ ي в цілому (див. табл. 3.2).

У дієсловах I породи моделі فَعَلَ типовий голосний імперфект завжди є “а”, хоча в ППД, що не мають кінцевої хамзи, найчастіше зустрічається кясра. Наявність фатхи, характерної для ДКХ, виключає найзручніший перехід з “а” на “и” після відкидання СЗ. Тому в ППДКХ цієї моделі на відміну від ППД СЗ зберігається. Це відноситься, переважно, до малоактивних дієслів, проте поняття активності того чи іншого дієслова носить відносний характер і тому природним є наявність дієслова, який займає проміжне місце між активними та неактивними. Саме таким дієсловом є وَرَأُ “штовхати”, в якому допускаються обидва варіанти: зі збереженням СЗ: وَيُورَأُ та з відкиданням її: يِرَأُ. Оскільки дієслово وَرَأُ із збереженням СЗ вже внесено до класифікації, то дієслово وَرَأُ дається лише у варіанті із відкиданням СЗ.

У ППД моделі فَعَلَ нерідко зустрічається типова голосна “и”, яка забезпечувала найбільш зручний перехід з фатхи на кясру при відкиданні СЗ. Наявність хамзи, що відноситься до горлових літер, вимагає наявності фатхи, тому у дієслів такого типу СЗ зберігається (وَتِي-يُونَأُ), однак одне дієслово, в якому СЗ пропадає, все-таки є: يَطَأُ – وَطِيْ. Він відноситься до виключення, яке можна пояснити його підвищеною активністю серед дієслів цього типу.

Дієслово моделі فَعَلَ зберіг у собі властивості, характерні для обох неправильностей.

Крім цього, при появі на місці другої корінної літери ك виникають труднощі з правильною вимовою всіх корінних літер. Літера و з цієї причини замінюється на ت. Таке перетворення не носить змодельований характер, хоч і нерідко зустрічається в ППД з першою корінною و (наприклад: تُرَاتُّ замість وَرَاتُّ). Внаслідок такого перетворення (تَكِيْ → وَكِيْ) дієслово за складом корінних букв перестає бути подібно правильним і залишається лише хамзованим.

ППД у II, III, V і VI породах мають при відмінюванні тільки правильні форми (див. 3.2), і тому в ППДКХ відбуватимуться зміни, пов'язані тільки з оформленням хамзи.

У VIII породі відбувається асиміляція СЗ з показником породи ت, що змодельований характер, оскільки відбувається у всіх ППД. Після асиміляції у дієслові залишається лише одна неправильність (кінцева хамза).

У IV і X породах при відмінюванні реалізуються повною мірою обидві неправильності.

Відсутність VII породи пояснюється її малою активністю загалом (табл. 3.2).

3.8.11. Порожні дієслова кінцевої хамзи (П Д К Х).

У ПДКХ необхідно виділити дієслова із середньокорінною و і дієслова із середньокорінною ي, оскільки вони, по-перше, утворюють різні СЗ і, по-друге, по-різному впливають на оформлення кінцевої хамзи. Крім цього є група дієслів (IV, VIII та X породи), які після перетворення СЗ мають однакові форми незалежно від характеру слабкої середньокорінної і тому виділені в окремий тип.

У дієсловах із середньокорінною و в I породі виділяються два типи дієслова. У першому (ساء) реалізуються обидві неправильності. Як порожній, він відмінюється за типом дієслова قَالَ. У другому (هوى) середньокорінне слабке зберігається і фактично в ньому реалізується тільки одна неправильність, пов'язана з оформленням хамзи.

У II, III, V і VI породах із середньокорінними و і ي також відбуватимуться перетворення, пов'язані тільки з наявністю кінцевої хамзи, оскільки ПД у цих породах вважаються правильними (див. 3.2). У IV породі (أموأ) СЗ збережеться у всіх формах через малу активність дієслова.

Серед дієслів I породи із середньокорінною ي виділяються за активністю два типи дієслів: شاء “а” і جاء “и”. Вони реалізуються обидві неправильності. Інші два дієслова I породи (هيو و هيى) відносяться до рідкісних. З цієї причини в них збереглася СЗ і фактично реалізується лише одна неправильність.

У IV і VII породах (أنيأ, إنسيأ) СЗ також зберігається через малу активність цих дієслів.

3.8.12. Порожні недостатні дієслова початкової хамзи (П Н Д Н Х).

В АЛМ є лише один корінь, від якого утворюються ПНДПХ. У I породі дієслово أوى є досить активним. Він має типову голосну “и” і оскільки середня слабка корінна за наявності слабкої на місці третьої корінної є сильною, то таке дієслово відмінюється за типом НДПХ (и) أتى. З похідних порід ПНДПХ відсутні III та VII породи, що за наявності всього одного кореня є цілком природним. У VIII породі може відбутися асиміляція початкової хамзи, але може і не відбуватися, тому доцільно розглянути два

різні типи дієслова. При утворенні та відмінюванні інших порід відбуватимуться такі ж зміни, що і в НДПХ, розглянутих раніше.

3.8.13. Подібноправильні недостатні дієслова серединою хамзи (ПНДСХ).

Так само, як і в попередньому випадку в арабській мові є лише один корінь, від якого утворюються ПНДСГ. У I породі дієслово *وَأَى* є менш активним, ніж розглянуте вище інше дієслово з трьома неправильностями. Це дієслово має типову голосну "и", і в ньому реалізуються всі три неправильності: у формах імперфекту пропадає СЗ, як і в ППД такого типу, в середині слова хамза змінює підставку відповідно до ППХ, і в кінці слова утворюється СЗ так само, як та у НД.

Серед похідних порід ПНДСХ відсутні II, III, IV, V, VII і IX породи, що за наявності лише одного кореня цілком природно. У VI породі реалізуються лише дві неправильності, оскільки ППД у цій породі мають правильні форми (див. 3.2). У VIII породі відбувається асиміляція першої СЗ, як і в усіх ППД цієї породи, тобто таким чином реалізуються всі три неправильності. У X породі також реалізуються всі три неправильності, характерні цієї породи.

3.8.14. Втричі слабкі дієслова.

Даний тип уявляє лише одним дієсловом II породи *يَا* “писати літеру *ي*”, який можна описати як подібноправильний порожній недостатній дієслів II породи. Дієслово мало активне і зустрічається лише у доповідних довідниках. Незважаючи на наявність у цьому дієслові трьох слабких букв, у ньому фактично реалізується лише одна неправильність, характерна для НД, оскільки ПД та ППД у цій породі вважаються правильними (див. 3.2).

Висновки:

1. В результаті докладного аналізу ДН виділені типи, які при відмінюванні мають тільки правильні форми. До таких дієслів відносяться: а) II та V породи Под. Д, б) II, III, V, VI та VII породи ППД, в) II, V, III та VI породи ПД.

Виняток цих дієслів з поняття "неправильних" є обґрунтованим, відповідає аналогічному поняття, що існує в інших мовах, і не суперечить класифікації, прийнятій арабськими граматистами. Така міра значно спрощує розробку правил відмінювання для СД і робить коректними ряд положень, що характеризують ДН.

2. В результаті проведеного аналізу дана докладна класифікація всіх ДН, в якій кожному дієслову відповідає конкретний тип, що збігається з ним за характером відмінювання. У процесі аналізу ДН сформульовано термінологію, необхідну позначення кожного типу ДН.

3. Наведені у цьому розділі статистичні дані дозволили пояснити як цілий ряд перетворень, які у окремих типах ДН, а й випадки, коли перетворення не відбуваються. Ці дані наводяться вперше та можуть бути використані для інших досліджень.

4. У процесі аналізу ДН визначено додаткові чинники, що впливають на перетворення, що відбуваються у дієслівних формах: склад дієслівних форм, активність вживання конкретних дієслів та моделей, характер літери, що передує хамзі.

ПРАВИЛА ВІДМІНОВАННЯ НЕПРАВИЛЬНИХ ДІЄСЛІВ

4.1. Правила правопису хамзи

4.1.1. Основні правила.

4.1.1.1. На початку слова підставкою для хамзи завжди є аліф. Якщо хамза з кясрою, то вона пишеться під аліфом, наприклад:

أَذْهَبُ “я йду”; أَكْتُبُ “пиши”; اِسْمَعُ “слухай”.

4.1.1.2. Середня хамза пишеться відповідно до Правилу старшинства голосних: кясра, фатха, дамма, тобто кясра сильніша за дамму, дамма сильніша за фатху і всі вони сильніші за сукуна. Для визначення підставки необхідно порівняти огласовки самої хамзи та перед нею, потім вибрати старшу з двох та написати відповідну їй підставку для хамзи. Кясрі відповідає ي (причому вона пишеться без діакритичних точок), даммі - و, фатхе - аліф, наприклад: سَأَلَ “запитувати”; رُؤَسَاءُ “керівники”, كَيْبٌ “бути сумним”; يَقْرُؤُهُ “він читає його”.

4.1.1.3. Наприкінці слова після короткого гласного хамза пишеться на підставці, що відповідає цьому гласному, наприклад: يَفْرَأُ “він читає”, تَكَافُرٌ “рівність”, а після неогласованої літери – без підставки, наприклад: مَلَأَ “наповнення”, نَدَاءٌ “заклик”, نُسُوءٌ “виникнення”, دَنِيءٌ “низький”.

4.1.2. Особливості початкової хамзи.

На початку слова хамза може бути сполучною (هَمْزَةُ الْوَصْلِ) або розділовою (هَمْزَةُ الْفَصْلِ, هَمْزَةُ الْقَطْعِ). Порядок оформлення, читання та перетворення початкової хамзи залежить від її характеру: сполучна вона чи розділова.

4.1.2.1. Сполучна хамза - це додаткова хамза на початку слова, яка вживається для того, щоб слово не починалося з сукуна. Сполучна хамза завжди з кясрою, за винятком артикля اَلْ та слова أَيْمَنُ, у яких вона з фатхою, а також в імперативі дієслів I породи з типовою голосною "у", в якій вона з даммою.

Сполучною вважається хамза у таких випадках:

А. В окремих словах, які необхідно запам'ятати:

إِسْمٌ “ім'я”, إِبْنٌ “син”, ابْنَةٌ “дочка”, إِمْرُؤٌ “чоловік”, إِمْرَأَةٌ “жінка, дружина”, اِثْنَانٍ (ж. р. اِثْنَانٍ) “два, дві”, а також у словах клятви اَيْمَنُ اللّٰهُ “клянуся Аллахом!”.

Примітки

1. Щодо словосполучення **أَيُّمُنُ اللهُ** серед арабських граматистів немає єдиної думки. Деякі з них вважають, що це слово являє собою форму множини від **يَمِينٌ**, так само, як і **أَيْمَانٌ**, і в цьому випадку початкова хамза має бути розділовою. Іншою особливістю цього слова є можливе пропадання кінцевої літери **ن**: **أَيُّمُ اللهُ**.

2. Слово **إِمْرُؤٌ** також має свої особливості, які однак пов'язані не з початковою хамзою, а з кінцевою. При відмінюванні цього слова кінцева огласовка змінюється так само, як і основна група імен в арабській мові, однак поряд з цим змінюється і огласовка літери **ر**, яка завжди збігатиметься з кінцевою огласовкою: **إِمْرًا – إِمْرِي – إِمْرُؤٌ**;

Б. В артиклі **أل**, в якому хамза завжди огласована фатхою, підставкою для неї можливий лише аліф, який у деяких випадках може пропадати;

В. У всіх формах імперативу дієслів I породи, а також у всіх формах перфекту, імперативу і масдару дієслів всіх похідних порід, крім IV породи трибуквенного кореня, наприклад: **إِفْتَحْ** “відкрий”, **إِجْلِسْ** “сідай”, **اَكْتُبْ** “пиши”, **إِنْتَصِرْ** “перемагати”, **اسْتَخْرِجْ** “витягай”, **إِطْمِئِنَّا** “спокій”.

Сполучна хамза у звичайному тексті, як правило, не читається і на письмі не позначається. Однак, в окремих випадках допускається її написання та читання.

Сполучна хамза може писатися в тому випадку, коли йдеться про будь-які граматичні явища, безпосередньо пов'язані з сполучною хамзою, наприклад, в рамках цього тексту в п\п 4.1.2.1 пояснюється сполучна хамза і даються приклади, в яких ця хамза позначається тому, що про неї йдеться, однак навіть у цих випадках намагаються уникати написання самої хамзи, тому що вона сполучна, і обмежуються написанням над (або під аліфом) лише огласовки, без хамзи: **اسْمَعْ** “слухай”, **اَكْتُبْ** “пиши”.

Сполучна хамза завжди читається після паузи, тобто на початку речення, фрази, ритмічної групи, і в цьому випадку вона може бути позначена на письмі виходячи з принципу, що “кожне слово в арабській мові пишеться так, як вимовляється” [43 – 135].

В середині ритмічної групи сполучна хамза завжди васлюється, тобто не читається, наприклад: **إِجْلِسْ وَ اَكْتُبْ** “сідай та пиши!” У цьому виразі у слові **اجلس** сполучна хамза читається, оскільки це початок фрази. Позначення такої хамзи в обох словах не є обов'язковим, оскільки вона сполучна. При необхідності показати огласовку, яка читається у першому слові, її можна написати без хамзи або з хамзою. У другому слові **اكتب** сполучна хамза не читається, оскільки вона у середині ритмічної групи. Таку хамзу не пишуть, а васлювання можуть показати спеціальним значком "васла" ^۱.

Особливо слід зупинитися на приєднанні питання хамзи до слова, що починається зі сполучної хамзи. Якщо перед сполучною хамзою стоїть питальна хамза (هَمْزَةُ الاسْتِفْهَامِ), яка є розділовою, то сполучна хамза не пишеться і не вимовляється, так як вона вважається слабшою за розділову. У цьому випадку може зникнути і підставка аліф сполучної хамзи, наприклад: أَسْمُكَ حَسَنٌ أَمْ حُسَيْنٌ؟ (أَيْبُنُكَ هَذَا أَمْ أُخُوكَ؟) “Це твій син чи брат?”; أَسْتَحْدِمُ هَذِهِ الْمَعْلُومَاتِ فِي (أَيْسَمُّكَ حَسَنٌ أَمْ حُسَيْنٌ؟) “Твоє ім'я Хасан чи Хусейн?”; أَتَسْتَحْدِمُ هَذِهِ الْمَعْلُومَاتِ فِي تَقْرِيرِكَ؟ (تَقْرِيرِكَ؟) “Ти використовував цю інформацію у звіті?”.

Однак, хамза артикля не дотримується цього правила, тому що на відміну від наведених вище прикладів, в яких сполучна хамза огласована кясрою, в артиклі вона огласована фатхою, і тому у разі відкидання сполучної хамзи артикля може статися помилкове тлумачення висловлювання. Наприклад, у оповідальній пропозиції: أَطْلَابٌ جَاءُوا “Студенти прийшли”.

Якщо перетворити цю пропозицію на запитання за допомогою питальної хамзи أَ, то у разі відкидання сполучної хамзи отримаємо: أَطْلَابٌ جَاءُوا؟ (أَطْلَابٌ جَاءُوا؟) “Студенти прийшли?”

Таким чином, зникає відмінність між оповідальною та питальною пропозиціями. Для того, щоб запитальну пропозицію можна було відрізнити від оповідальної, хамза артикля разом з питальною хамзою перетворюється на мадду: أَكِتَابٌ أَخَذْتَ أَمْ الْمَجَلَّةَ؟ “Ти взяв книгу чи журнал?”

Якщо слову із сполучною хамзою передуює слово, що закінчується на сукун, то при злитті цих слів усередині ритмічної групи сукун змінюється на кясру. Приклади: أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ → أَشْرَقَتْ الشَّمْسُ “Зійшло сонце”; مَنْ اشْتَرَكَ فِي الْمَفَاوِضَاتِ؟ → مَنْ اشْتَرَكَ فِي الْمَفَاوِضَاتِ؟ “Хто брав участь у переговорах?”; قُلِ الْحَقَّ → قُلِ الْحَقَّ “Скажи правду”.

Однак, якщо перед сукуном кясра, а після нього слово з артиклем, то сукун змінюється на фатху, виходячи з принципу чергування голосних і з урахуванням фатхи сполучної хамзи, наприклад: مِنَ الْكِتَابِ → مِنَ الْكِتَابِ “із книги”.

Винятком у цьому правилі є займенники أَنْتُمْ, هُمْ, كُمْ, у яких сукун замінюється на дамму, наприклад: هُمُ الْفَائِزُونَ → هُوَ الْفَائِزُونَ “Вони переможці”; قَرَأْتُ كِتَابَكُمْ الْجَدِيدَ → قَرَأْتُ كِتَابَكُمْ الْجَدِيدَ “Я прочитав вашу нову книгу”.

4.1.2.2. Розділова хамза завжди пишеться і читається. Вона завжди з фатхою, крім першої особи од. імперфекту IV породи, наприклад: أُعْطِيَ “я

даю”, в якому вона з даммою, а також масдар IV породи, в якому вона з кясрою, наприклад: إِرسَالٌ “відправка”.

Розділовою є хамза у таких випадках:

а) у формах множини, утворених за моделями أَفْعَالٌ, أَفْعَالٌ, أَفْعَلَةٌ, أَفْعَالٌ, أَفْعَالٌ, наприклад: أُوجُهُ “обличчя”, أَصْدِقَاءٌ “друзі”;

б) у перфекті, імперативі та масдарі дієслів IV породи, наприклад: أَفْنَعُ “переконувати”, أَعْطِ “дай”, إِدَارَةٌ “управління”;

в) в імперфекті I особи од., наприклад: أَكْتُبُ “я пишу”;

г) у моделі أَفْعُلٌ для порівняльно-переважного ступеня, наприклад: أَكْبَرُ “більше, найбільший”;

д) у прикметників, що позначають кольори та зовнішні якості, наприклад: أَحْمَرُ “червоний”, أَهْيَفُ “стрункий”;

е) корінна хамза, наприклад: أَخَذَ “брати”, أَمَلَ “сподіватися”;

ж) у всіх частках, наприклад: أَوْ, إِنْ, أَنْ, أَنْ;

4.1.2.3. Якщо на початку слова зустрічаються дві хамзи, то при приєднанні питальної хамзи до слова, що починається з розділової хамзи, зберігається написання хамзи на аліфі так само, як і на початку слова: أَخْبِرْهُمْ “До цього міста прибула делегація”? هَذِهِ الْمَعْلُومَاتِ؟ “Я повідомлю їм цю інформацію”? إِلَى هَذِهِ الْمَدِينَةِ وَصَلَ الْوَفْدُ؟

Для того щоб відокремити при читанні одну хамзу від іншої між ними може додаватися аліф довготи, який не пишеться, а утворює з розділовою хамзою мадду: إِلَى هَذِهِ الْمَدِينَةِ وَصَلَ الْوَفْدُ؟, أَخْبِرْهُمْ هَذِهِ الْمَعْلُومَاتِ؟

Якщо на початку слова дві хамзи, з яких друга з сукуном, дві хамзи опиняються в одному складі, що не може витримати арабська фонетика. У таких випадках поєднання إِ, أَوْ, أَأُ перетворюються на відповідні довготи [ā], [ū], [ū]. Перша їх оформляється з допомогою мадди, інші як зазвичай, наприклад:

а) від дієслова أَكَلَ “їсти” у I особі од.: أَكُلُ → أَكُلُ “я їм”;

б) у наказовому способі від дієслова أَمَلَ (y) “сподіватися”: أَوْمَلُ → أَوْمَلُ;

в) у масдарі IV породи إِيْتَأَرَ “віддавати перевагу”: إِيْتَأَرُ → إِيْتَأَرُ.

Двохамзовий початок, що перетворюється на довготу, не слід плутати з іншим двохамзовим початком, коли зустрічаються дві хамзи, з яких друга огласована. Таке поєднання завжди зберігається, наприклад: أُؤَيِّرُ “я впливаю”, أَيَمَّةٌ “імами”.

4.1.2.4. Довгота [ā] після хамзи. Якщо після хамзи слідує довгота [ā], то утворюється мадда. Наприклад, при утворенні III породи від ДПХ: أَخَذَ → أَخَذَ → أَخَذَ “ганити, дорікати”.

4.1.2.5. При приєднанні злитих частинок до слів з початковою хамзою, хамза залишається сполучною або розділовою і підставка аліф зберігається, наприклад: تَتَكَلَّمُ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ – “ми говоримо арабською мовою”, لِأَنَّكَ “для того, щоб я написав”, بِأَعْمَالٍ “справами”.

При приєднанні прийменника لَ до певного артикля ال відбувається не тільки васлювання сполучної хамзи артикля, але і пропадання її підставки аліфа, наприклад: لَ + الْكِتَابُ → لِلْكِتَابِ (замість لِالْكِتَابِ).

Якщо в таких випадках саме слово також починається з літери ل, то відбувається злиття корінної ل з літерою ل артикля в одну літеру, огласованну ташдидом, і замість трьох літер ل (корінної, артикля та прийменника) обмежуються написанням двох, наприклад:

لِاللُّغَةِ + لَ → لِللُّغَةِ (замість لِللُّغَةِ).

Винятком із цього правила є утворення складних частинок لَ + أَنْ + لَ (لِأَنَّ) і لَ + إِنَّ (لِإِنَّ), у яких підставка для хамзи “через частого вживання вибирається як і для серединної хамзи”.

4.1.3. Особливості серединної хамзи.

Як зазначалося в основних ППХ, у середині слова хамза пишеться на підставі правила старшинства голосних. Однак, при цьому може виникнути необхідність написання поспіль двох однакових літер (Аліфа або و). В арабській мові намагаються уникати написання двох однакових літер поспіль. Це правило не має обов'язкового характеру, тому всупереч йому, нерідко можна зустріти поруч дві однакові літери. У таких випадках, як правило, враховуються додаткові фактори, які сприяють збереженню двох однакових букв, або, навпаки, виникають додаткові причини для того, щоб не писати дві однакові букви поряд. Все це безпосередньо впливає на оформлення хамзи.

4.1.3.1. При необхідності написання двох аліфів можуть виникнути такі ситуації:

1. Якщо першим йде аліф довготи, а за ним аліф-підставка, яка обирається на підставі правила старшинства голосних, то зберігається аліф

довготи, а хамза пишеться без підставки, наприклад: سَاءَلَ → سَاءَل “задавати питання”; قَرَأَهُ → قَرَأَهُ “читання”.

2. Якщо першим слідує аліф-підставка, а потім аліф довготи, то пропадає аліф довготи, а хамза перетворюється на мадду, наприклад: ضَاءَلَهُ → ضَاءَلَهُ “слабкість”; مِرَأَهُ → مِرَأَهُ → مِرَأَهُ “люстерко”.

3. Якщо другий аліф є займенником по. ч., що приєднується до дієслівної віспи, то два аліфи зберігаються, наприклад: يَفْرَأَانِ “вони (обидва) читають”, قَرَأَا “вони (обидва) читали”.

Слід зазначити, що два аліфи зберігаються лише у дієслівних формах. У іменах, у яких графічно виникає така ж ситуація при утворенні по. ч., утворюється мадда, тому що аліф, що приєднується, не є займенником, наприклад: مَلْجَأٌ “притулок” → مَبْدَأٌ, مَلْجَانٌ “принцип” → مَبْدَانٌ.

4.1.3.2. Якщо при оформленні серединної хамзи за правилом старшинства голосних виявляються дві літери و поспіль, то:

1. Якщо після хамзи довгота [ū], а перед нею літера з фатхою, даммою чи сукуном не має з'єднання зліва, то хамза пишеться без підставки, наприклад: رُءُوسٌ, قَرَأُوا, دَعَوْبٌ, يَبْدَعُونَ, مَرُءُوسٌ. Якщо у цьому випадку літера має з'єднання зліва, то хамза пишеться на ي, наприклад: مَسْنُوءٌ, كُنُوسٌ, لَجْنُوءٌ.

Додатковим фактором, який у останньому випадку визначив підставку ي, є принцип зручності написання підставки після букви, яка має з'єднання зліва.

2. В окремих випадках додаткові фактори можуть сприяти збереженню на письмі двох літер. و:

а) якщо хамза, огласованна даммою, слідує після літер و, наприклад: وُضُوؤُهُ, وُضُوؤُهُ;

б) якщо ДКХ має модель فَعَلَ, в якій хамза написана на و, то при приєднанні займенника واو الجماعة و او написання двох و зберігається, наприклад, від дієслова جَرُّوا: يَجْرُؤُونَ, جَرُّوا;

в) якщо літера و, следующая после хамзы, не является долгой, наприклад: مُؤَوَّلٌ – причастие пас. с. від дієслова أَوَّلَ “тлумачити, пояснювати”;

г) якщо хамза з'явилася на місці корінної літери و у масдарах ПД, утворених за формулою فُعُولٌ. Наприклад, від дієслова حَالَ “заважати” → حُوُولٌ.

4.1.3.3. Якщо зустрічається написання трьох літер و поспіль (хамза між двома довготами [ū]), то у всіх випадках و - підставка пропадає, і хамза пишеться без підставки між двома و, наприклад: від дієслова سَاءَ (y) “бути поганим” → مَمْلُوءُونَ, від дієслова مَلَأَ (a) “наповнювати” → مَمْلُوءُونَ.

цьому виявляться поряд два аліфи, то відповідно до викладених раніше правил таке поєднання заміниться на мадду, наприклад: مُنْشَأَتْ → مُنْشَأَتْ.

4.1.3.6. Дієслово سَأَلَ “запитувати” у наказовому способі має два варіанти: зі збереженням хамзи (سَأَلْ) та з пропаданням хамзи (سَلْ), що викликано підвищеною активністю цього дієслова в порівнянні з іншими дієсловами цього типу.

4.1.4. Особливості кінцевої хамзи.

4.1.4.1. Якщо під час оформлення танвінного закінчення 3. в. хамза слідує після довготи [ā], то аліф після неї не ставиться, наприклад: بِنَاءٌ عَلَى “на основі...”, اِبْتِدَاءٌ مِنْ “починаючи з...”.

4.1.4.2. Якщо кінцева хамза пишеться над аліфом, то у 3. в. ще один аліф не ставиться, наприклад: خَطَأٌ “помилка”.

4.1.4.3. Якщо кінцева хамза на аліфі огласована кясрою, то вона пишеться, як і початкова, під аліфом, наприклад: مِنَ الْخَطِإِ.

4.1.4.4. При утворенні по. ч., правильної множини ж. р. та відносних прикметників від слів, які мають закінчення َاء слід враховувати характер хамзи:

а) якщо кінцева хамза є корінною, вона зберігається, наприклад: لِأَلَاءٍ “виблискування, блиск”, по. ч. – لِأَلَاءَانَ, відносний прикметник – لِأَلَائِيٌّ, عَبَاءٌ “аба”, множина – عَبَائَاتٌ;

б) якщо кінцева хамза є показником ж. р., то така хамза перетворюється на و (наприклад, حَسَنَاءٌ “красуня”, по. ч. → حَسَنَاوَانَ, множина ж. р. → حَسَنَاوَاتٌ, відносний прикметник → حَسَنَاوِيٌّ);

в) якщо кінцева хамза з'явилася в результаті перетворення СЗ або стала доповненням до трилітерного кореня, то можливе оформлення зі збереженням хамзи і з перетворенням її в و, наприклад: від سَمَاءٍ (корінь سَمَو) “небо” → سَمَائِيٌّ, سَمَاوِيٌّ, سَمَاوَاتٌ, سَمَائَاتٌ, سَمَاوَانَ, سَمَائَانَ.

Однак, у масдарах, утворених від недостатнього коріння, хамза, що замінила СЗ, як правило, зберігається, наприклад: від لِقَاءٍ “зустріч” → لِقَاءَانَ, від اِدْعَاءٍ “затвердження” → اِدْعَاءَانَ, اِدْعَاءَاتٌ).

4.2. Правила злиття однакових приголосних

Злиття однакових приголосних може бути простим чи складним. Простим злиття буде у тому випадку, якщо перша з двох однакових приголосних має сукун, наприклад: مَدٌّ → مَدُّدٌ. Злиття буде складним, якщо

перша з двох однакових приголосних огласована, наприклад: $\text{مَدَّ} \rightarrow \text{مَدًّا}$, $\text{يَمُدُّ} \rightarrow \text{يَمُدُّ}$.

При розгляді положень про злиття однакових приголосних необхідно виділити три групи правил: а) злиття однакових приголосних не відбувається; б) злиття однакових приголосних обов'язково відбувається; в) злиття однакових приголосних може статися.

4.2.1. Злиття не відбувається у таких випадках:

4.2.1.1. Якщо над другою з однакових приголосних сукуп, наприклад: від $\text{رَشَّ} \text{ (a/y)}$ “бризкати” $\rightarrow \text{رَشَّشْتُ}$, رَشَّشْتُمْ , від $\text{ظَلَّ} \text{ (и/a)}$ “залишатися” $\rightarrow \text{ظَلَّلْنَا}$, ظَلَّلْتُمْ .

4.2.1.2. Якщо між двома однаковими приголосними є довгий голосний, наприклад: تَضَلَّل “обман”, مَشْدُوذ “натягнутий”.

4.2.1.3. Якщо перша з двох однакових приголосних огласована ташдидом, оскільки злиття трьох однакових приголосних не допускається, наприклад: تَمَدَّد “витягуватися”, حَلَّل “розчиняти”.

4.2.1.4. У чотирьохлітерних коренях типу جَلَبَب “одягати когось у джильбаб”.

4.2.1.5. Якщо дві однакові приголосні на початку слова, наприклад: دَنْ “жарт, витівка”, تَنَّر “татари”, كَكَم “зозуля”.

4.2.1.6. У словах, утворених за моделями فَعْل , فُعْل , فُعْل , наприклад: سَبَب “причина”, جُدَّد “нові”.

4.2.1.7. При приєднанні злитних займенників у непрямих відмінках, за винятком випадків простого злиття, наприклад: تَمَارِينُنَا “наші вправи”, وَجْهُهُ “його обличчя”. Проте, просте злиття оформляється на письмі, а також злиття однакових приголосних у ПД, наприклад: $\text{عَنْ} + \text{نَا} \rightarrow \text{عَنْنَا} \rightarrow \text{عَنَّا}$ “про нас”.

4.2.1.8. Не відбувається злиття двох літер ت у дієсловах VIII породи з другої корінної ت , наприклад: اِقْتَتَلَ “боротися”. Це пояснюється тим, що у разі злиття відповідно до правил, VIII порода в перфекті збігається формою з II породою ($\text{اِقْتَتَلَ} \rightarrow \text{اَقْتَل} \rightarrow \text{قَتَلَ}$).

4.2.1.9. Не відбувається злиття двох літер ي в кінці слова в імперфекті якщо відповідно до ППСЗ вони будуть стійкими, наприклад: від дієслова أَحْيَا “оживляти” $\rightarrow \text{لن يُحْيِي}$.

4.2.2. У всіх інших випадках злиття однакових приголосних відбувається, при цьому у разі складного злиття необхідно дотримуватися таких правил:

4.2.2.1. Якщо перед першою з однакових приголосних стоїть сукуп, то при їх злитті на його місце переходить огласовка найближчої з однакових приголосних. Це, наприклад, відбувається у багатьох формах дієслів I

породи імперфекту: $يَرشُّشُ \rightarrow يَرشُّ$ – від дієслова $رَشَّ$ (a/y) ”бризкати”, $يَجِفُّ \rightarrow يَجِفُّ$ – від дієслова $جَفَّ$ (a/и) ”висихати”.

4.2.2.2. Якщо перед першою з однакових приголосних стоїть короткий голосний, то він зберігається, а огласовка першої з двох однакових приголосних при злитті пропадає. Це, наприклад, має місце у вихідній формі дієслів I породи, у дієприкметникі д. с. дієслів I породи та в деяких інших випадках: $خَفَّ \rightarrow خَفَّ$ ”бути легким”, $زَلَّ \rightarrow زَلَّ$ ”послизнутися”. У даних прикладах огласовка ередньої корінної, яка є типовою гласною для перфекта, випала, і за вихідною формою неможливо визначити якій моделі це дієслово: $فَعَّلَ$ або $فَعَّلَ$.

Однак, огласовка, яка зникла необхідна при відмінюванні дієслів в перфекті в тих формах, в яких відповідно до ПЗОП злиття не відбувається. Тому для ПД існують дві типові голосні: перша для перфекта, а друга для імперфекту, наприклад: $خَفَّ$ a/и, $رَشَّ$ a/y.

4.2.2.3. Особливого розгляду потребує довготи перед подвоєнням. Оскільки приголосна, огласованна ташдидом, може бути представлена у вигляді двох літер, з яких перша огласована сукуном, то після довготи таке поєднання утворює ”зустріч двох неогласованих літер”, наприклад: $مَادَّد \rightarrow مَادَّ$ ”тягнути”, що можна уявити у формі $مَادَّد$, у якій наочно проявляється зустріч двох неогласованих літер. Подвоєння зберігається і після довготи [ū], наприклад, у пас. с.: $مُودَّ$.

4.2.3. Злиття може відбуватися або не відбуватися у таких випадках:

4.2.3.1. Якщо друга з двох однакових приголосних має сукун, набутий в результаті утворення форми наказового або умовного способу, наприклад, від дієслова $مَدَّ$ ”простягати” \rightarrow $لَمْ يَمُدَّ$ і $لَمْ يَمُدَّ$.

У тих випадках, коли злиття відбувається, подвоєна приголосна огласовується наступним чином: а) при типовій голосній "у" допускається дамма та фатха, найменше підходить кясра; б) при типовій гласній "а" передусім допускається фатха, набагато рідше – кесаря; в) при типовій голосній "и" допускаються фатха та кясра. Для спрощення цього правила часто виходять із того, що подвоєна приголосна завжди огласовується фатхою, яка підходить для всіх наведених випадків.

4.2.3.2. Якщо на місці другої та третьої корінної літера $ي$ та друга з двох однакових приголосних огласована, наприклад: $حَيَّ$ і $حَيَّي$ ”жити, існувати”.

4.2.3.3. У V і VI породах за першої корінної $ت$, наприклад: $تَبَّعَ$ ”стежити”, $تَبَّعَ$ ”йти один за одним”. При злитті однакових приголосних перша літера виявляється із сукуном, тому додається сполучна хамза:

اِتَّبَعَ → تَابَعَ → تَتَابَعَ , اِتَّبَعَ → تَبَعَ → تَتَبَعَ

У формах імперфекту таких дієслів злиття не відбувається, однак може випасти одна з однакових приголосних (на прикладі дієслова تَجَلَّى “ставати ясним”): تَجَلَّى → تَتَجَلَّى.

4.2.3.4. Якщо однакові приголосні огласовані та зустрічаються у різних словах. В цьому випадку злиття можливе лише при читанні. На письмі жодних змін не відбувається, наприклад: كَتَبَ بِالْقَلَمِ → كَتَّبَ بِالْقَلَمِ (під час читання) “він написав ручкою”; قَالَ لَهُ → قَالَهُ (під час читання) “він сказав йому”.

4.2.3.5. В арабській мові є невелика група ПД, у яких злиття однакових приголосних не відбувається. Такі дієслова, незважаючи на однакові другу та третю корінні, у всіх формах мають вигляд правильних, і їх слід вважати винятком. Декілька таких дієслів є в I породі. Іноді від одного і того ж кореня може сформуватися два дієслова: один правильний, інший - неправильний, наприклад: سَكَكَ (а) “бути глухим”, قَطَطَ (а) “бути коротким, витися (про волосся)”, поряд з قَطَّ.

4.2.4. Крім злиття однакових приголосних, що входять у корінь ПД, трапляються й інші випадки, у яких відбувається злиття не лише корінних літер. Найчастіше це відбувається безпосередньо при приєднанні злитих займенників, інколи ж злиттю передуює асиміляція. Загалом такі випадки можна звести до таких:

4.2.4.1. При приєднанні злитого займенника називного відмінка تَاءُ الْفَاعِلِ до дієслова з останньою корінною ت, наприклад, від дієслова نَبَتَ “зростати, рости”: نَبَتُ (замість نَبَتْ), نَبَتْمَا (замість نَبَتْتُمَا).

4.2.4.2. Якщо корінь починається на ت, то при утворенні VIII породі також відбувається просте злиття однакових приголосних, наприклад: تَبَعَ “слідувати, йти” → اتَّبَعَ, تَجَرَ “торгувати” → اتَّجَرَ.

4.2.4.3. При приєднанні займенника نَا الْمُتَكَلِّمِينَ або نُونِ النِّسْوَةِ до слова, в якому остання корінна також ن, відбувається злиття однакових приголосних, наприклад, від дієслова اَعْلَنَ “оголошувати”: اَعْلَنَّا → اَعْلَنَّا.

4.2.4.4. Якщо корінь закінчується на літері ظ, ذ, د, ث, то в усному мовленні відбувається асиміляція цих звуків із займенником تَاءُ الْفَاعِلِ. У написанні таких слів жодних змін не відбувається, проте за необхідності розставити огласовки асиміляція показується тим, що над корінною літерою ніякої огласовки не ставиться, а злитий займенник تَاءُ الْفَاعِلِ подвоюється ташдидом, що відповідає реальному читанню цих слів, наприклад: від дієслова هَبَطَ “спускатися” → هَبَطْتُ.

4.2.4.5. Якщо корінь починається на літері ث , د , ذ , ط і ظ , то у VIII породі також відбувається асиміляція з наступним подвоєнням першої корінної літери, наприклад: від дієслова ذَكَرَ “згадувати” → اَذْكُرْ , від дієслова دَعَمَ “підпирати, підтримувати” → اَدْعَمْ .

4.2.4.6. В окремих випадках можливий ще один тип асиміляції, яку можна назвати асиміляцією за нейтральним звуком. Це така асиміляція, при якій дві близькі за звучанням літери при злитті перетворюються на третю, наприклад: مَعَهُمْ → مَحْمُ “з ними” (відбувається тільки в усному мовленні); від дієслова ذَكَرَ VIII порода → اَذْتَكَّرَ → اَذْكُرْ (відбувається в усному мовленні і може відобразитися на письмі).

4.2.4.7. Якщо корінь починається з літери م , то при утворенні VII породі відбувається асиміляція першої літери за другою, наприклад: اِنْمَحَى → اِمْحَى “стиратися, зникати”.

4.2.4.8. Якщо після прийменників مِنْ і عَنْ слідує відносні займенники مَنْ або مَا , то відбувається асиміляція та злиття:

عَمَّا → عَنْ مَا , عَمَّنْ → عَنْ مَنْ , مِمَّا → مِنْ مَا , مِمَّنْ → مِنْ مَنْ .

4.2.4.9. Наприкінці слова літери م і ن сукуном асимілюються та зливаються з наступними ل і ر , проте відбувається це лише в мовленні. На письмі ці усні перетворення не позначаються: مَنْ لَمْ → مَلَّم , مَنْ رَأَى → مَرَأَى .

Примітка.

Переважна більшість ПД I породі має характеристику, а/у (див. 3.4). Дієслова, що мають у перфекті або імперфекті типову гласну “и” мають деякі особливості.

При відмінюванні в перфекті дієслова моделі فَعَلَّ у формах, в яких до основи приєднуються огласованні злиті займенники називного відмінка, можливі три варіанти читання та написання. Розглянемо їх на прикладі дієслова ظَلَّ (и/а) “залишатися”:

а) злиття однакових приголосних, як правило, не відбувається, і вихідні огласовки зберігаються: ظَلَّلْتُ ;

б) злиття однакових приголосних може статися, при цьому зникає друга корінна разом зі своєю огласовкою, а огласовка першої корінної збережеться: ظَلَّلْتُ ;

в) злиття однакових приголосних може статися, при цьому зникає друга корінна, а її огласовка перейде на першу корінну, в той час як її власна огласовка (фатха) пропадає: ظَلَّلْتُ .

Якщо дієслів має типову голосну “и” в імперфекті, то можливе відкидання другої корінної та переміщення її огласовки на першу корінну в

імперфекті та імперативі, що можна простежити на прикладі дієслова **قَرَّ** (а/и)
“визнати”: **يَقْرُرْنَ** → **يَقْرُونَ**, **اقْرُرْنَ** → **قِرْنَ**.

4.3. Правила перетворення слабких звукосполучень

4.3.1. Основні положення.

4.3.1.1. На початку слова СЗ завжди стійка, наприклад: **وَصَلَّ**
“прибувати”, **يُمْنُ** “бути щасливим”.

4.3.1.2. СЗ на місці другої корінної вважається сильною якщо третьою корінною також є слабка літера.

4.3.1.3. Активність вживання тих чи інших моделей і конкретних дієслів, а також їх чисельність безпосередньо впливають на їх стійкість: рідко вживані моделі та дієслова можуть підкоритися ППСЗ і зберегти елементи нестійкості. З іншого боку, навіть стійкі моделі та дієслова через їх частого вживання можуть набути інших, більш стійких форм.

4.3.1.4. Якщо в СЗ є ударна огласовка, вона може надати всьому поєднанню додаткову стійкість чи суттєво вплинути на характер перетворення всього СЗ.

4.3.1.5. Зустріч двох неогласованих літер усувається відкиданням довготи.

4.3.1.6. Вихідною формою для відмінювання вважається форма III особи од. ч. р.: якщо в ній відбулася заміна третьої корінної **و** на **ي**, то при подальшому відмінюванні це дієслово розглядається як дієслово з третьою корінною **ي**.

Висновки:

1. Під час розробки ППХ як сформульовані правила відмінювання ХД, а й викладено всі можливі випадки, у яких виявляється хамза у іменах і частках. У розроблених правилах враховано всі основні та додаткові фактори, що впливають на правопис хамзи.

2. Правила відмінювання ПД не становлять великої труднощі для тих, хто вивчає арабську мову і можуть бути викладені лише в декількох пунктах, проте проблема злиття однакових приголосних, що існує при відмінюванні

ПД, постійно виникає в ряді інших випадків, які також докладно описані в цьому розділі.

3. При складанні правил відмінювання СД розроблена СКПСЗ, яка значно спростила виконання перетворень, що відбуваються при відмінюванні всіх типів СД (ППД, ПД, НД). Вирішення цього завдання стало можливим завдяки всебічному аналізу перетворень СЗ, що відбуваються в СД.

ВИСНОВОК

Проблема ДН є однією із найскладніших при вивченні арабської мови. При оформленні ХД та імен, в яких хамза виявляється в особливих умовах вибір підставки для хамзи викликає значні труднощі не тільки у тих, хто вивчає арабську мову, а й у тих, хто вже володіє цією мовою. Це пояснюється тим, що в арабських засобах інформації не приділяють належної уваги граматичним питанням загалом і особливо оформлення хамзи. З цієї причини одне й те саме слово можна зустріти у двох-трьох варіантах написання, що створює хибне уявлення про правильність усіх цих варіантів, тоді як серед них можуть бути такі, що відкидаються більшістю сучасних арабських граматистів.

Серед ПД таких проблем не виникає, однак одна помилка, яка існує в чинних правилах, потребує виправлення. Вона відноситься до оформлення однакових приголосних після довготи. У сучасних російськомовних та україномовних підручниках з арабської мови зазначається, що після цієї довготи злиття однакових приголосних не відбувається, тоді як арабські граматисти у всі часи починаючи з Сибавейхи і досі завжди затверджували протилежне. Цю помилку, ймовірно, можна пояснити тим, що ситуації, в якій однакові приголосні виявляються після довготи [ū], трапляються вкрай рідко. Крім цього в ПД не до кінця отримало обґрунтування вживання двох варіантів дієслівних форм в умовному та наказовому способах.

У СД відмінювання всіх типів дієслів представлено в основному, правильно, помилок практично не зустрічається. Однак, у цій галузі є інша, не менш важлива проблема. Різноманітність типів СД та наявність двох-трьох неправильностей в окремих дієсловах істотно ускладнює засвоєння питань їх відмінювання. На жаль, досі відсутня методика, що дозволяє твердо

засвоїти цю тему. Останні роботи в цій галузі спрямовані на складання максимальної кількості таблиць відмінювання різних типів дієслів.

Дослідження, виконані в рамках цієї роботи спрямовані на вирішення як наукових, так і практичних питань, пов'язаних з морфологічними перетвореннями, що відбуваються в словах з неправильним корінням, що становить близько 40% від загального лексичного запасу АЛМ. Засвоєння питань відмінювання ДН має ґрунтуватися не на заучуванні таблиць відмінювання навіть найбільш активних типів НД, а на вмінні пояснити утворення будь-якої дієслівної форми. Як приклад такої роботи можна навести відмінювання ХД, ПД, і СД. [35, с.153-268, 324-391].

Вивчення питань відмінювання ДН не може бути повністю окремою самостійною темою при вивченні арабської мови. Ця тема має вивчати послідовно протягом усього курсу навчання спільно з іншими темами. Уміння утворити будь-яку дієслівну форму, посилаючись на певний пункт правил, яким присвячена справжня робота, є лише теоретичним аспектом засвоєння цієї теми загалом. Для твердого засвоєння теми та закріплення здобутих навичок необхідне виконання низки вправ.

На першому етапі необхідно засвоїти відмінювання правильних трилітерних дієслів I породи в перфекті та імперфект [36, с. 34-35].

На другому етапі послідовно вивчається відмінювання ХД, ПД, ППД, НД в I породі перфекта та імперфекту д. с. дійсного способу, а також утворення наказового способу.

При вивченні ХД необхідно освоїти в повному обсязі всі особливості правопису хамзи [35, с.121-145] і практично відпрацювати відмінювання всіх видів ХД з різними типовими голосними [35, с.156-165, 187-193, 211-226]. Особливу увагу при цьому звернути на виняток, який складають дієслова **أَخَذَ**, **أَمَرَ**, **أَكَلَ**, а також на вживання мадди. Основний спосіб відпрацювання теми - виконання письмових завдань на відмінювання ХД.

Для відмінювання ПД вивчаються основні положення ПЗОП (див. 4.2), а потім на основі цих правил відпрацьовується відмінювання ПД I породи з різними типовими голосними [35, с.324-340]. Після вивчення відмінювання як висновку слід звернути увагу на те, що в перфекті злиття однакових приголосних відбувається тільки у всіх формах III особи (за винятком мн.ч. ж. р.). В імперфект злиття не відбувається тільки у формах мн.ж. р. Знання цих двох положень дозволить швидко і безпомилково відмінювати будь-який ПД, проте не варто обмежуватися вивченням цих двох положень. Необхідно навчитися аналізувати будь-яку дієслівну форму і визначати які положення ПЗОП реалізовані в тій чи іншій дієслівній формі, так як це сприятиме

кращому та швидкому засвоєнню інших питань, пов'язаних з ПД на наступних етапах.

Особливу увагу необхідно звернути на утворення наказового способу. Для цього необхідно ознайомитися з інтерпретацією виникнення двох варіантів у деяких формах умовного та наказового способів [35, с.306-316] та реалізацією правил наказового способу [35, с.58-59] у ПД.

Перед вивченням ППД необхідно в повному обсязі познайомитися з ППСЗ, при цьому дуже важливо ряд прикладів навчитися правильно виділяти СЗ. Для цієї мети найкраще підходять НД з різними типовими голосними та СЗ. У процесі вивчення ППД особливу увагу звернути на ті ознаки, за якими можна визначити випадки відкидання СЗ при відмінюванні в імперфекті. При утворенні наказового способу слід звернути увагу, як у ППД реалізується правило наказового способу [35, з. 58-59].

При розгляді ПД необхідно звернути увагу на те, що на форми відмінювання цих дієслів у перфекті та імперфекті впливає не характер СЗ, а типова голосна імперфекта. Основним становищем ППСЗ, що реалізується при відмінюванні в імперфекті, є перехід огласовку слабкої корінної на місце сукуна і перетворення її на довготу (див. СКПСЗ, 9). Необхідно звернути увагу, що типова голосна імперфекту повністю реалізується в довготі, наприклад: *يَبِيعُ, يَبِيعُ, يَبِيعُ*. Відмінювання таких дієслів у перфекті також ґрунтується на типовій голосній імперфекту, при цьому при приєднанні злитих займенників називного відмінка перша корінна оприлюднюється даммою при типовій голосній "у" або кясрою при типових голосних "и" або "а". Знання цієї закономірності значно спрощує відмінювання ПД І породи як у перфекті, так і імперфекті. При вивченні наказового способу слід звернути увагу на реалізацію правила наказового способу в ПД і пропадання довготи перед сукуном у формі ед. ч. ч. р.

При розгляді НД, відмінювання яких представляє, як правило, найбільшу складність, основну увагу слід звернути на логічну схему, яка дозволяє швидко і правильно визначити, на що перетворюється СЗ у більшості форм. Необхідно також звернути увагу на те, що за характером відмінювання в перфекті можна говорити про чотири типи НД І породи: *رَمَى*, *دَعَا*, *رَخُو*, *نَسِيَ*, а в імперфекті - про три: *يَزْمِي*, *يَذَعُو*, *يُنْسِي*. При відмінюванні НД в обох часах слід звернути увагу на те, як типова голосна, з якої починається СЗ, впливає на результат його перетворення. Під час розгляду наказового способу слід звернути увагу до пропадання наприкінці слова СЗ, огласованної сукуном.

На третьому етапі необхідно приступити до докладного вивчення похідних порід трилітерного дієслова з правильним коренем, а також

познайомити чотирилітерного дієслова, що навчаються з похідними породами, і дати загальне уявлення про XI-XV породи трилітерного кореня. Найчастіше при відмінюванні дієслів похідних порід в імперфекті помилки зустрічаються в огласовках префіксу і середньої корінної. У зв'язку з цим доцільно запам'ятати два наступні положення:

– У II, III та IV породах префікс огласюється даммою, а в інших породах – фатхою;

– У V та VI породах середня корінна огласюється фатхою, а в інших породах - кясрою.

На даному етапі доцільно також звернути увагу на те, що сама формула IX породи трилітерного кореня і IV породи чотирилітерного передбачає подвоєння останньої корінної і при відмінюванні такі дієслова, хоча і утворені від правильних коренів, також підпорядковуються ПЗОП.

На четвертому етапі рекомендується приступити до вивчення особливостей відмінювання ДН у похідних породах у такій же послідовності, як і при вивченні I породи: ХД, ПД, ПД, ППД, НД. При вивченні кожного типу дієслова необхідно перш за все звернути увагу учнів на те, що при відмінюванні ДН у похідних породах реалізуються ті ж самі правила, які застосовувалися при відмінюванні ДН I породи.

Наступні етапи пов'язані з вивченням інших тем, в рамках яких відмінювання ДН є лише одним з питань, що вивчаються.

П'ятий етап присвячений пас. с. і повинен збігатися з вивченням структури речення, в якому присудок знаходиться в пас. с. На цьому етапі спочатку вивчається відмінювання ДП всіх порід в пас. с., а потім даються особливості ДН пас. с. При цьому доцільно звернути увагу на зовнішню різницю між дієслівними формами д. з. та пас. с., а також на нечисленні випадки повного збігу дієслівних форм в обох застобах.

На шостому етапі вивчаються особливості умовного способу дієслів всіх порід, включаючи першу. Спочатку вивчаються ДП у умовному способі, а потім даються особливості ДН. Ця тема так само, як і пас. с. вивчається одночасно з вивченням різних типів речень, у яких дієслова вживані у умовному способі. При цьому немає необхідності розглядати всі типи ДН, так як у більшості з них перетворення наприкінці слова не відрізнятимуться від того, що відбувається у ДП. Достатньо обмежитися розглядом НД, у яких наприкінці слова у деяких формах формується стійке звукопоєднання.

На сьомому етапі одночасно з вивченням структури умовної речення вивчається умовний спосіб дієслова в такій же послідовності: спочатку ДП усіх порід, а потім ДН. При цьому достатньо обмежитися розглядом ПД, ДП та НД, у яких в умовному способі відбуваються певні зміни: у НД –

пропадання СЗ наприкінці слова, у ПД – пропадання довготи, у ДП – два варіанти у деяких дієслівних формах.

На наступних етапах основна робота пов'язана з аналізом оригінальних арабських текстів та пошуком різних слів, утворених від неправильного коріння, в арабсько-російському чи арабсько-українському словнику. При цьому необхідно звернути увагу на вміння учнів визначати модель, за якою утворено те чи інше слово, і корінь, яким це слово можна знайти в арабсько-російському або арабсько-українському словнику.

Таке послідовне поетапне вивчення питань відмінювання ДН забезпечує тверде засвоєння всіх питань, пов'язаних зі відмінювання дієслів з будь-якими неправильностями.

Л і т е р а т у р а

1. Аттая Михайло. Практичний посібник для вивчення арабської мови. Вид. 3, переглянуте та доповнене, М., 1910.
2. Ахвледіані В. Г. Фонетичний трактат Авіценні. Тбілісі, 1966.
3. Бараннікова Л. І. Введення у мовознавство, Видавництво Саратовського університету, 1973.
4. Баранов Х. К. Арабсько-російський словник, М. – Л., вип. 1, 1940 – вип. 4, 1946.
5. Баранов Х. К. Арабсько-російський словник, видання 5-те, перероблене та доповнене, М., "Російська мова", 1977.
6. Белкін В. М. Підручник арабської мови, М., 1967.
7. Болдирев А. Коротка арабська граматики, видання друге, М., 1836.
8. Борисов В. М. Російсько-арабський словник, М., "Сам інтернешнл", 1993.
9. Бузук П. А. Основні питання мовознавства, 2-ге видання, Москва, 1924.
10. Вандрієс Ж. Мова. Лінгвістичний вступ до історії. Москва, 1937.
11. Волков Н.Д. Вступний курс сучасної арабської літературної мови, Київ, КДУ, 1987.
12. Газов-Гінзберг А. М. Символізм просемітської флексії. Про безумовну мотивованість знака". М., "Наука", 1974.
13. Гранде Б. М. Введення у порівняльне вивчення семітських мов. М., "Наука", 1972.
14. Гранд Б. М. Курс арабської граматики в порівняльно-історичному висвітленні., 2-ге видання, М., "Східна література" РАН, 1998.

15. Жирмунський В. М. Про доцільність застосування у мовознавстві математичних методів. Матеріали наради "Лінгвістична типологія та східні мови", Москва, 1965.
16. Звегінцев В. А. Історія арабського мовознавства. Видавництво Московського університету, 1958.
17. Ковальов А. А., Шарбатов Г. Ш. Підручник арабської мови, 3-тє видання, виправлене та доповнене, М., "Східна література" РАН, 1998.
18. Кузьмін С. А. Підручник арабської мови, Москва, "Східна література", 2001.
19. Лебедев В. В. Пізня середньоарабська мова (XIII - XVIII ст.), "Наука", М., 1977.
20. Лебедев В. В. Бочкарьов Г.І. Читаємо арабські тексти, "Мурашка", Москва, 2002.
21. Майзель С. С. Шляхи розвитку кореневого фонду семітських мов. Інститут сходознавства, М., "Наука", 1983.
22. Мамедов А. Дж. Підручник арабської мови, 1 курс, "Мааріф", Баку, 1980.
23. Мамедов А. Дж. Підручник арабської мови, 2 курс, "Мааріф", Баку, 1984.
24. Мюллер В.К. Англо-російський словник, видання 23-тє, стереотипне, Москва, "Російська мова", 1990.
25. Оруджева Л. М. Твір аз-Зінджані "Мабадіу фіт-Тасриф". Баку. Елм., 1977.
26. Панов М. У. Російська фонетика, Москва, 1967.
27. Погодін А.Л. Мова як творчість, Харків, 1913.
28. Поліванов Є. Д. Праці по-східному та загальному мовознавству. Москва, 1991.
29. Поліванов Є. Д. Статті із загального мовознавства, Москва, 1968.
30. Поржезінський В.К. Найважливіші моменти історія порівняльного мовознавства (пробна лекція, прочитана в Московському університеті 1895г), Варшава, 1897.
31. Поржезінський В. К. Введення в мовознавство. Посібник до лекцій, Москва, 1907.
32. Різдвяний Ю. В. Тези про природу понять лінгвістичної типології. Матеріали наради "Лінгвістична типологія та східні мови", Москва, 1965.
33. Рибалкін В. С. Арабська лексикографічна традиція. АН УСЗР, Інститут мовознавства ім. А. А. Потебні, Київ, "Наукова думка", 1990.
34. Рибалкін В. С. Арабська лінгвістична традиція. Витоки, автори, концепції. Київ, "Фенікс", 2000.

35. Рудих В. І. Дієслівна система арабської літературної мови. Книга перша: Сильні дієслова, Астропринт, Одеса, 2002.
36. Рудих В. І. Збірник вправ та таблиць з граматики арабської мови, частина 1, Одеса, "Місто майстрів", 1999
37. Рудих В. І. Збірник вправ та таблиць з граматики арабської мови, частина 2, Одеса, "Астропринт", 2000.
38. Рудих В. І. Збірник вправ та таблиць з граматики арабської мови, частина 3, Одеса, "Астропринт", 2000.
39. Рудих В. І., Хаммуда Х. Вибрані арабські оповідання, "Астропринт", Одеса, 2003.
40. Фавзі А. М., Шклярів Ст Т. Навчальний російсько-арабський фразеологічний словник, Москва, "Російська мова", 1989.
41. Фролова О. Б. Ми говоримо арабською, "Наука", Москва, 1972.
42. Церетелі К. Г. Сирійська мова, Москва, "Наука", 1978.
43. Чернов П. В. Довідник з граматики арабської літературної мови., М., "Східна література" РАН, 1995.
44. Шагаль В. Е., Мерекін М. Н., Забіров Ф. С. Підручник арабської мови під редакцією доцента В. Д. Ушакова., М., "Військове видавництво", 1983.
45. Шарбатов Г. Ш. Сучасна арабська мова, М., "Східна література", 1961.
46. Шарипов Н. Ш. Фонетичні особливості деяких дієслів V, VI та VIII порід у класичній арабській мові. Стаття у журналі "Східне мовознавство", Ташкент, 1987.
47. Щедровицький Г. П. Методологічні зауваження щодо проблеми типологічної класифікації мов. Матеріали наради "Лінгвістична типологія та східні мови", Москва, 1965.
48. Юшманов Н. В. Граматика літературної арабської мови, 3-тє видання, М., "Наука", 1985.
49. Юшманов Н. В. Коротка граматика арабської мови. Видавництво Ленінградського університету, 1964.
50. Юшманов Н. В. Будова арабської мови. Ленінградський університет, 1938.
51. Юшманов Н.В. Вибрані праці. Роботи з загальної фонетики, семіології та арабської класичної морфології. "Східна література", Москва, 1998.
52. Яковенко Е. В. Неправильні дієслова арабської мови. М., "Східна література" РАН, 2000.

